Povijest ljudskog roda

Rimljani

Od galskih ratova do vrhunca Rimskog Carstva

mladinska knjiga

Rimljani

Od galskih ratova do vrhunca Rimskog Carstva

Povijest ljudskog roda

Rimljani

Životinje u doba Rimljana

založba mladinska knjiga
Ljubljana – Zagreb
1989

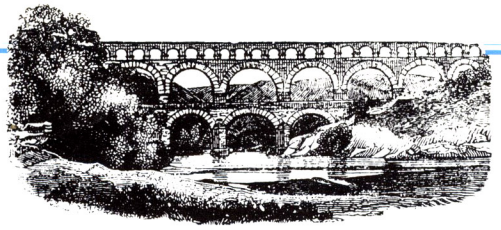

U OSVAJANJE SVIJETA...

Brojčano stanje rimske vojske

U rimskoj vojsci ima 300 000 ljudi, raspoređenih u 50 legija. Toj se brojci trebaju dodati pomoćne jedinice i konjaništvo.

- *Počevši od Augustova doba, u svakoj su legiji 4 odreda konjanika ili turme odnosno 120 ljudi.*
- *U pomoćnim jedinicama bili su konjanici, praćkari ili strijelci. Jedna kohorta pomoćnih vojnika sastoji se od 500 do 1000 ljudi raspoređenih u 5 do 10 centurija**

* U korijenu riječi *centurija* je *centum* (stotina); otuda izravan prijevod *sat* ili *satnija* ili *stotina*, a *centurion* je *stotnik* ili *satnik*, tj. *kapetan*.

Rim, to je bilo Carstvo! Mali grad Lacija, čija povijest započinje zapravo u VI. st. pr.n.e., u roku od 500 godina postao je jedina svjetska sila sredozemnog svijeta. Zavladala je ponajprije cijelom Italijom, zatim Španjolskom, Grčkom, Bliskim istokom, sjevernom Afrikom, Egiptom te, naravno, i otocima: Sicilijom, Sardinijom, Korzikom, Cikladima, Ciprom, Rodosom...

Takvo Carstvo nije nastalo u jednome danu. U svom je prapočetku Rim kraljevina, zatim, počevši od god. 509. pr.n.e. Republika kojom vladaju birani magistrati a čuvaju je građani–vojnici, koji i započinju prava osvajanja. Dakle, legionari koji su u punskim ratovima (III. i II. st. pr.n.e.) pokorili Kartagu, nisu plaćenici, već povojničeno pučanstvo. Poslije stotinu godina, u četama Julija Cezara još su uglavnom pučani, iako su već tada vojskovođe upošljavale, za plaću, »pomoćne vojnike« iz tuđine.

BOGATAŠI, SIROTINJA I ROBOVI

Prvi Rimljani su vojnici i seljaci. Sitni zemljoposjednici teško obrađuju zemlju, a siju žito i beru masline, baš kao i ostali narodi staroga vijeka. Ali, za razliku od Feničana, Rimljani nemaju nimalo smisla za pomorstvo.

Vojna će osvajanja korjenito izmijeniti život tih seljaka ratnika. Rim vrlo brzo prisvaja plodne ravnice oko Napulja i iz južne Italije.

Ratni zarobljenici, i po nekoliko puta kupovani i prodavani, služe im za radove na poljima, u rudni-

cima, u kućama uglednih patricija. Takvi robovi zamjenjuju najbogatije Rimljane u ratarskim radovima, svjetlanju oružja, kopanju bunara... Ali, rob je bogatstvo koje treba i hraniti i uzdržavati, a kako da se preuzme briga o cijeloj četi slugu kad se ima samo komadić zemlje? Tako najmoćniji gospodari u bescjenje otkupljuju male zemljoposjede. Malopomalo će se na najplodnijim zemljištima Italije naći samo golemi veleposjedi. Sitni zemljoradnici odlaze u Rim ili u druge velike gradove, gdje od njih nastaje plebs* siromašnih građana koji žive od pomoći uglednika (patricija), a vrlo brzo i od pomoći države.

ŽEĐ ZA OSVAJANJIMA

Diktator Julije Cezar (god. 101 – 44. pr.n.e.) najavljuje pad Republike. Njegov nasljednik, August (god. 63. pr.n.e. do 14. n.e.), postaje prvi car. On jedini ima, kao nekoć vojskovođa, »moć upravljanja«: na latinskom *imperium*. Tijekom prva dva stoljeća naše ere osvojene su Britanija (danas Velika Britanija), kao i Frizija (Nizozemska), zemlje oko Rajne, sjeverne Alpe, uključivši i njihovu germansku stranu, podunavske zemlje sve do Rumunjske (Dacije), te cijela Mala Azija... Rimske granice u Siriji i Judeji sežu u Arapsku pustinju. Rim vlada cijelim zapadnim svijetom.

Legionari znaju da iza Sahare, oko izvora Nila, sigurno postoji još jedna Afrika. Ali, da se do nje dođe, trebalo bi prijeći pustinju veliku kao ocean. Istodobno ne znaju da su zapadno od Galije drugi kontinenti. Finistère, sa rtom Raz, za ljude sa Zapada je »kralj zemlje« (*»finis terrarum«*). Atlantik pak čuva svoju tajnu... Rimljani također znaju da se s druge strane Rajne i Dunava otvaraju nepregledna prostranstva kojima lutaju nomadska plemena, ali s tim se »barbarima« germanskog jezika ne žele sukobljavati. Zadovoljni su i time što ih zadržavaju s onu stranu rijeka.

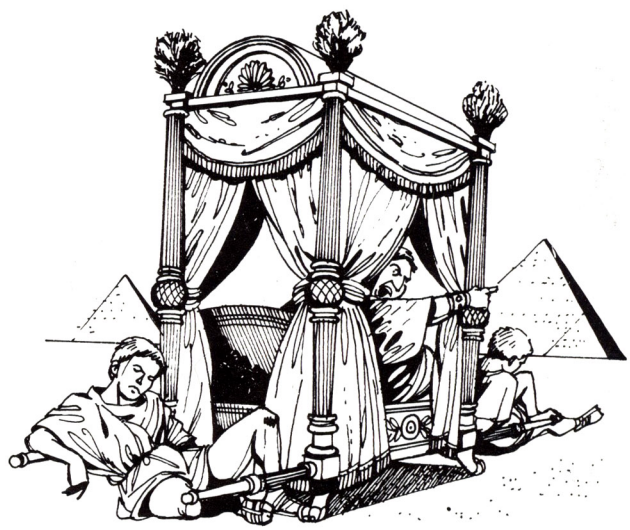

Putovanja u doba Rimskog Carstva

Išlo se na daleka putovanja da bi se divilo:
- *mauzoleju Halikarnasa u Maloj Aziji*
- *egipatskim piramidama*
- *kipu Zeusa na Olimpu*
- *hramu Artemide u Efezu*
- *velikom svjetioniku u Aleksandriji.*

* Izvorno značenje »puk«, »bespravno pridošlo pučanstvo«, »prosta svjetina«

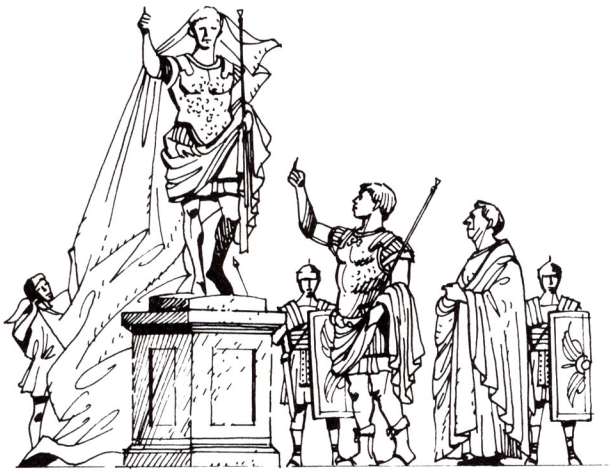

Galski gradovi nose ime cara Augusta

Gradove dalekih provincija krasio je grb s likom cara.
U Galiji su to bili:
- Augusta Ausciorum: *Auch*
- Aquae Augustae: *Dax*
- Augustodunum: *Autun*
- Augustoritum: *Limoges*
- Augustonemetum: *Clermont*

CAR IZJEDNAČEN S BOGOVIMA

U tom zatvorenom svijetu Rimsko Carstvo, baštinik svih bogatstava Starog svijeta, daje prvom čovjeku države neizmjernu vlast. Ništa ne može poljuljati vlast cara, vojskovođe i prvog magistrata (poglavara) grada, koji vlada činovništvom i pravosuđem. »U čast Rima i Augusta« po svim se provincijama podižu hramovi i žrtvenici te se pali tamjan na carskom žrtveniku.

Ako Rimljani i nameću svoje bogove, oni vrlo rado prihvaćaju i bogove drugih naroda: njihov Jupiter je Zeus tadašnjih Grka, a Neptun je Posejdon. Obožavaju bogove Egipta (Izida), Perzije (Mitru), pa čak i galska i germanska božanstva. Rim povezuje vjere tako što spaja bogove ženidbom i poistovjećuje ih jedne s drugima. Samo se židovski narod u religiji žestoko opire Rimljanima zato što slavi jednoga boga, a listom odbacuje sve ostale, s carem na čelu. Bit će potrebno nekoliko vojnih pohoda da se smiri Judeja, koja se dvaput diže na ustanak.

Rimska kupelj

Tipična kupelj sastoji se od četiri odjela:
- *odjel za preznojavanje*
- *odjel s toplom vodom u kojoj se spira znoj*
- *odjel s hladnom vodom za osvježenje*
- *odjel za masažu iliti trljanje*

Najprostranije terme (tople kupelji) u Rimu su Karakaline (površine 118000 m^2) te Dioklecijanove (140000 m^2).

»PAX ROMANA«

Rim iz svoga nepreglednog Carstva crpe velika bogatstva koja mu omogućuju povoljan gospodarski razvoj. Jedinstven novac, mjere, utezi te »Pax romana« omogućuju uglavnom slobodno kolanje robe. Gradovi, velegradovi i luke također su značajna trgovačka središta.

Grad Rim je sa svojih 1200000 stanovnikâ, koliko ih je bilo u II. st. n.e., postao golemo trgovačko središte za razmjenu robe. Tunis i Egipat uvelike šalju svoje žito u rimska gradska spremišta. Na prostrana se odlagališta skladište ulje, vino, sol i drugi prehrambeni proizvodi.

Raznim radinostima i obrtima unapređuje se rudarska djelatnost. Po kositar se ide čak u Britaniju, po zlato u Daciju. Svom se žestinom crpu mnogi španjolski rudnici te raznorodna rudna ležišta na otocima Egejskog mora.

Po cijelome Sredozemlju Carstvo postepeno ujednačuje neke oblike materijalne civilizacije. U svim gradovima Carstva stanovnici poznaju galsko

lončarstvo, sirijske tkanine ili grčka vina. Oružje dopremaju iz Španjolske, željezna kola kuju u Galiji. Žitelji Carstva nose jednaku odjeću, a žene kupuju jednake ukrase. Modu nastalu u Rimu prate od Aleksandrije i Egipta sve do luka na Crnome moru.

Upravna je vlast sveobuhvatna i u svakoj zemlji pravdu izriče na latinskom ili grčkom jeziku.

KAD JE LATINSKI BIO ŽIVI JEZIK

Naime, latinski jezik se nameće sam od sebe. Prijeko je potreban pokorenim i koloniziranim narodima u trgovačkim poslovima, u službenim spisima, raspravama, zakonodavstvu. Latinski se uči u školama. Narječje malog seoskog naselja Lacija postalo je sveopći jezik! Imat će svoje gramatičare, svoje profesore književnosti, svoje rječnike. A on je i vrlo djelotvorno oruđe ujedinjavanja. Seljaci Britanije ili Španjolske ne znaju latinski? Ništa zato. Njihovi gospodari, blisko povezani s rimskim činovništvom, šalju djeca u škole i govore jezikom bogataša, osvajača, i gospode.

Snaga rimske vlasti leži u njezinome potpunom otvaranju prema bogatoj eliti iz osvojenih provincija. Brzo će u rimskom Senatu sjediti galski i grčki senatori. Bit će i španjolskih i dalmatinskih careva. Rim sve češće podjeljuje svoje pravo građanstva. Novonastali građani glasaju, spletkare u upravnoj vlasti, sudjeluju u političkom i upravnom životu Carstva.

DUH RIMSKI

Golema snaga asimilacije u Rimu leži zacijelo i u njegovu jeziku. Ali, što da se kaže o sjajnoj rimskoj tehnologiji! Provincijama prolazi 90 000 kilometara cestâ. Promet je na njima gust iako najbrža kola prelaze jedva 45 km u danu. Te ravne, zaštićene, miljokazima obilježene i dobro održavane ceste, s prenoćištima gdje se mogu i konji promijeniti, bile su glavno oruđe moćne rimske vlasti.

Jednako tako, važne se razmjene obavljaju morskim putem. U dobro uređenim lukama, što su

Prava rimskih građana

- *Jus suffragii: pravo glasa*
- *jus militiae: pravo na vojničku službu u rimskoj legiji*
- *jus honorem: pravo počasnog izbora u upravnu vlast*
- *jus provocationis: pravo priziva naroda radi osporavanja nepravedne osude*
- *jus census: pravo vlasništva.*

U početku je pravo građanstva podijeljeno građanima Rima. Počevši od god. 89. pr.n.e., ono će biti priznato svim građanima Italije. Karakalinim se ediktom iz god. 212. to pravo daje svim slobodnim ljudima Carstva.

Vodovodni most na rijeci Gardu

Danas dugačak 273 metra, nekoć je bio dio sklopa kojim se prema Nîmesu odvodila voda sabrana najmanje 20 kilometara izvan grada. Protok tog akvedukta bio je 20000 m^3, pa je svakom od 50000 stanovnika Nîmesa dnevno dovodio prosječno 400 litara vode.

često označene svjetionicima, spori brodovi na latinska (trokutasta) ili grčka (četverokutna) jedra, utovaruju žito i amfore ulja. Ponekad su nužna čak dva i pol mjeseca za povratak iz Egipta, a za izlazak na La Manche, potrebna je hrabrost. No, s vremenom Rimljani sve manje strahuju od mora. Putuju čak iz vlastitog užitka kako bi prisustvovali priredbama u velegradovima Carstva, koji oponašaju rimski ukus za slavljem i svečanostima.

U Galiji se, u amfiteatrima Nîmesa i Arlesa, priređuju utrke i gladijatorske borbe, kao i u Bizantu i u Africi. Rimsko kazalište ne prikazuje predstave samo u Rimu već i u velikim gradskim središtima Galije, Afrike ili Španjolske. Živa trgovina divljim životinjama s afričkog kontinenta omogućuje održavanje cirkuskih priredaba sve tamo do sjeverne Rajne. Rimljani izvoze latinski i žbuku, ali i utrke kolima. Gradskim gomilama prenose svoj zastrašujući ukus koji traži krv i smrt. Rimski se grad u Africi očito više ne razlikuje od rimskog grada u Galiji. Civilizacije Sredozemlja su se, zahvaljujući Rimu, djelomično stopile u zajednički kalup.

NAJVAŽNIJE GODINE RIMSKE POVIJESTI

MALO KRALJEVSTVO
Oko god. 550 pr.n.e. osnutak Rima;
oko god. 509. pr.n.e. Rim postaje Republika.

REPUBLIKA *se učvršćuje i Rim, malo-pomalo, počinje osvajačke ratove u Italiji i izvan nje.*
Između god. 300 i 218. pr.n.e. Rim osvaja Italiju;
između god. 73. i 71. pr.n.e. Spartak i veliki ustanak robova;
god. 44. pr.n.e. ubijen je Cezar, koji je osvojio Galiju.

USPON CARSTVA. *Rim vlada sredozemnim i zapadnim svijetom.*
God. 23. pr.n.e. počinje vladavina careva. Oktavije postaje car s titulom Augusta.
God. 54. do 68. vladavina Nerona;
od god. 98. do 198. »zlatno doba«;
god. 212. svi ljudi Carstva postaju građani Rima.

KRAJ CARSTVA, *polako propadanje Rima.*
God. 258. prve velike germanske provale;
god. 410. Alarik I, kralj Vizigota, osvaja Rim;
god. 476. kraj Rimskoga Carstva.

U knjizi je opisan svakodnevni život u posljednjim stoljećima Republike i prva dva stoljeća Carstva.

ŽIVJETI U VRIJEME RIMSKIH LEGIONARA...

STRANE

10/11
U legijama 300000 ljudi

12/13
Najbolja vojska na svijetu

14/15
Ovnovi, katapulti, jurišni tornjevi

16/17
Stjegovi i oružje

18/19
Maslina, žito i vinova loza

20/21
Od rudnika do velikih radilišta

22/23
Akvedukti, utvrde i hramovi

24/25
Tisuće radionica

26/27
Slikari, kipari, mozaičari

28/29
Živjeti u Rimu

30/31
U okrilju doma

32/33
Skromni obroci a velike gozbe

34/35
Od abecede do govorništva

36/37
Kupke, njega i liječenje

38/39
Zabava za sve

40/41
Gladijatorske borbe

42/43
Okrutne priredbe u cirku

44/45
U ime Senata i rimskog naroda...

46/47
Ljudi pitaju bogove

48/49
Na kamenim cestama

50/51
Koliko prevoznika za opskrbu Rima!

52/53
Niču novi gradovi

54/55
Toge, tunike i sandale

U legijama 300 000 ljudi

Rim ima pješačku vojsku koja se zove legionarskom jer su pješaci razvrstani u legije. A to su bojne jedinice od 6000 ljudi podijeljenih u 10 kohorti po 600 ljudi. Svaka se kohorta sastoji od 3 manipula, što su taktičke jedinice od 200 legionara, a te se opet dijele na 2 centurije. Najniži časnik se zove centurion jer zapovijeda nad 100 ljudi.

Više časnike najprije biraju a potom ih imenuje car. Ti vojnički tribuni, a posebice legijski legat (podzapovjednik, mali zapovjednik), koji je pravi zapovjednik jedinice, ovise o Rimu. Kada legije nadziru granice, za njihovo zapovjedništvo imenuju se časnici koje zovu »prefektima (nadstojnicima) logora«. Legije su se, na početku rimske povijesti, sastojale od pučana koji služe obavezatni vojni rok. Svaki je Rimljanin od 17 do 60 godina mogao biti pozvan u vojsku, a trebao je o svom trošku nabaviti opremu. Država će vrlo brzo za podmlađivanje legija davati plaću povojničenom pučanstvu. A kad Rim dospije na čelo Carstva, stalno će trebati 300 000 ljudi pod oružjem. August dobro plaća svoje legionare i za mirovinu im daje 3000 denara ili obradivu zemlju. Rim je od vojske pučanâ stvorio vojsku od zanata.

Carev legionar je posve zbrinut: ima smještaj, hrane ga, oblače i liječe. Zauzvrat, vojnik se vojskovođi priseže na vjernost i strogo pokorava čvrstoj vojničkoj stezi. Ako zgriješi, bit će kažnjen batinanjem ili pogubljenjem. Legionari nisu nikada bili besposleni. Kada uđu u vojsku, uče kako se postupa s oružjem i vježbaju na otvorenome, spavaju pod šatorima i danonoćno stupaju. Uče ih plivati i skakati. K tome od njih postaju i kopači, drvosječe, tesari, mostograditelji i zidari. Najveći dio rimskih cesta izgradile su legije. Poznato je da vojnici na gradilištu za grube radove, koje oni samo nadgledaju, uzimaju mjesnu radnu snagu.

Vojska podiže logor.

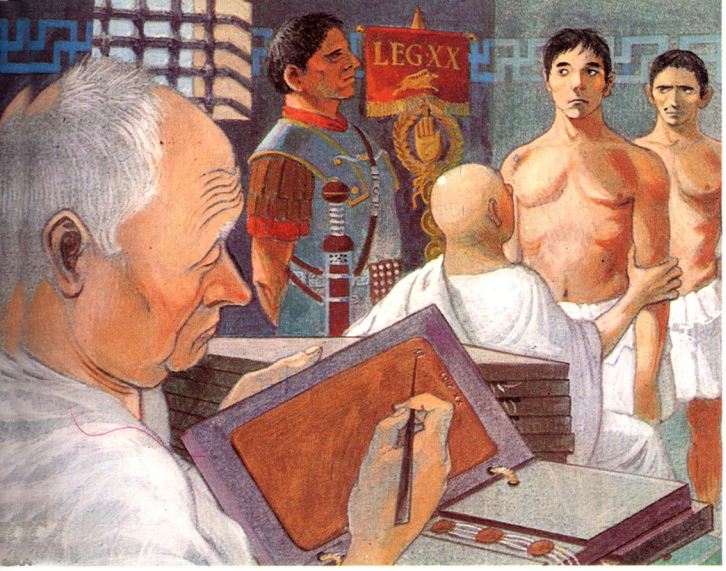

Novačenje 20. legije. Novaci govore svoje prezime, koje se unosi u popis novaka. Prolaze liječnički pregled i, uslijed bolesti ili tjelesnog nedostatka, mogu biti odbijeni. Na početku Republike prodavali bi kao robove one koji nisu zadovoljavali.

Legionari u vojarni nose neku vrstu žute tunike, kao današnji bretonski ribari, te kožnu kacigu. U toj odjeći obavljaju najteže zadatke iz vojničkog života: brinu o životinjama, čiste prostorije, vježbaju…

Država opskrbljuje vojnike hranom. Svaki legionar ima pravo na četiri mjerice žita mjesečno, tj. 900 grama dnevno, koje mu moraju izdati vojna skladišta. Ako su ta prazna, legionari žito plijene ili ga sami užanju.

Vojnici na ubrzanome maršu nose svu svoju opremu, koja će im poslužiti i za spavanje i pri jelu. Na neprijateljskome području ponekad kradu i pljačkaju. S kacigama o vratu, propješače i do 50 kilometara dnevno.

Car zahvaljuje veteranima, starim legionarima, koji su navršili petnaest do dvadeset godina službe, i dodjeljuje im nagrade: medalje, vijence, novčane svote ili obradiva zemljišta. Tako mnogi od njih u mirovini dobiju na uživanje mali komad zemlje.

Najbolja vojska na svijetu

Legionari neprestano stražare na granicama Carstva, a to su granice znanoga svijeta. Rimljani tako vladaju na svim obalama Sredozemlja, prodiru prilično duboko u središnju Aziju, sjevernu Afriku, sve do pustinje, te u Evropu, do Rajne i Dunava. Razmjerno malo legijâ osigurava red: na primjer, Egipat drže samo dvije legije ili 12000 ljudi!

Treba istaknuti da Rimljani uvelike upošljavaju barbare, najprije u konjaništvu, kao što je to u Galiji, a zatim i u legijama. U Evropi, na rajnsko-dunavskoj granici od provala germanskih plemena štiti neprekinut niz utvrda, prokopa i tornjeva osmatračnica.

Legije pribiru u vojsku ako je potreban vojni pohod. Da bi kaznio Numiđane u sjevernoj Africi, ili Germane onkraj Rajne, car s dvije do tri legije šalje jednog vojskovođu. Ubrzanim maršem vojnici preko uređenih rimskih putova stižu na mjesto s kojeg će krenuti u pohod. Kad u neprijateljskoj zemlji napreduju, prethode im izvidnici, a uvečer podižu utvrđeni logor kako bi se zaštitili.

Bitka se vodi određenim redom: konjanici na krilima, pješaci u sredini. Vojnici se skupljaju ispod svojih stjegova, koje će braniti uz cijenu života. Napad dočekuju svrstani u tri reda, zaklanjajući se svojim štitovima. U napad jurišaju u redovima i bore se mačevima pošto su kopljanici bacili svoja koplja. Ako je imao dovoljno sreće i pobijedio, vojskovođa zaslužuje trijumf: Cezar je tako, kao pobjednik nad Vercingetoriksom, prošao u mimohodu bogato urešenim ulicama Rima, od Marsovog polja do Kapitola. Svirači daju ritam koraku povorke u kojoj su svi senatori i gradski magistrati. Vojskovođa, koji stoji na kolima, okrunjen je lovorovim vijencem. Ispred njega idu zarobljeni neprijateljski poglavari.

Počevši s Augustom, pravo na svečanost trijumfa imat će jedino car.

Trijumf vojskovođe pobjednika u Rimu.

»Bacajte vranu!«, viče kapetan rimske galije koji pokušava u jurišu pristati uz neprijateljski brod. Posebni, osam metara dugačak most ima na jednom kraju dugačak šiljak, tzv. vranu, koja će se zabiti u neprijateljski brod i vojnici će pojuriti u osvajanje protivničke plovilice.

Legija je osvojila barbarsko selo. Vojnici pale kuće, ubijaju sposobne muškarce. Žene i djecu odvode u ropstvo. Pobiru sve predmete, i do onih najmanje vrijednosti, te vojnici međusobno dijele plijen.

Rimljani baš nisu blagi s pobijeđenima. Ugledne zarobljenike, u lancima ili s užetom oko vrata, prisiljavaju da pješače sve do Rima. Zarobljenici sudjeluju u trijumfu vojskovođe. Ovo su Germani koje je legija uhvatila blizu Rajne.

S vođom na čelu, okupljeni oko svog stijega, centurioni i legionari kreću u napad, zaklanjajući se štitovima. Nakon bacanja kopalja slijedi borba prsa o prsa. Rimski su mačevi kraći od dugih mačeva Kelta ili Germana, ali kacige i oklopi dobro štite ljude navikle na kretanja u skupinama.

Udarni ovnovi, katapulti, jurišni tornjevi...

Rimljani stručno vode rat: rat tehničara, arhitekata i inženjera. Njihovi se gradovi brane visokim utvrdama. Čim je jedna zemlja pokorena, Rimljani počinju graditi ceste, postojane, ravne, popločene kamenom, čuvene rimske putove. Rijeke pak premošćuju kamenim mostovima. Tako pomoć može brzo stići s jednoga na drugi kraj Carstva. Koristeći se znanjima koja su stekli Grci, rimski su vojskovođe razvili znanost o opsadi. Cezar u Galiji ne opsjeda tvrđave Vercingetoriksa, iako loše sagrađene, a da ih prije nije opkolio jarcima načičkanim drvenim kolcima, uporišnim i pomoćnim građevinama. Tako bi grad koji su opsjedali bio odsječen od svijeta. Da bi izišli, branitelji tvrđave bi sami morali napasti rimske utvrde!

Rimljani su vladali umijećem zauzimanja gradova. Svojim bojnim hitalima izbacuju kamenje na zidine, zapaljene projektile na drvena vrata, strijele na branitelje tvrđave. Svojim udarnim spravama, poput ovna, probijaju obranu a da su sami izvan dohvata neprijatelja. Najdjelotvorniji stroj je ipak visoki drveni toranj na kotačima, toranj koji guraju polako sve dok ne nalegne na neprijateljske zidine. Tad spuštaju uređaj sličan pokretnome mostu koji tvori prolaz napadačima i tako im omogućuje da gađaju pravo po vrhu obrambenih zidina. Obloga i pokrov tornja zaštićeni su od zapaljenih strijela svježe oderanim životinjskim kožama.

Rimska tehnološka rješenja ne dopuštaju opkoljenima da izađu, ali i ne pomažu baš uvijek da se probiju bedemi neprijatelja, osobito ako su oni čvrsti i dobro izgrađeni. Zato opsada ponekad traje vrlo dugo. Da bi i uspjela, treba čekati da opkoljeni, iznureni glađu, pokušaju očajnički proboj.

Jurišni toranj ispred galskog *oppidiuma* (utvrde).

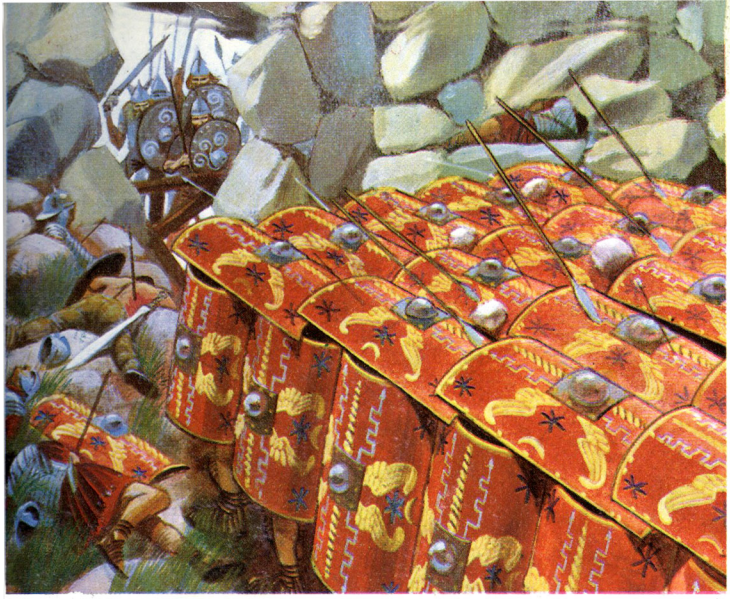

Vojnici kopači razorili su neprijateljske opkope. Legija se skupila u kornjaču: ljudi su se zbili jedan do drugoga, sa štitovima ponad glava. Oni na boku postavljaju štitove uspravno. Napadačka je kolona neranjiva jer tvori željezni zid.

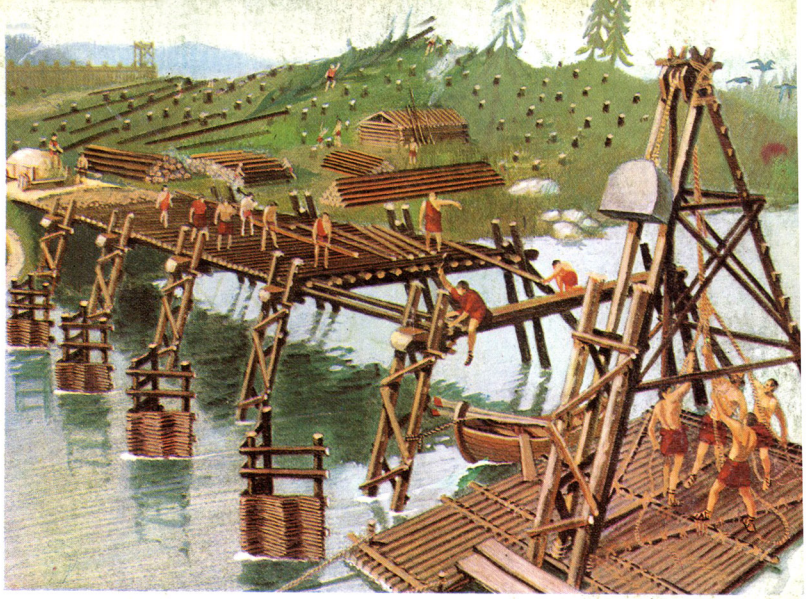

Na ovom je mjestu Rajna široka 400 metara, ali je rimski vojnici moraju prijeći. U korito rijeke zabili su mnogo stupova. Tako je postavljeno 50 stupišta međusobno povezanih gredama. Za nekoliko dana legija će prijeći drvenim mostom širokim 4 metra.

Škorpion (vrsta bacača) ratna je sprava za paljenje drvenih obrambenih bedema u gradovima. Vrh strijela koje odapinje njegov veliki luk presvučen je tkaninom namočenom u smolu a zatim zapaljenom. Luk se napinje vitlom.

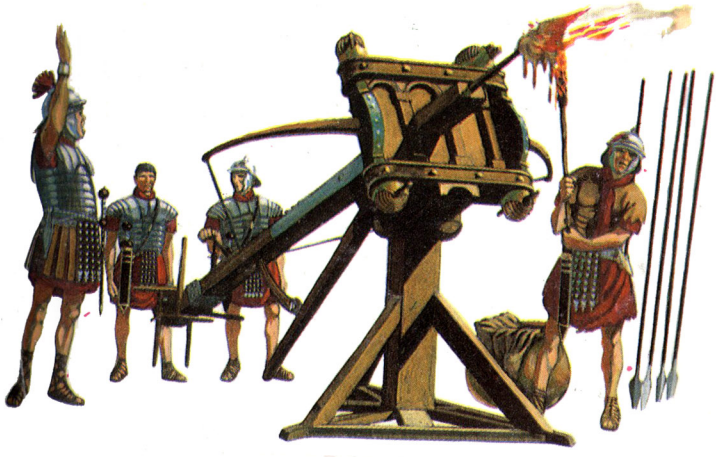

Rimljani svoje ratne sprave grade na poprištu. Katapult je zapravo golema žlica koja, zahvaljujući vrlo teškom utegu naglo popušta. Može odbaciti 80 kilograma tereta 500 do 1000 metara daleko. Poluga onagera (magarca) upeta je vitlom.

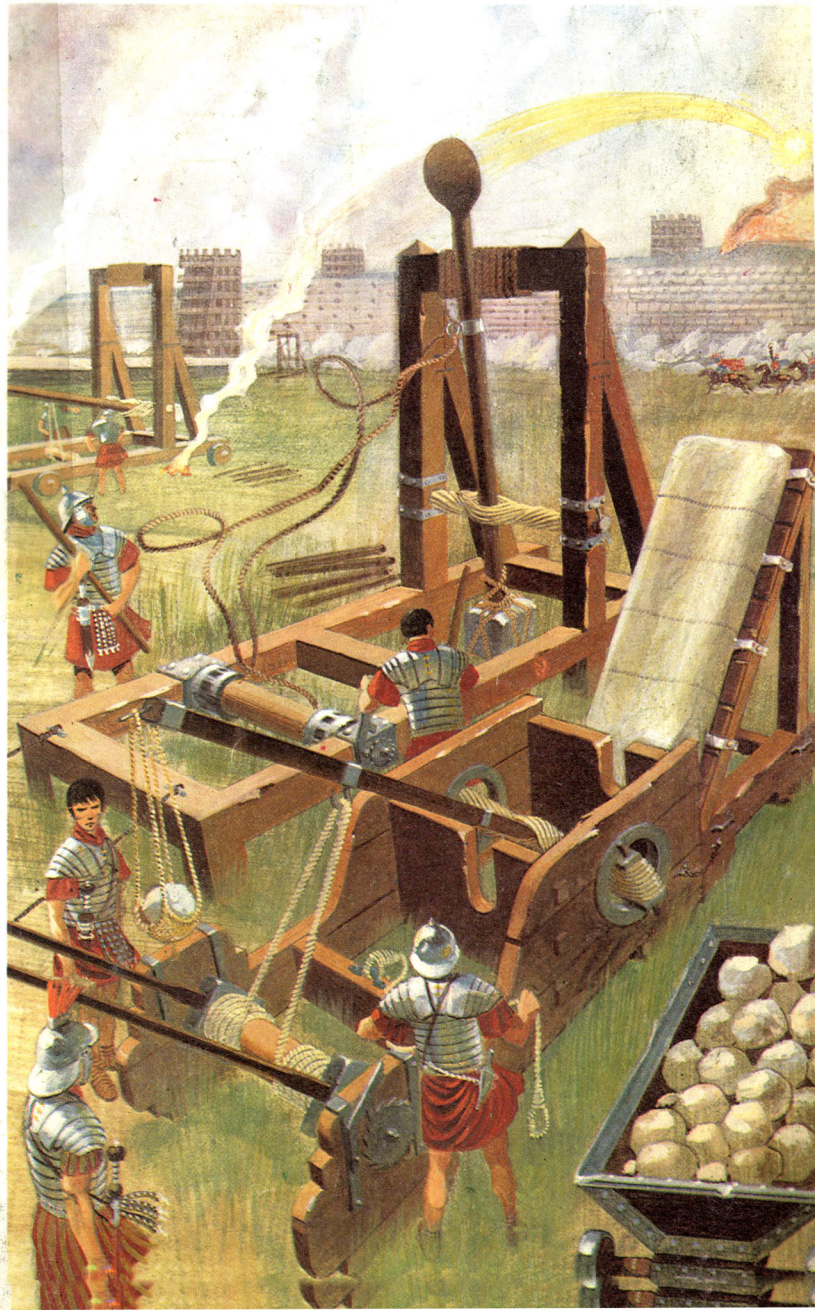

Ho-ruk! Ovan od jednog komada hrastovine, pričvršćen na njihalo, probit će gradska vrata. Ljudi ga otpozadi povuku užadima, a potom puste. Ovan se, pošto je udario o prepreku, vraća u položaj za ponovni nasrtaj. Legionari su zaštićeni prekrivkom od napete kože.

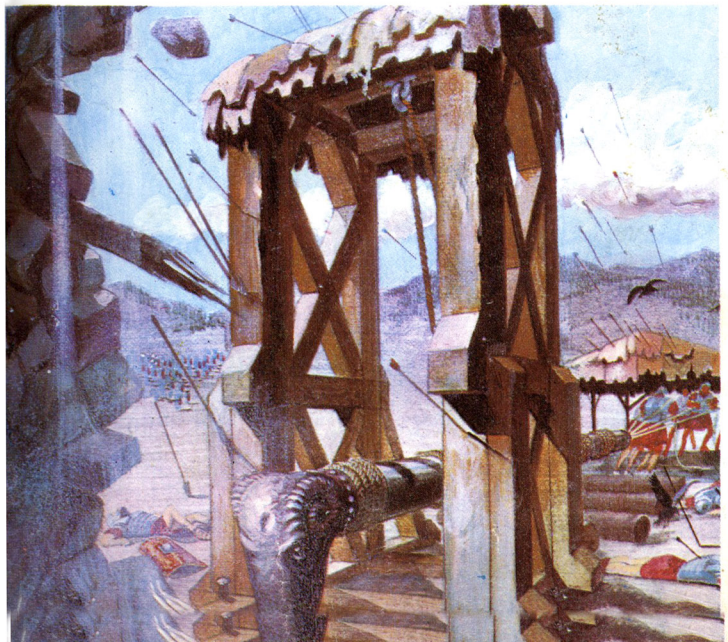

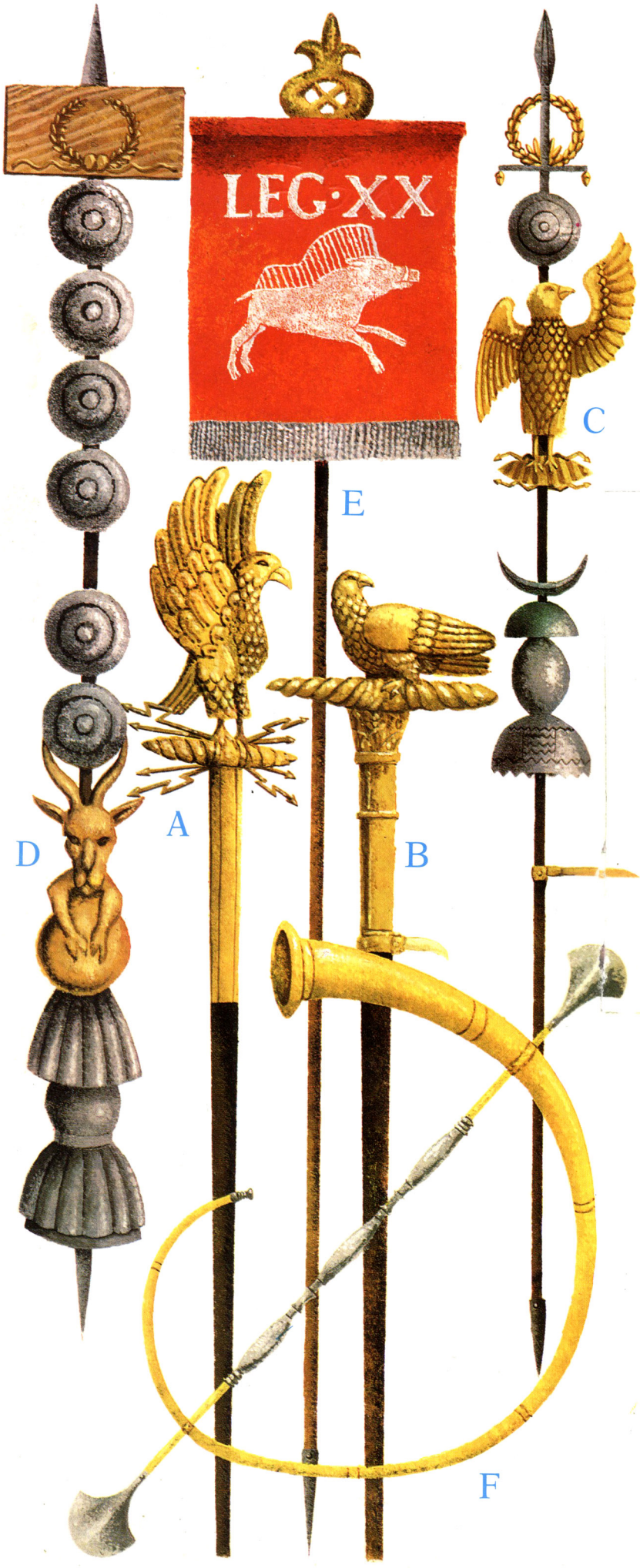

Stjegovi i oružje

Tijekom stoljeća kaciga rimskog legionara malo se mijenjala. To je zapravo kovinska kapica ravna obruba, vrlo uska na čelu, koja se od ušiju širi unatrag i tvori prilično velik vratni štitnik. I štitnici za uši također su veliki. Na kacigi je perjanica u boji. Slijeva nadesno: 1 – kaciga Tiberijevih legija (I. st.n.e.); 2 – kaciga legionara XX. legije iz Neronova doba; 3 – kaciga s početka II. st.; 4 – kaciga legionara iz prve polovice I. st. pr.n.e.

Koplja mjere od 200 do 210 cm, s motkom debelom 7 cm i dugačkom 140 cm. Lijevo (5) potječe iz druge polovice I. st., središnje (6) s kraja I. st. pr.n.e., desno (7) s početka II. st. Mijenjala se i veličina mačeva: neprestano su ih produživali, od 50 do 84 cm. Slijeva nadesno možemo vidjeti niz mačeva u koricama (8, 9, 10, 11), a svi potječu iz I. st. Iz istog je razdoblja kratki mač s koricama (12).

Štitovi su jajoliki ili pravokutni. Teški pravokutni štit (13) pripada Trajanovim legionarima. Jajoliki štit (14), mnogo lakši, potječe iz Tiberijeva doba. Praćka (15) velikom brzinom izbacuje smrtonosne olovne projektile (16).

Vojni stjegovi omogućuju vojnicima da u bitki prepoznaju svoju jedinicu. Orlovi su znak cijele legije (A i B). C: znak pomoćnih jedinica. Na stjegovima manipula nalaze se vijenci i životinje (D). Konjanička zastava (E) zove se *vexillum* (stijeg).

Svirač svojom svirkom daje korak legiji (F: rog Trajanovih legija).

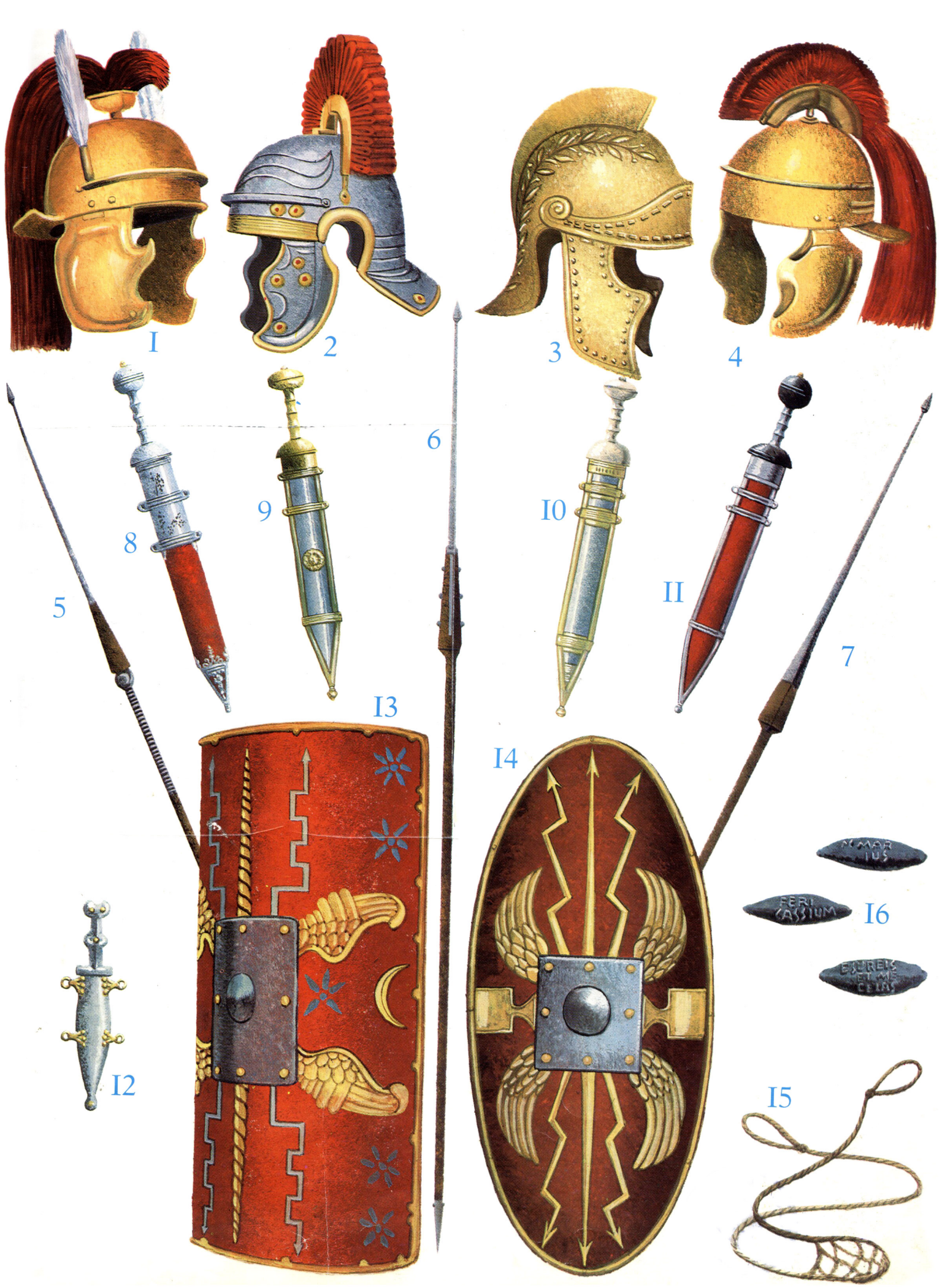
I
2
3
4
5
6
7
8
9
I0
II
I2
I3
I4
I5
I6

Maslina, žito i vinova loza

»Hodaš li ti rukama?!«, dovikne bogati stanovnik Rima seljaku koji mu pokazuje svoje žuljevite dlanove. U vrijeme Carstva, rimski građani, bili oni siromašni ili bogati, ne promole ni nos na selo... pa čak ni onda kad su im preci seljačkog podrijetla. Preziru i seoske radove i seoski život. Uostalom, Rim uvozi gotovo sve što mu je potrebno za prehranu.

Čemu da proizvode kad je egipatsko žito, isporučeno rimskom tržištu, jeftinije od žita iz Napulja? Golema dobra sjeverne Afrike (posebice tuniska Medjerda) i Galije (Narbonne), obiluju svakojakim žitaricama.

Velika ratarska imanja pripadaju imućnim porodicama kojima zemlju obrađuju posebno osposobljeni robovi. Uz ratare, tu su i vinari, pastiri te druge prijeko potrebne sluge na gospodarstvu. Ako se novi robovi ne mogu lako pribaviti, na primjer poslije velikih osvajačkih ratova, ratarska se dobra moraju cijepati i dati u najam slobodnim težacima ili oslobođenim robovima. Od tada se, dakle, zemlja iznajmljuje radi dobiti u naravi ili u novcu.

Najnaprednije ratarstvo (ono što primjenjuje gnojiva poput salitre), prevladava na velikim imanjima. Gospodar upravlja radovima preko upravitelja, *prokuratora*.

Najveći su prihodi od uzgoja sitne stoke oko gradova (od koza i ovaca), ili od uzgoja konjâ.

Poljski radovi zahtijevaju mnogobrojnu radnu snagu, a dobit je vrlo mala. Da bi se obradilo 100 hektara zemlje trebalo je oko 47 radnika. Samo si bogati gospodari mogu priuštiti toliko mnoštvo slugu. Istina je da je bilo dobara koja su ponekad imala i po tri do četiri tisuće robova.

Upravitelj dijeli zadatke robovima na velikom imanju.

Galija je, sa sjevernom Afrikom, Sicilijom i Egiptom, »rimska žitnica«. Prvu su žetelicu izumili Treviri, narod koji živi na obalama Moselle. Željezni zupci otkidaju klasje pšenice, raži ili zobi, koje pada u drveni sanduk.

Rimljani gotovo isključivo piju ovčje ili kozje mlijeko. Kako bi povećali mliječnost tih životinja na poljima sade neku vrstu grma, zanovijet. Krave se viđaju jedino na vlažnim zemljištima Galije ili sjeverne Španjolske.

Grožđe se gnječi nogama. Pleše se uz zvuk svirale. Najcjenjenija vina potječu iz Grčke, s Cipra, iz Sirije ili Falerna u južnoj Italiji. Vino čuvaju do dvadeset godina. U doba Cezara, Galija je jedino u Bordeauxu imala vina. Egipat pravi odlične vrste vina.

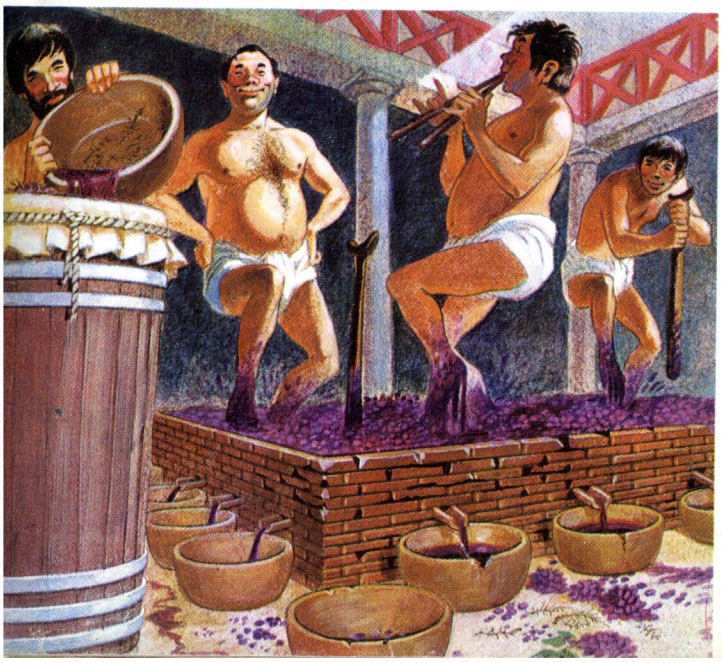

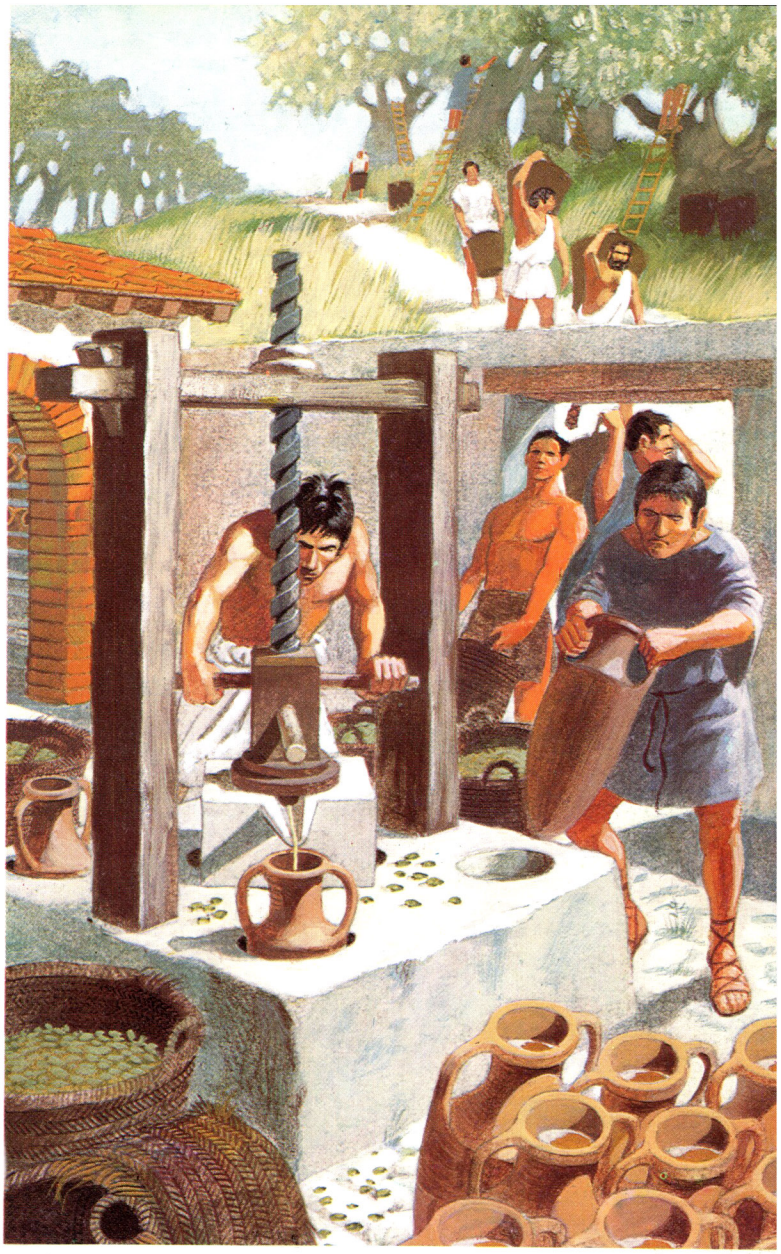

Rimljani ne troše maslac. Znaju kako se pravi, ali ga ne jedu. Kuhaju na maslinovom ulju, čime naveliko trguju. U takvom se seoskom tijesku z maslina cijedi sok. Masline urode plodom svake druge godine.

Rimski plug, nepoduprto ralo, sav je od drva. Sastoji se od tri dijela: drška ili ruda, izrađenoga od mekog drva (lovorova); gredelja, koji drži raonik, od svježe hrastovine; raonika ili »rila« koji je hrastova kuka, a ponekad i brončana ili željezna, što služi za duboko oranje.

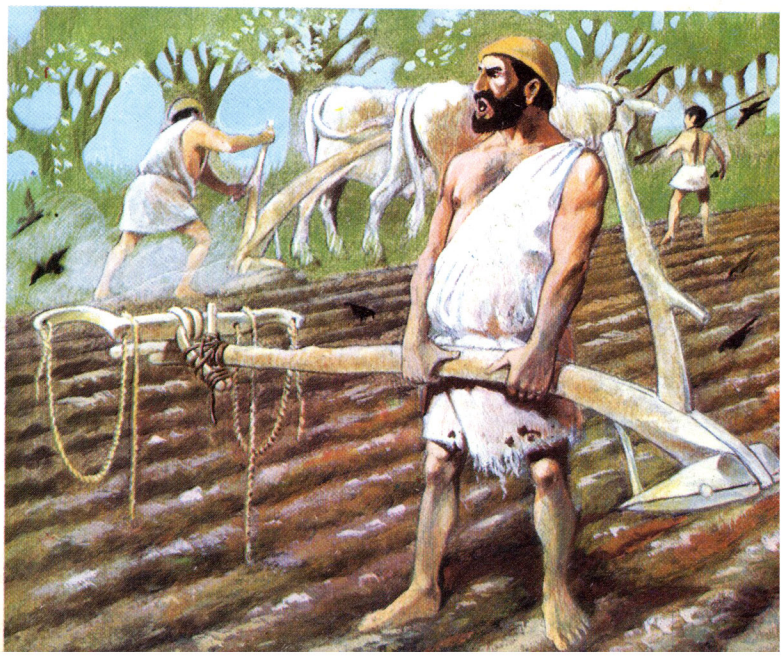

Od rudnika do velikih radilišta

Rudnici Rimljana prava su robija, na koju najprije šalju robove, a potom osuđenike, posebice kršćane. Radi se u paklenskim prilikama. Na stotine ljudi umire u vlažnim galerijama ili pod žarkim suncem kamenoloma.

Po rijetke rude ide se veoma daleko. Još mnogo prije Rimljana poduzimali su se istraživački pohodi radi kositra u Veliku Britaniju. Ako je Cezar ondje iskrcao svoje legije, učinio je to nedvojbeno zato da bi imao nadzor nad rudnicima. Da bi se rudna ležišta prisvojila, ponekad se i ratuje. Željezom bogata Galija bit će predmet pohlepe sve dok ne bude osvojena. Trajan, jedan od careva, ratovao je s Dačanima (današnjim Rumunjima) kako bi se dočepao njihovih rudnika zlata. Pohod na Španjolsku, koju su Rimljani vrlo rano pokorili, lako je objasniti važnošću njenih rudnih ležišta, bogatih olovom, bakrom, kositrom, željezom i živom.

Rudnici su najčešće podzemni. U njih se ulazi kroz okomita okna, ne toliko duboka kao današnja, ali loše osvijetljena i provjetravana. Rudničke galerije u kojima rade sužnjevi rijetko su poduprte stupovima. Okna su visoka tek oko metar! Rudari moraju raditi čučeći ili ležećke.

Imaju grub alat: čekić za razbijanje stijena, pijuk, lopatu, klinove. Rudu prenose košarama na leđima. Ponekad se, na primjer u rudnicima zlata, ruda otprema mlazovima vode. Naprave s kotačima opremljenim lopaticama odvode vode iz rudnika. Košare s rudom pak podižu na površinu vitlima i koloturama.

Posao nije ništa lakši ni u kamenolomima. Stijenu režu stepeničasto. Blokove na mjestu raskomadaju, a potom ih izvlače. Snažne dizalice utovaruju ih na brodove ili kola kojima se prevoze do gradilišta. Prijevoz je zapravo skuplji od vađenja.

Kamenolom na otvorenome.

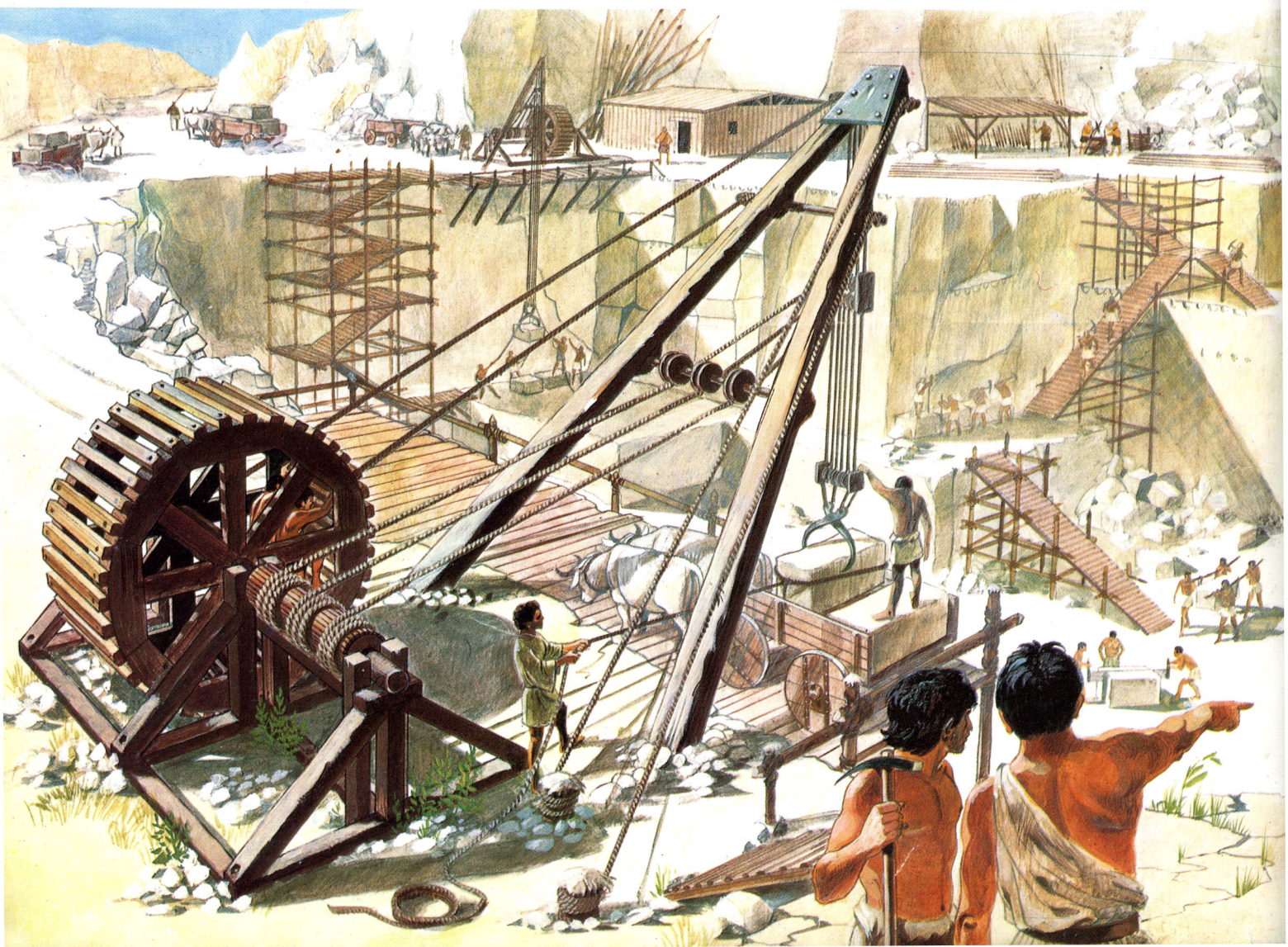

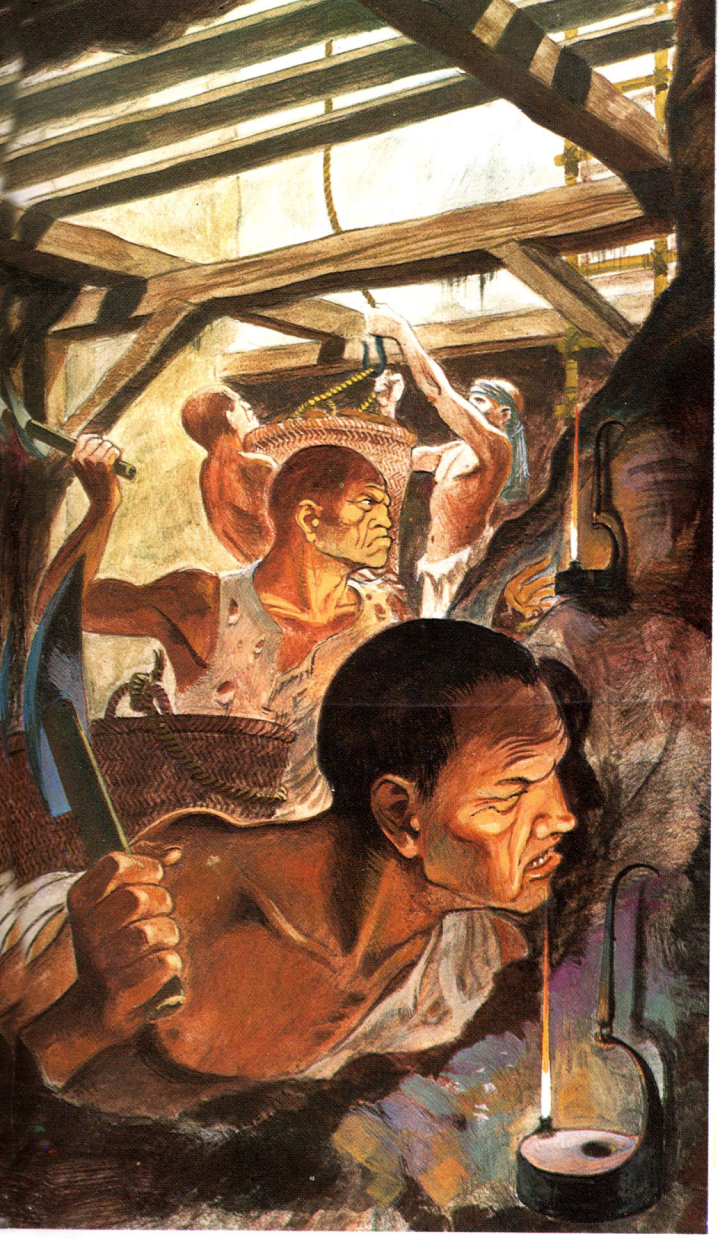

Lica izobličena od napora, ljudi rade u jednome od rudnika olova u Španjolskoj. Uljanice osvjetljavaju okno koje je, gle čuda, razuprto drvenim stupovima. Nesreće u kojima stradavaju životi i bolesti desetkuju robove koji udišu vrlo otrovne plinove olovnog oksida.

Sirova se vuna, nakon striženja ovaca, iskuhava u vodi i svinjskoj masti. Zatim se mlati, ručno rastresa i grebena grebenom savinutih zubaca. Tka se u radionicama carskih obrtnika.

U Ostiji i drugdje dobro se zarađuje iskorišćivanjem slanih močvara. One su državne ali ih iskorišćavaju zasebnička poduzeća. Sol se trošila mnogo više nego danas, posebice zbog usoljavanja i čuvanja mesa i ribe.

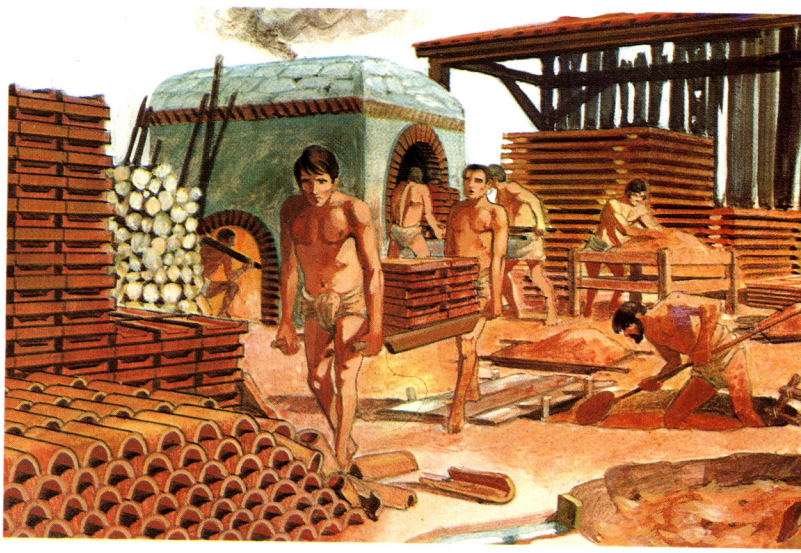

Rimljani istodobno upotrebljavaju dvije vrste crijepa, ravni i polukružni, koji se još i danas viđaju na krovovima južne Francuske. Radnik u jami oplemenjuje glinu. Crepovi se potom oblikuju u kalupima i odnose u peći. Suše se na otvorenome.

U kamenolomima mramora ili vapnenca golemi se blokovi, potrebni za gradnju hramova i spomenika, odvaljuju tako što drvene klinove zabijaju u prethodno načinjene otvore u kamenu. Kad se poliju vodom, drveni klinovi bubre pa tako stijena puca.

Akvedukti, tvrđave i hramovi

Rimljani su bili prvi graditelji u zapadnome svijetu. Podigli su nevjerojatno čvrste građevine od kojih su neke još i danas neoštećene. Naime, Rimljani nisu samo zidari. Oni su i graditelji, i mjernici, i inženjeri.

Miješanjem gašenog vapna, mljevene eruptivne stijene i vode dobivaju neku vrst betona – potpuno različitoga od današnjega, ali ne i manje postojanoga. Da bi podigli zid, temelje ponajprije oblažu daskama. Potom na sloj žbuke polažu šljunak koji nabijaju. Nanoseći sad sloj žbuke, sad sloj lomljenca, zid raste. Na kraju zid premazuju slojem crvenkastog cementa, ili ga urese freskama, izvedenima na štukaturi, bareljefima ili pak bogatom mramornom oblogom.

Rimljani podižu velebne građevine i od opeke, ali upotrebljavaju i materijale koje nađu na gradilištu: pršenac na brežuljcima Rima, travertin u okolici Tibura (tvrda i žućkasta stijena koja će omogućiti izgradnju Koloseja u Rimu), vapnenac u Africi itd. Raspolažu mnogobrojnim napravama za dizanje, s pomoću kojih ugrađuju kamene blokove jedan povrh drugog i tako podižu zidine od čvrsto povezanog kamena klesanca. Međutim, u gradnji običnih rimskih kuća povezuju žbuku s drvom i opekom, tako da tê kuće nalikuju boravištima Luja XIII ili anglonormandskim farmama. Klesani su kamen namijenili podizanju velikih javnih građevina: npr. devetnaest akvedukata (vodovodnih mostova) koji Rim opskrbljuju pitkom vodom. Takve su građevine Rimljani podizali u blizini svih velikih gradova. U Galiji i danas postoji čuveni akvedukt, nazvan »Most na Gardu«. Njegove trokatne arkade sežu 48 metara uvis. Gornji je kat dugačak 273 metra. Voda iz tih vodovoda razvodi se u gradove sifonskim sustavom, u kojem se koriste olovni cjevovodi velikog presjeka. Tako je u Lyonu otkriven rimski cjevovod promjera 20 cm. Cijevi su bile duge 26 kilometara, a težile su 2000 tona.

Akvedukt u toku gradnje.
(Gore: shema protjecanja vode kroz tunel i sifon).

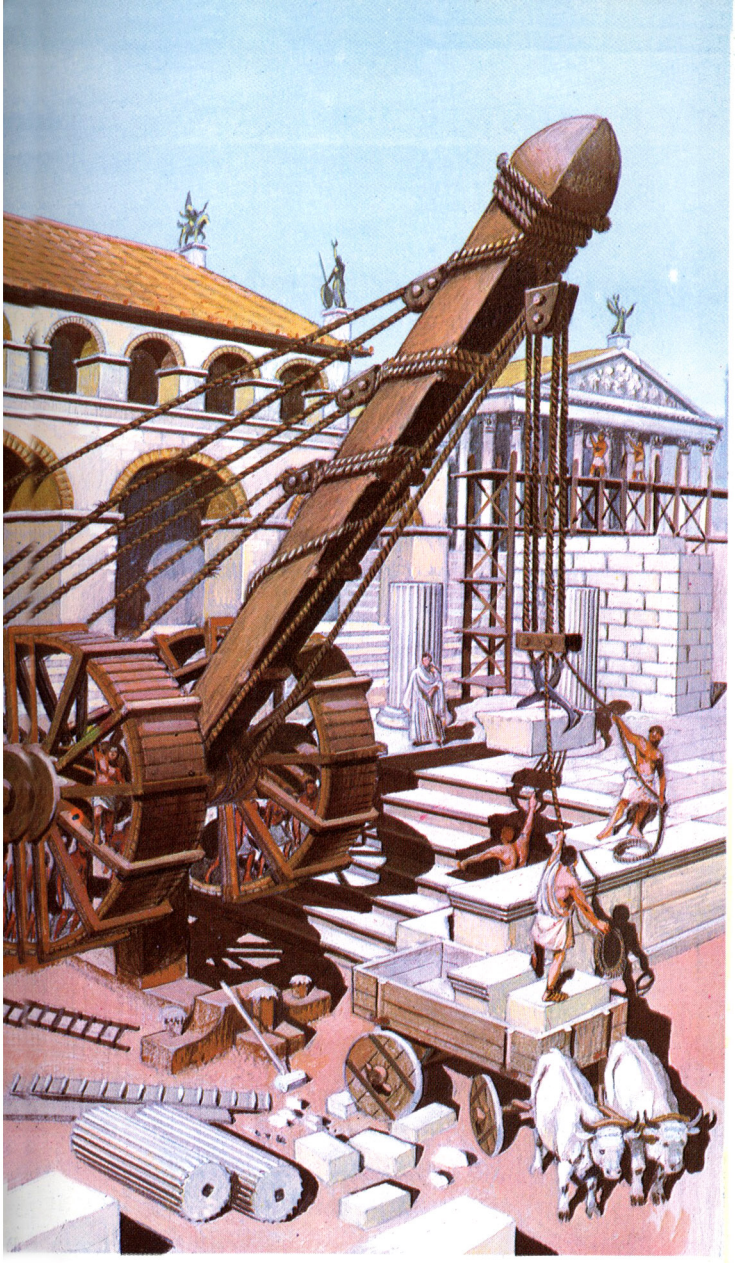

Takve goleme »dizalice« savršeno pravilno istovaruju kamene blokove i središnje dijelove stupova namijenjenih izgradnji hrama. Krak »dizalice« drži konopljana užad. Materijali se podižu sustavom vitla i koloture, što omogućuje rad s velikim teretma.

Rimljani, veliki graditelji, iskorišćavaju sve raspoložive kamenolome. Potrebni su im za izgradnju cesta, akvedukata, javnih gradskih zgrada. Ponekad za podizanje hramova mramor dobavljaju izdaleka.

Radnici pokrivaju krov stambene zgrade. Postupak se od onog doba nije mijenjao. Ravni se crepovi međusobno prekrivaju, a postavljaju se između oblih crepova. Oblima se pak pokrivaju grede. Ravni i obli rimski crijep danas često tvori cjelinu.

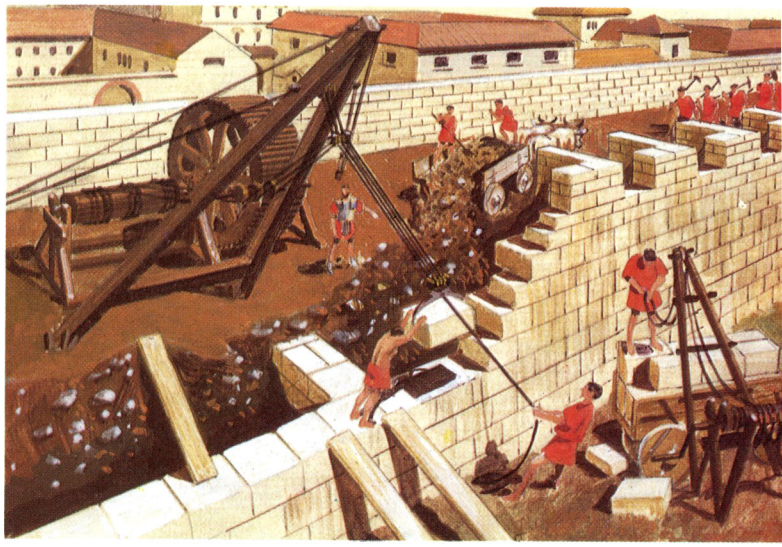

Legionari su veliki graditelji. Vojne posade neprekidno rade na ojačavanju gradskih utvrda. Vojnici s ove slike podižu zid od kamena klesanca. Blokove međusobno povezuju željeznim hvataljkama zalivenim olovom.

Rimljani su umjeli graditi povelike kamene kupole. Da bi ih mogli iznutra ukrasiti, na njih postavljaju goleme drvene kalupe, koje prekrivaju premazom gipsa ili štukature, pa ih zatim uljepšavaju kipovima ili slikarijama živih boja.

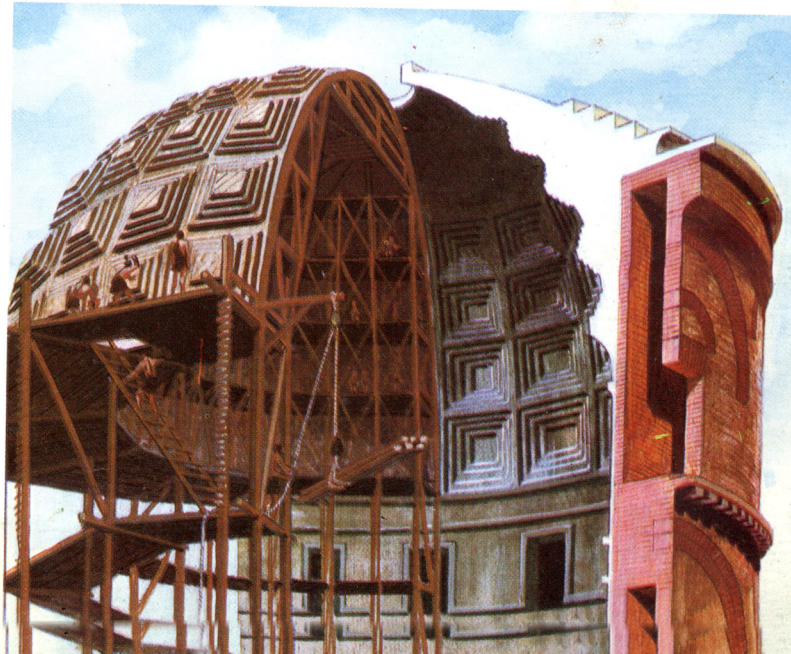

Tisuće radionica

Kovačima iz Galije ne treba poduka Rima. Oni već naraštajima upotrebljavaju drveni ugljen za taljenje željezne rude u jednostavnim pećima, čiju vatru raspiruje mijeh. Željezom se koriste u cijeloj Galiji. Prije nego što su Cezar i njegovi legionari prodrli na galsko tlo, željezo se obrađivalo već četiri do pet stoljeća.

Željezom okivaju bačve, od njega kuju mačeve, izrađuju plugove sa dva kotača i kovinskim raonikom, ali željezom još ne znaju potkivati konje. Stari rimski plug, baštinjen od Grka, ne može svojim drvenim »rilom« obrađivati tvrdu, ali žitom toliko plodnu zemlju sjeverne Galije.

Zemlja je sirovina obrtnika: talijanski ili galski lončari nisu ništa manje spretni od kovača. U Graufesenqueu, u Središnjem masivu, te u Lezouxu, na Allieru, ima stotine lončarnica. U Porajnju i Belgiji radionice osnivaju lončari iz Središnjeg masiva. Lončarski proizvodi služe za prijevoz vina i žitarica (amfore), kao i u svakodnevnoj upotrebi. Izrađuju i uljanice od pečene gline, te posuđe i figurice s istančanim uresom. Svi tî predmeti iz svakodnevnoga života Rimljana izrađeni su uglavnom iz plemenite galske gline a mogu se nabaviti u uličnim nadsvođenim tezgama. U velikim gradovima razvijeni su mnogi obrti: sitničarenje, trgovanje vinom ili pivom, svilom i tkaninama, bojenje tkanina, vezenje, obradba bjelokosti, zlatarstvo...

Uličicama Rima svu robu prenose ljudi na vlastitim leđima. Cijela četa uličnih prodavača, posrednika, nosača, stvara nevjerojatnu vrevu. Kočijaši se tuda ne mogu probiti svojim nezgrapnim kolima, a vodiči mazgâ teško se u karavani provlače kroz svjetinu. Prepuna skladišta, obale Tibra preplavljene su lučkim utovarivačima. Rimljani koji tuda prolaze noću uvijek su u pratnji, jer za pojedince vrijedi pravilo: čuvajte se lopova!

Galski kovač. Mijeh je od kozje kože.

U galskome lončarstvu, lončari rukama mijese vlažnu zelenu glinu, kakva stiže ravno iz ležišta. Grude gline (na crtežu desno) zatim odlaze na lončarsko kolo (lijevo), gdje ih vrtač prije stavljanja u peć oblikuje u posude. Posude uglavnom ukrašavaju još dok su sirove, ali ponekad i nakon što su pečene. Pošto na predmetu izrade ukrase, vraćaju ih u peć i potom lakiraju.

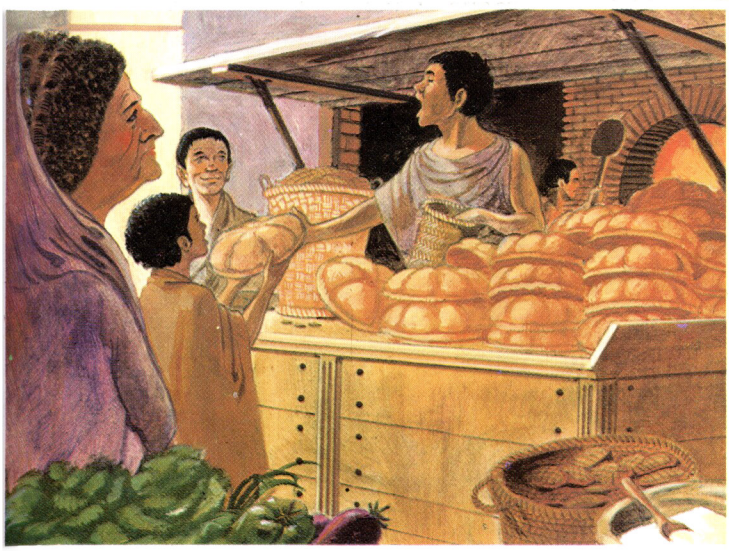

Stojeći ispred vlastite peći, pekar prodaje skupi kruh: dobro pečene hljebove čija je kora premazana bjelanjkom i posuta anisom i kuminom. To je fini pšenični kruh. Siromasi uglavnom jedu ječmeni ili proseni kruh.

U Rimu, blizu Aventina, proteže se Tibar, vinsko pristanište. Tu se vječno istovaruje po dvije do tri tisuće amfora uvezenih iz cijeloga sredozemnog bazena. Trgovci vinom, koji su se smjestili u okolici, drže gostionice. Jedan rimski zakon zabranjuje ženama da piju alkohol.

Rimljani gotovo uvijek nose vunenu odjeću, koju kupuju kod suknara. Vunena tkanina je koliko-toliko kvalitetna i obojena. Žene cijene lanene tkanine. Bogataši već nabavljaju, po cijeni zlata, svilu dopremljenu s Dalekog istoka.

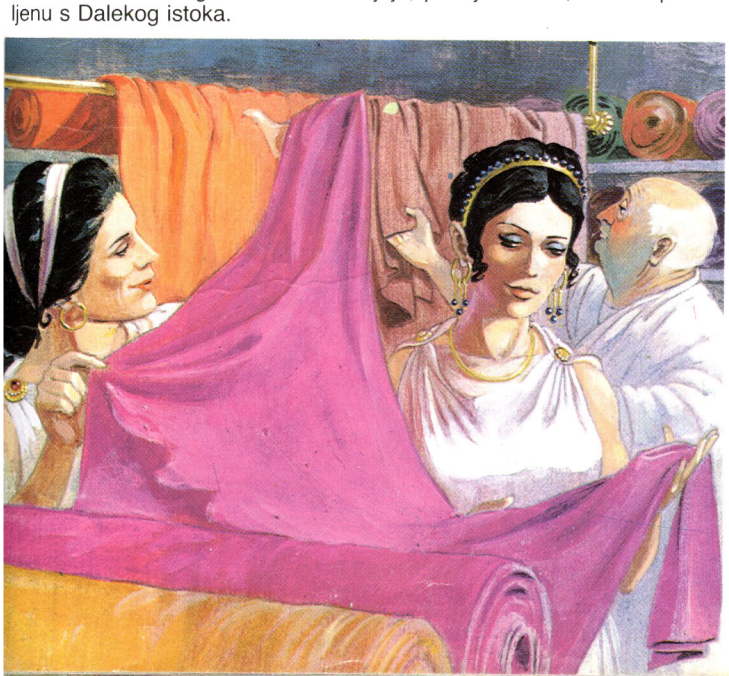

Legionar moli postolara da mu zabije čavle u kožne potplate. Tako će se sporije izlizati na grubim kamenim cestama. Već izrađuju i čizme za konjanike, a imaju i razne vrste sandala. Mnogi ipak hodaju još bosi.

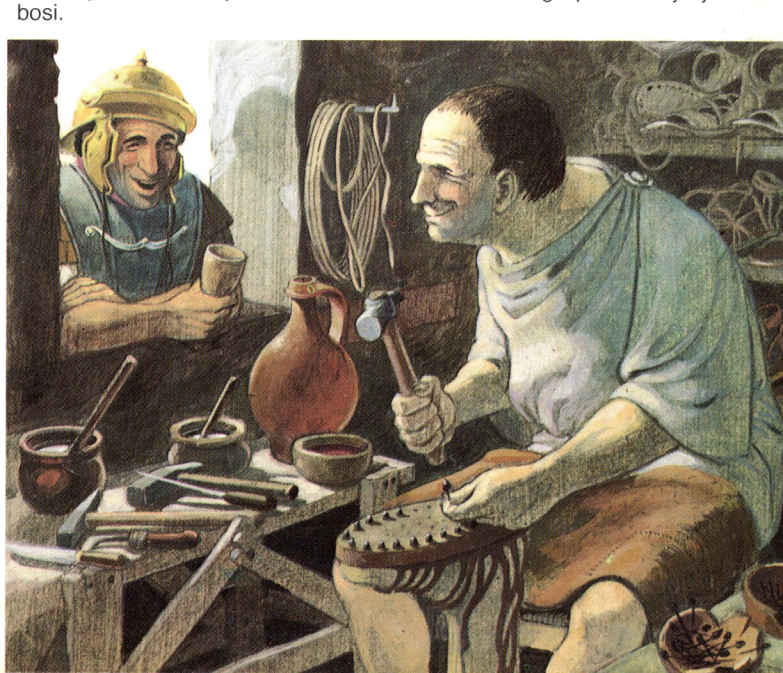

Slikari, kipari, mozaičari...

Rimljani luduju za bareljefima. Tu tehniku usvojili su od Grkâ. Umjetnik na kamenu može prikazati sve prizore iz svakodnevnog života. Radi po narudžbi, a njih ima u izobilju.

Najprije su tu car i vladajući krugovi. Na stupovima ili slavolucima žele prikazati vojne pobjede. Tako Titov slavoluk prikazuje prizore iz rata koji je taj car vodio protiv Židova. Trajanov stup priča o pohodima Trajana protiv Dačanâ, naroda koji je nastanjivao današnju Rumunjsku. Umjetnici nastoje što vjernije predočiti stvarnost, pa prikazuju npr. legionare na ljestvama kako ih prebacuju preko gradskih bedema na koje jurišaju. Prikazuju i ratne brodove, konjanike u jurišu, zatočenike u lancima itd.

Rade i na zahtjev pojedinaca kako bi ovjekovječili prizore iz svakodnevnog života, npr. jednog obućara iz Auxerrea s njegovim alatom, mornare s Tibra koji brodom prevoze žito, oca obitelji koji moli da mu na grobu isklešu uz vlastiti lik i lik supruge. Tisuće umjetničkih djela kolaju Carstvom.

Slikari imaju manje posla od kipara. Ali širi se moda ukrašavanja kućnih zidova velikim freskama s mitološkim prizorima, geometrijskim motivima, mrtvom prirodom itd.

Rimski umjetnici imaju i drugih darovitosti. Postali su stručnjaci za izradbu kameja, reljefom obrađenog kamenja na kojemu predočuju mnogobrojne teme (portrete, mitološke ili ratne prizore itd.) Bogati Rimljani koji vole gozbe naručuju također i posude vrlo visoke kakvoće (komplet srebrnog posuđa, od 120 komada, otkriven je 1894. na dnu bunara u Pompejima). Poznato im je i dobivanje finog stakla i umjetničke keramike. Rimljani su naslijedili od Grka istančan ukus za predmete svakodnevnog života.

Radionica bareljefa.

Slikarski je pomoćnik u mužaru stucao pigmente za spravljanje boja. Postoje četiri temeljna: bijeli, žuti, crveni i crni. Da bi se dobili željeni *tonovi boja moraju se dugo miješati.*

Svi su nam rimski carevi poznati po njihovim poprsjima. Svi su se dali ovjekovječiti kipovima. Stotine takvih kipova šalju u gradove provincija, da svi stanovnici Carstva mogu upoznati vladara. Izrađuju također i likove bogataša, senatora itd.

Rimljani su u školi kod Grka postali odlični mozaičari. Umjetnik priprema izvorni crtež svog djela, koji zatim reže na četvorine. Na svaku od njih stavlja mramorne kockice koje međusobno veže posebnim cementom, pomiješanim sa smolom, gumom ili katranom.

Rimljani su sjajni u izradi sitnih umjetnina što uljepšavaju svakodnevni život. Na slici, dolje, slijeva nadesno; prikazani su: kameja (1), vrč od finog stakla (2), čaša od rezbarenog srebra (5), prsten koji je izradio neki rimski draguljar (3), zlatna narukvica (4) i brončana svjetiljka (6).

Ali tih nekoliko primjeraka ne može dočarati nevjerojatno bogatstvo rimskog stvaralaštva. Tu se umjetnost natječe s tehnikom i maštom, što je znak najvećeg stupnja civilizacije, vrlo istančana ukusa.

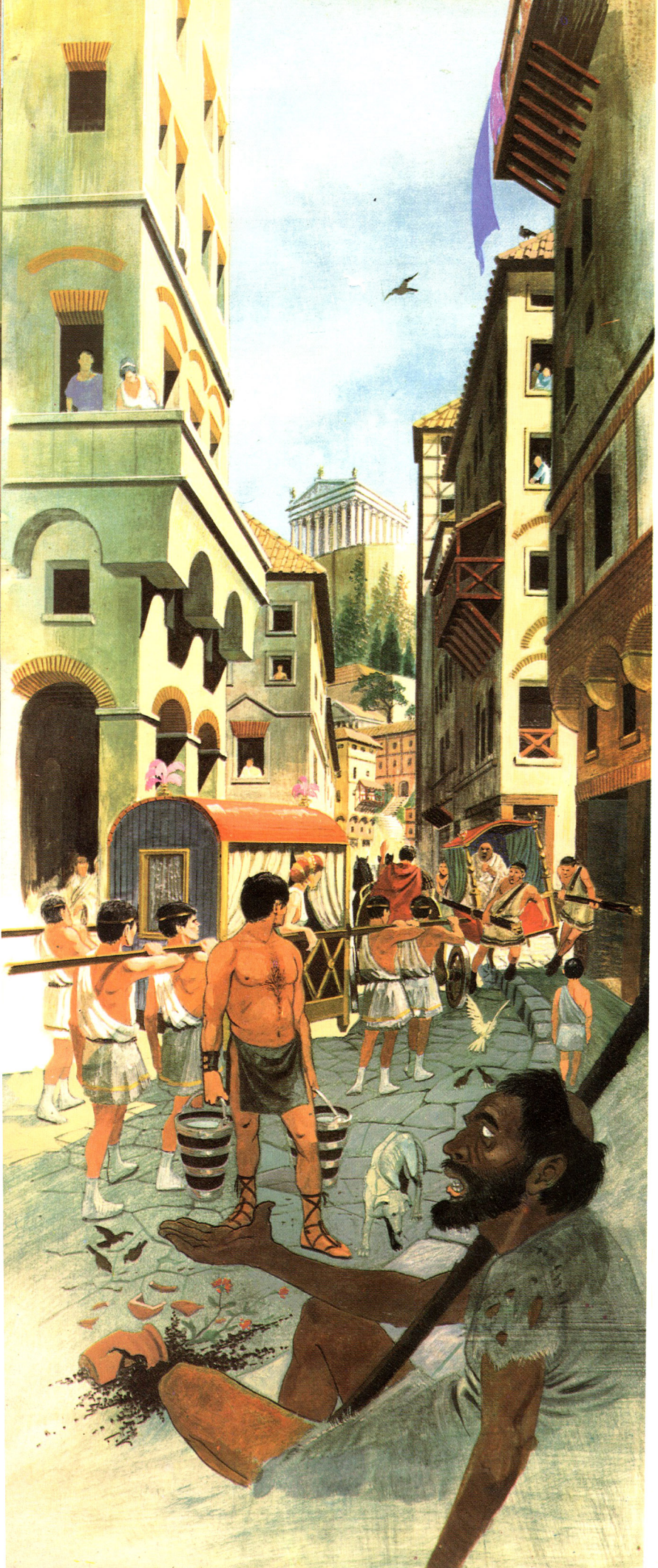

Živjeti u Rimu

Da bi na sedam brežuljaka staroga grada Rima smjestili 1 200 000 stanovnika, graditelji su morali mukotrpno raditi: nedostatak brzih prometnih sredstava prisiljava da se gradi u središtu. Jedino se siromasi mire s tim da žive izvan zidina. Plebs se tiska u nezdravim kućama pučkih četvrti.

Graditi je trebalo u visinu. Najbogatiji imaju palače, obiteljske kuće s vrtovima, kupalištima, unutrašnjim dvorištima, trijemovima na lukove, a siromasi stanuju u *insulama*, samotnim kućama bez predvorja, blokovima višekatnih kuća koje podsjećaju na današnje zgrade. August im je visinu ograničio na 20 metara, ali je potreba za smještajem Rimljanâ jača od zakona: izgradili su prave nebodere, kao što je zdanje *Felicles*, koje pobuđuje znatiželju stranaca.

U Rimu 45 000 zgrada nema ni nužne udobnosti. Griju se žeravnicama, a po vodu idu na javnu česmu ili u prizemlje. U kućama, izgrađenim ponekad i na obroncima, dešavaju se čudne zgode. Jednoć je neki vol pobjegao s tržnice, upao u takvu kuću na visini trećeg kata i na drugome pročelju ispao kroz prozor na ulicu! Požari su u tim pretrpanim zgradama stravični. Vatrogasci se ne mogu brzo kretati zakrčenim ulicama. Nemaju dovoljno vode za gašenje požara. Za vladavine Antonina Pija (II. st. n.e.) u jednome je danu izgorjelo 340 kuća. Strašan požar izbio je god. 64. n.e.: tisuće Rimljana u njemu je našlo smrt. Da bi se razgledale sve ulice i uličice Rima, trebalo je prijeći 85 kilometara. Jedino su ceste koje prolaze kroz grad (Sveta cesta za Ostiju i Latinska cesta) popločene kamenom, čiste i održavane. Male ulice su prljave, vlažne, loše osvijetljene. Na njih se izbacuje sav smet. Ako i postoje, nogostupi su zatrpani izloženom robom i trgovinicama podignutim na brzu ruku.

Život u jednoj rimskoj ulici...

U Rimu postoje višekatnice, ali im voda akveduktom stiže samo do prizemlja. Vodonoše opskrbljuju stanare, no to ne priječi djevojke da s laganim amforama, koje pune svježom vodom, dođu na česmu…

Požar je za Rimljane pravi užas. Palikuće se kažnjavaju lomačom, a javno se batinaju oni koji su požar izazvali nepažnjom. Rim ima vatrogasnu službu pa čak i vatrogasna kola. Na slici stanovnici lančano dodaju kante s vodom.

Rimljani piju u krčmama, gdje se igraju kocke, razgovaraju o politici ili o dnevnim događajima. Posao završava mnogo prije zalaska sunca. Rim ima mnogo besposličara. Gostioničar miješa svoje vino s vodom.

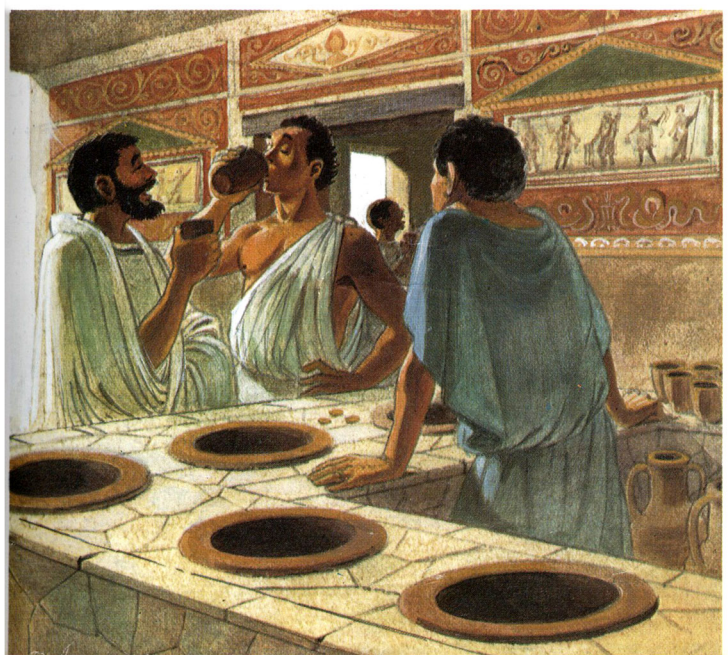

Na rimskim tržnicama mogu se naći isti proizvodi kao i na današnjim primorskim tržnicama, ali na njima nema ni krumpira ni rajčice. Kupuju se zelene mahunarke ili njihovi suhi plodovi, voće iz obližnjih sela, svježe ili suho meso, usoljena riba i divljač.

Kolosej je dobio ime po golemom kipu Nerona, koji Rimljani zovu »kolos«. Taj izuzetno velik komad pozlaćene bronce predstavlja Sunce u liku cara. Sučelice tom kipu poslije će sagraditi veliki amfiteatar.

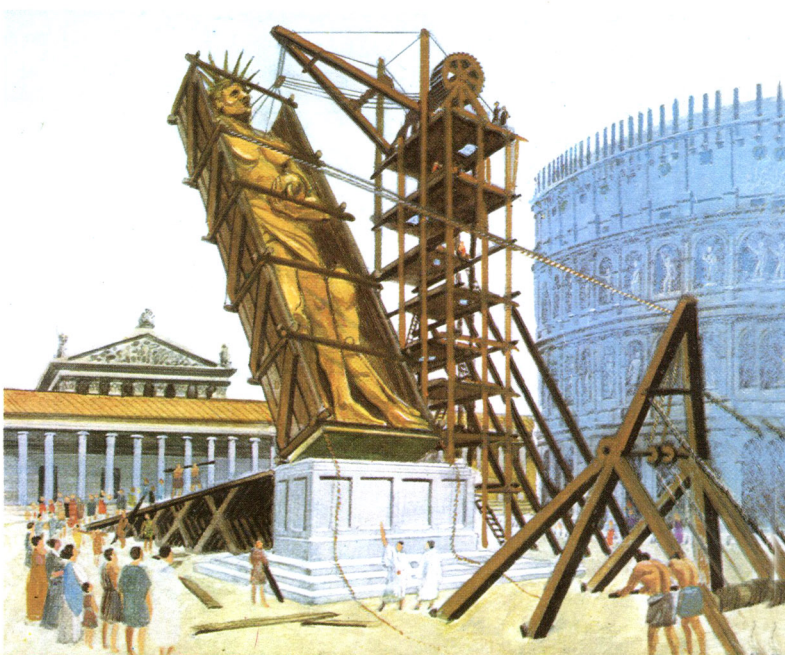

U okrilju doma

Vjenčanje na rimski način! Nevjesta prvi put ulazi u svoj novi dom. Prate je tri ženikova prijatelja: djever nosi bračnu glogovu baklju, a druga dvojica mladu. Prenose je preko praga tako da nogama ne dodirne tlo. Bijeli laneni prekrivači vise na zidovima. Bršljanovo lišće, simbol snage, i lovorovo lišće krasi stupove. Iza nevjeste idu tri njene prijateljice: prva nosi preslicu, druga vreteno, a treća je odvodi do bračne postelje. Ali, gdje je ženik?

On čeka! Vani, pred vratima. Djeci baca orahe i ulazi posljednji. Tada prilazi svojoj ženi i nudi je vodom i vatrom.

U kući je muškarac neprikosnoveni gospodar. U Republici je spočetka otac bio glava obitelji, vladao je životom i smrću svoje djece. Mogao ih je ne priznati kao svoje te prodati u ropstvo. Ali, malopomalo zakon će početi štititi djecu, kao i žene, od nasilne sveopće vlasti oca. Žene ponekad žestoko zahtijevaju jednakost spolova. One se mogu vidjeti preobučene u muškarce i na kolskim utrkama. Neke se upuštaju u borbu mačevima i okušavaju u borilačkim umijećima, iako im je zabranjeno da se pojavljuju u amfiteatrima. Rim ima i svoje učene žene: odvjetnike, političare, pisce. Žena se u nekim okolnostima može razvesti i zatražiti od roditelja da je vrate kući. Ako je suprug ostavi, ima pravo zahtijevati povrat svog miraza.

U ranom dobu djecu odgaja majka ili dadilja, ali ona vrlo rano prelaze u ruke robova, slobodnjaka ili pedagoga (pratilaca). Tako je barem u dobrostojećim obiteljima. Siromašnu djecu odgaja ulica.

Nevjesta prelazi prag svoga novog doma.

Svaka kuća ima svoj *lararij,* obiteljski oltar posvećen bogovima, larima, koji su dočarani figuricama. Zmija je simbol snage i plodnosti. Obred larima obavlja gospodar kuće. Obitelj govori molitve i prinosi darove.

Rimljanka je upravo rodila. Prinose joj dijete. Porod prati babica, ali njezino je znanje samo plod iskustva. Pri teškim porođajima Rimljani zovu liječnika ili čak kirurga koji se ponekad služi kliještima za porođaje.

Tonsor (brijač) pred roditeljima škarama striže mladićevu bradu. Pažljivo pobire dlačice. Za taj obred nije određena dob. Treba jednostavno pričekati da brada mladića dovoljno naraste.

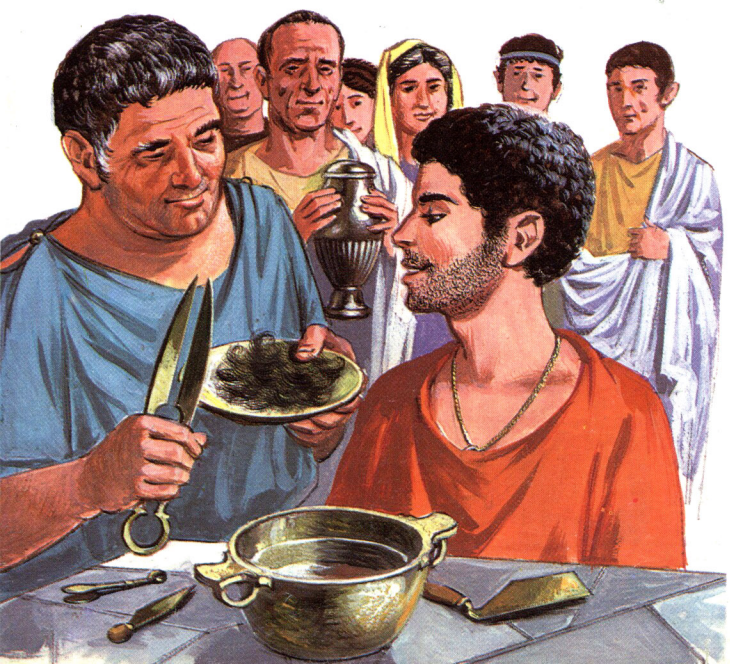

U rimskoj kući svjetlo obasjava *atrium* kroz krovni otvor, tzv. *impluvium,* kroz koji se hvata i kišnica. Atrij je središte obiteljskog života i u njemu se primaju prijatelji. Ljeti, da se zaštite od sunca, na otvor nad atrijem stavljaju zastor *(velum).*

Preminulog mladića položili su na smrtnu postelju. Tijelo su postavili u prirodan položaj, kao da je još živ. Iza ležaja dadilja i narikače sudjeluju u obredu oplakivanja. Borove grane pred kućom obznanjuju da je u njoj mrtvac.

Skromni obroci i velike gozbe

Razna brašna, škrobovito povrće, nešto malo zelenog povrća, svježega mesa i masnoća: puk se u gradovima uglavnom loše hrani. Svakako, djeca stradavaju zbog nepotpune ishrane. Većini ljudi dostatna je ujutro čaša vode i kruh natrljan češnjakom, a u podne hladan i skroman obrok. Bolje se jede uvečer.

Bogataši, a sladokusci posebice, njeguju taj obilati obrok s kraja dana, oko kojega se okuplja obitelj, a često i prijatelji. Kuhinja je u rimskim palačama velebna prostorija gdje cijela vojska robova sve pripravlja za dugotrajne gozbe. Ljeti se taj veliki obrok završava uglavnom prije mraka, ali ponekad se produži i cijele noći. Gosti su opruženi na ležajevima za dvije do tri osobe, postavljenima oko stola. Služe se žlicom pri uzimanju hrane, noževima režu meso, a koriste se i čačkalicama. No, ne znaju za viljušku i jedu prstima.

Jelovnici se sastoje od najmanje sedam jela: poslije predjela slijede tri prva jela, dvije pečenke i poslastica. Prva su jela izdašna: perad, iznutrice, krmeće sise (za kojima Rimljani luduju), divlji zec ili riba. Pečenke su od veprovine ili kuhane teletine.

Prije jela gosti će piti vino s medom, a sva će jela kušati na toplome kruščiću. Amfore vina začepljene su plutom ili glinom. Kad vino izliju u kratere (posude za vino), dodaju mu vode a gosti se poslužuju sami grabeći ga svojim čašama. Takav obrok je izuzetan. Većina je večera skromna, ali hranjiva: kao prvo jelo su masline, tunjevina ili slana riba; glavno jelo je jedno, a može biti jaretina ili pečena rebarca; potom slijedi neka slastica. To je uobičajeni jelovnik sa stola bogataša, ako se ne radi o proždrljivcima ili sladokuscima poput Lukula, Vitelija ili Heliogabale.

Kuhinja u bogataškoj kući.

Obrok običnih ljudi sastoji se od boba, slanutka i kupusove juhe sa slaninom. Kruh je običan. Prije nego što će ga piti, vino procijede i dodaju mu vode. Cijela obitelj jede jedno jedino jelo, koje održavaju toplim na nekoj vrsti žeravnice.

Podnevni obrok *(prandium)* skroman je čak i u bogataša. Sir, voće, kruh namočen u vinu dovoljni su da ublaže glad do glavnog večernjeg obroka *(cena)*. Ponekad se jedu topla jela, ali često i ona od jučer.

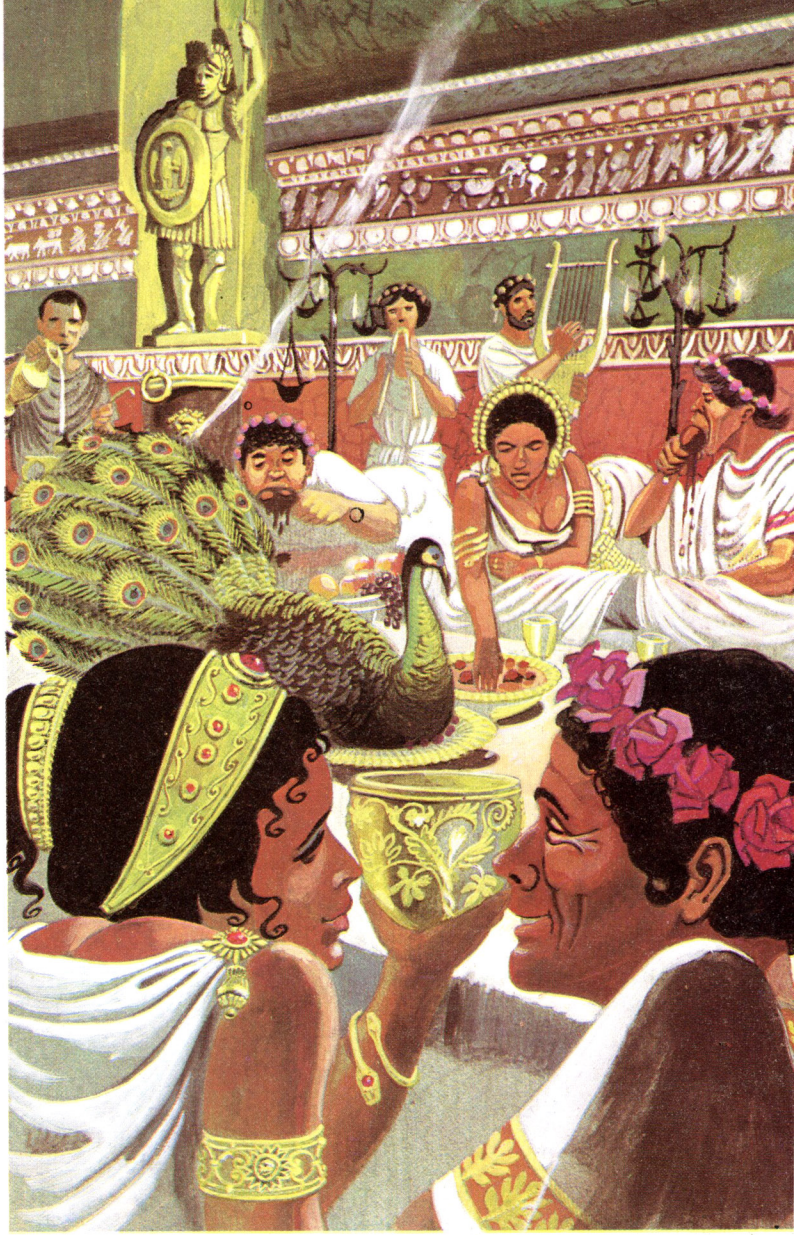

Rimljani večeravaju u predvečerje, i to ležećke, a ne sjedećke. Takva se slavlja oduže do kasno u noć, a pojede se mnoštvo jelâ. Gosti se hrane prstima, a neki izvori govore da ruke povremeno brišu o dugu kosu robova.

Pekar zagrijava peć naramcima drva. Sâm melje pšenicu teškim kamenim mlinom koji pokreću robovi. Pekari kupuju žito u državnim skladištima, kojima isporučuju gotov kruh a ona ga besplatno dijele pučanima.

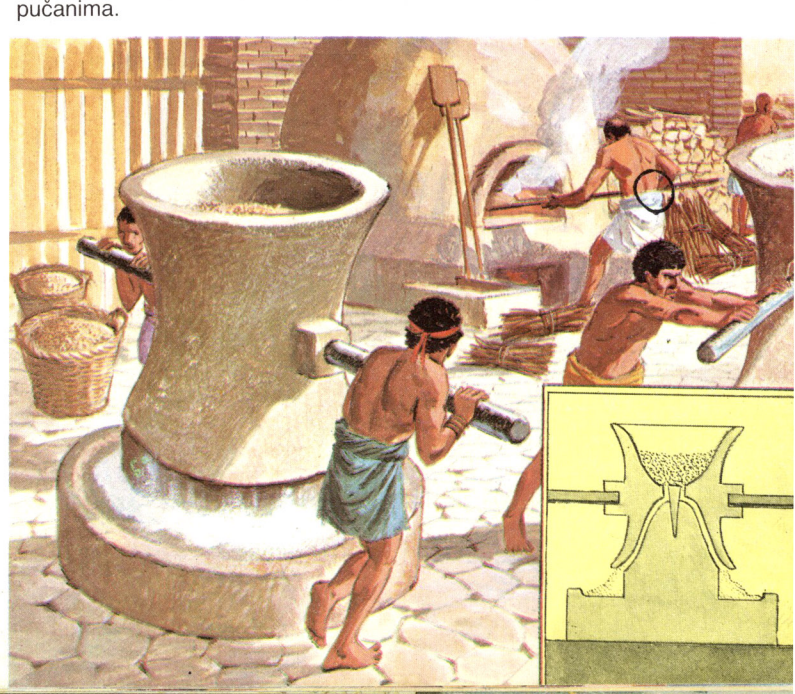

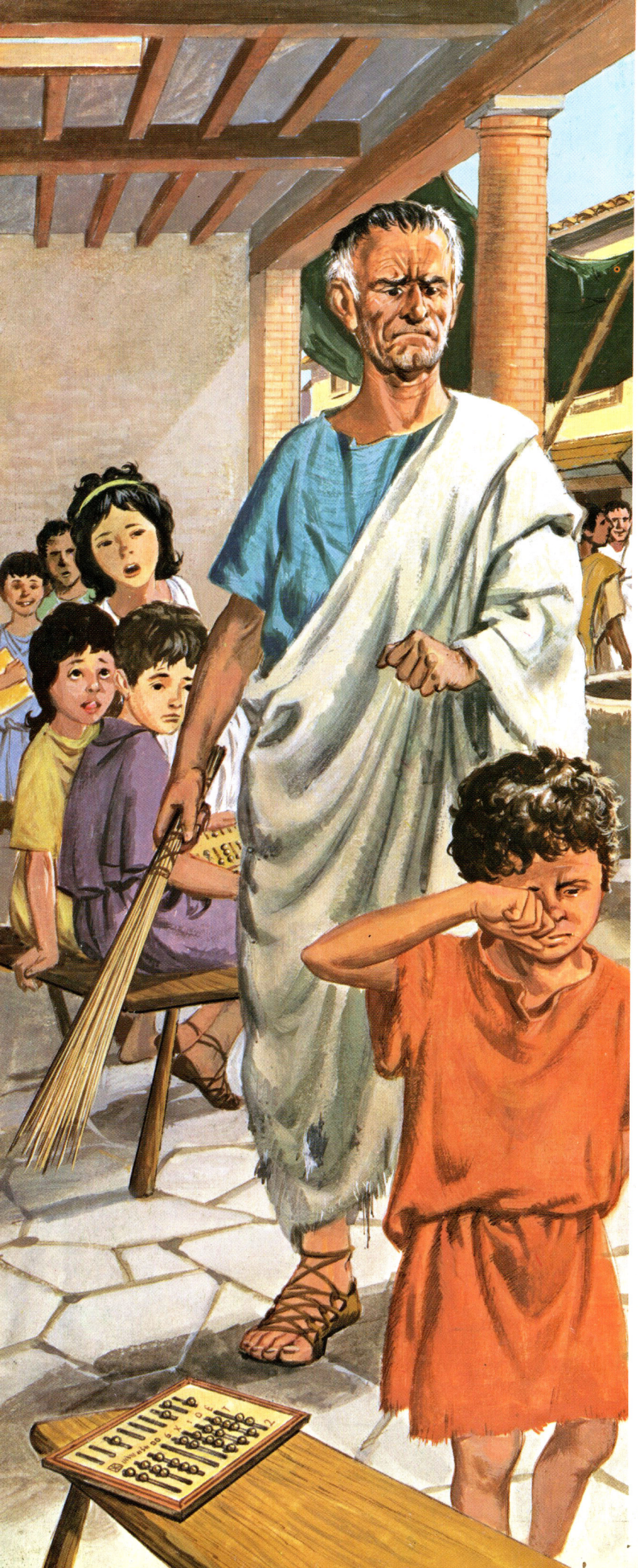

Od abecede do govorništva

Račun je na računalu (s kuglicama) pogrešan: mali školarac nije dobro računao. Kažnjen je šibom. Kažnjavanje je u rimskim osnovnim školama uobičajeno. Učitelji, siromašni, loše plaćeni i slabo obrazovani, imaju previše učenika, a učionice su bijedne. Da bi mogli preživjeti, prihvaćaju često poslove prepisivača. Djeca između sedme i petnaeste godine (dječaci, djevojčice, pa čak i robovi) uče čitati, pisati i računati. Škole, u koje prodire ulična buka, zimi postaju ledene. Uostalom, nastava se može održavati i uz cestu ili na nekom drugom javnom mjestu.

Rimljane malo brine opismenjivanje osvojenih zemalja. Dovoljno im je da bogataši, moćnici, šalju svoju djecu u visoke škole, u kojima se uči latinski i grčki. Prije nego što pohađaju nastavu gramatičara i govornika, djecu bogataša u velikim gradovima uče čitati preceptori (učitelji), koje bogataške obitelji plaćaju. Slušateljstvo gramatike i govorništva vrlo je ograničeno. Profesori dolaze iz Atene, Pergama ili s Rodosa, pa i iz Aleksandrije u Egiptu. Djeca sa 13 do 15 godina prate predavanja tih gramatičara, koji ih uče grčku i latinsku književnost, povijest, zemljopis i matematiku. Govornik zatim dopušta da se pohađa viši nauk koji se svodi uglavnom na umijeće govorništva i sastavljanje pisama na dobrome latinskom. Tako sinovi senatora i budući činovnici carske uprave prate predavanje govornika.

Iako su dobri rudarski i građevinski tehničari, Rimljani nisu osnovali pravu tehničku odnosno znanstvenu obuku. Takva se znanja često prenose u okviru obitelji ili obrtničke struke. Svejedno je da li je netko mjernički ili zidarski naučnik. Jedini predmeti koje će mu službeno predavati jesu oni što vode, baš kao i pravo, do činovničkih zanimanja, a ona su zanimljiva jedino bogatašima.

Pučka škola u Rimu.

Da bi se jednom postalo edilom ili senatorom, treba znati govoriti. Retorom zovu profesora govorništva. Učenici se moraju znati izražavati na latinskome i grčkome. Uče napamet i recitiraju govore velikih rimskih govornika.

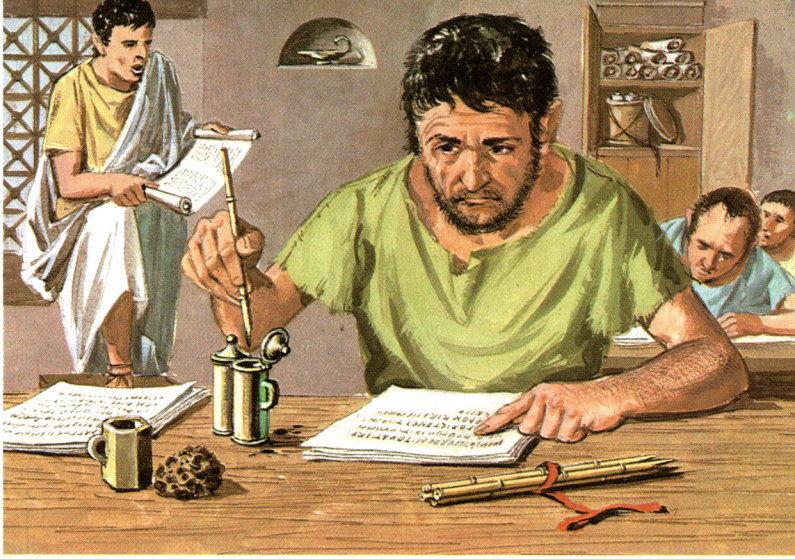

Rimljani rade na rukopisima koje su pažljivo na svežnjeve papirusa prepisali robovi prepisivači. U rimskim su školama radovi grčkih učenjaka, filozofa i liječnika vrlo cijenjeni. No, prepisuju se i radovi drugih latinista.

Kao i odrasli, djeca se igraju piljaka, no odrasle često zanima igra za novac. Djevojčice i dječaci tjeraju kolutove i igraju se raznih igara loptom, koja može biti i jabuka, orah ili sašivena koža napunjena mekinjama.

Takve kugle gurkaju štapovima kao da igraju hokej. Djeca bogataša igraju manje poznate i biranije igre. Ponekad imaju i dresirane životinje, zatim glazbala itd. Imaju već i igračke.

Velike obitelji imaju sredstava da svoju djecu povjere dobrim pedagozima. Priča se tako da je Herodot Atik, vrlo bogati Atenjanin, tražio od preceptora svoga sina da mu pronese ispred očiju velike drvene ploče na kojima su ispisana 24 slova abecede. Dijete je trskom prepisivalo na voštanu pločicu slova koja su pronosili robovi. Priča se također da je Herodot Atik od slastičara naručio kolače u obliku slova, a od umjetnika abecedu od bjelokosti.

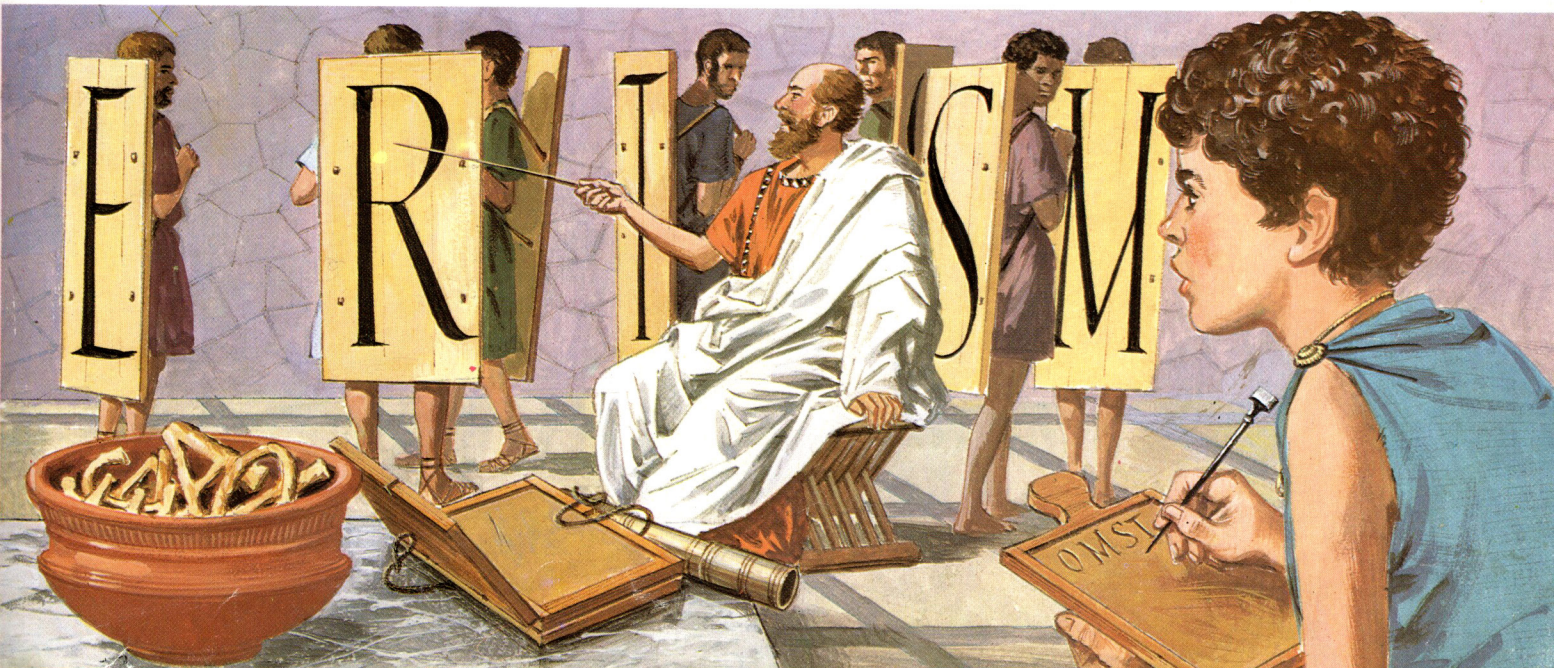

Kupke, njega i liječenje

Nakon parne kupelji Rimljani se bacaju u hladnu vodu. Danas bismo to nazvali saunom. Rimljani se njome služe vrlo rano u javnim termama (topla kupelj) koje gradi država. Ulaz je u njih slobodan. Posjećuju ih u velikom broju u točno određene sate, ali muškarci i žene ne mogu se kupati zajedno.

Samo grad Rim ima nekoliko stotina terma. Dioklecijanove zapremaju površinu od 13 hektara. Oko kupališta se prostiru trijemovi, stadioni za kuglanje, loptanje, boćanje ili za tjelovježbu. Postoje čak i knjižnice! Rimljani tako stječu navike za zdrav i uredan život. U Rimu se država brine o vodama i održavanju akvedukata. Edili (gradski vijećnici) vode posebnu brigu o kanalizaciji. Priča se da je jedan od njih, po imenu Agripa, dao očistiti onu u Rimu o svom trošku.

Rimljani veliku pažnju pridaju svom zdravlju. Liječe se u toplicama, ali su istodobno i žrtve mnogobrojnih varalica koji im nude čudotvorne lijekove i proglašavaju se specijalistima za ovu ili onu bolest. »Jedina razlika«, govorio je Galen, »između razbojnika i liječnika u Rimu jest ta da liječnici ubijaju u gradovima, a razbojnici izvan njih.« No, ima i ozbiljnih liječnika, osobito kakvi su Galenovi učenici.

Kirurzi mogu izvesti delikatne zahvate: namjestiti prelomljene kosti, odrezati nogu i ugraditi protezu (umjetnu nogu), izvesti carski rez, odstraniti kamen iz mjehura, pa čak otvoriti lubanju (trepanacija). Takvi kirurzi su veliki stručnjaci pa ih plaćaju zlatom.

Siromašni seoski puk rijetko ide gradskim liječnicima. On ima svoje vidare i svoje pučke lijekove.

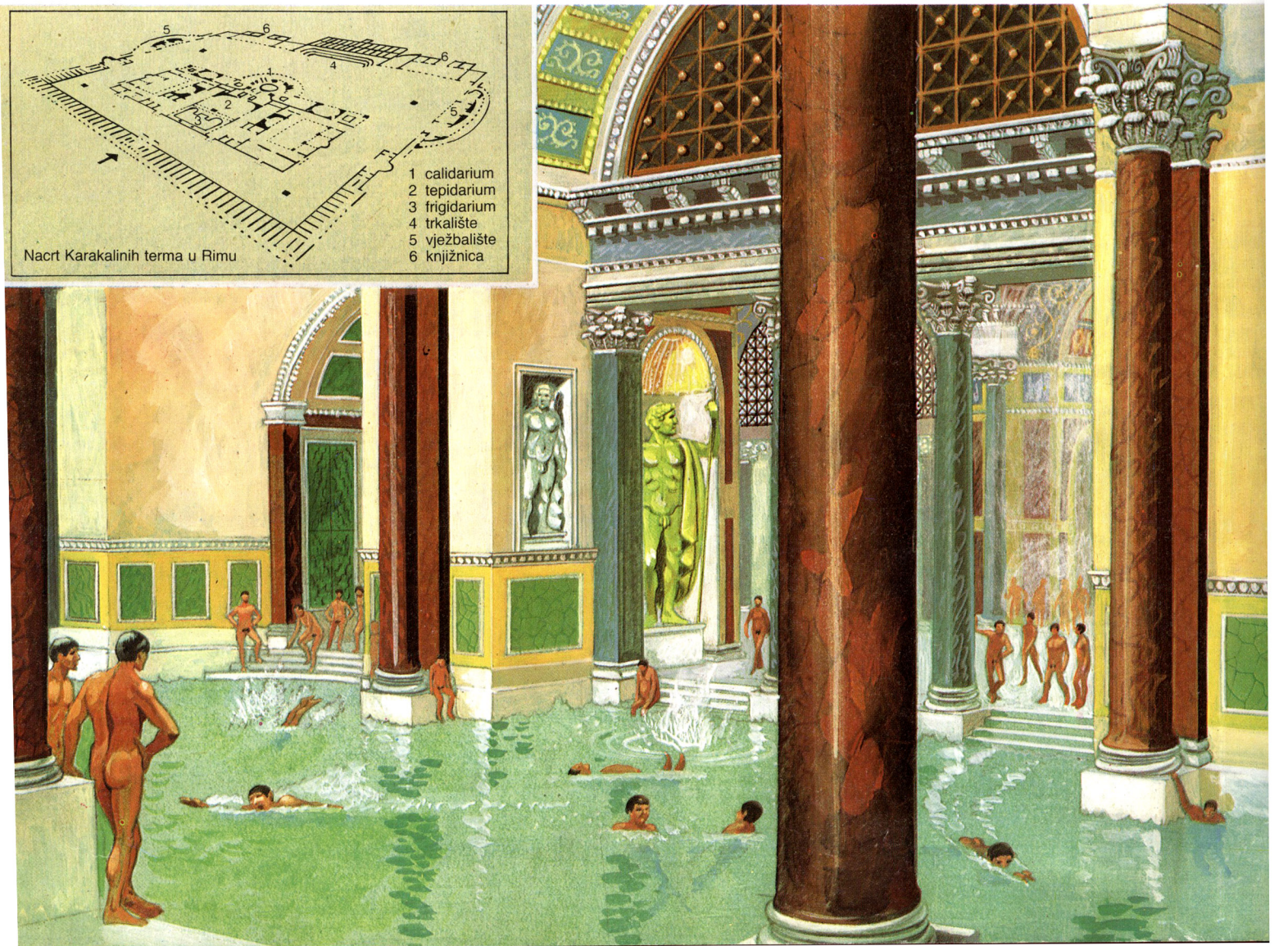

Nacrt Karakalinih terma u Rimu

Rimske terme. *Frigidarium* (kupelj s hladnom vodom).

Dotjerivanje bogate Rimljanke zahtijeva mnogo vremena. Robinja joj je znalački uredila kosu. Kovrčala za kosu su još topla, na žeravnici. Uvojci su joj učvršćeni ukosnicama. Vlasi koje strše čupaju se, a kad se kosa prorijedi, kupuju se vlasulje.

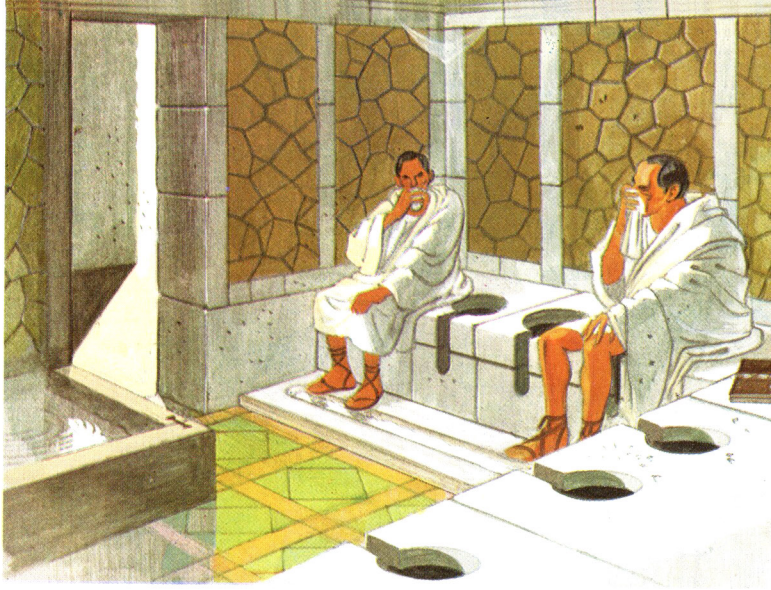

Javni zahod omogućuju Rimljanima obavljanje prirodnih potreba. U Douggi, u Tunisu, pronađeni su zahodi koji su mogli primiti i do 26 ljudi. Voda je neprestalno tekla kanalićem ispod takvog javnog mjesta i odnosila nečisti u kanalizaciju.

Rimljani pripravljaju ljekovite napitke uglavnom od bilja. Upotrebljavaju više od 500 poznatih vrsta, a kukurijek, sporiš, crvenu pustikaru i lipu najčešće. Pripravljaju i rijetke napitke od zmijskog otrova ili kuhane jelenje jetre.

Djeca su često nedužne žrtve velikih zaraza, poput tifusa. Ponekad su i neishranjena. Liječnici mogu biti i bivši robovi iliti slobodnjaci. Putuju iz grada u grad liječeći bolesnike po sajmovima i tržnicama.

Nekoliko instrumenata rimskih liječnika i kirurga: 1 – speculum; 2 – kliješta; 3 – klistir; 4 – sisaljka; 5 i 5b – skalpeli; 6 – kuka za razmicanje rubova rane; 7 – igla za punkciju; 8 – zubarska kliještâ; 9 – kopča; 10 – forceps; 11 – pila; 12 – poluga za podizanje slomljene kosti.

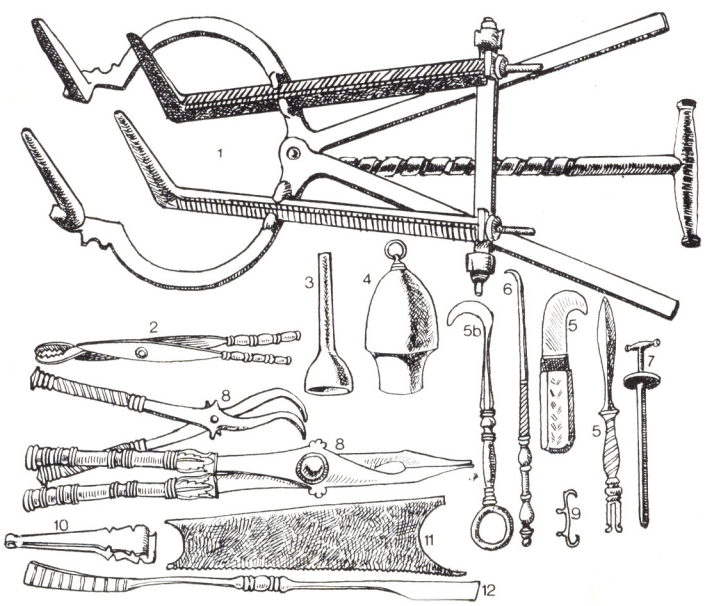

Brijač često postaje i liječnik, pa i kirurg. Njegovi recepti omogućuju spravljanje ljekovitih masti za liječenje rana. Ovaj je najprije obrijao glavu svome pacijentu i zatim na ranu nanosi spatulom i drvenom žličicom mast, vlastiti pripravak.

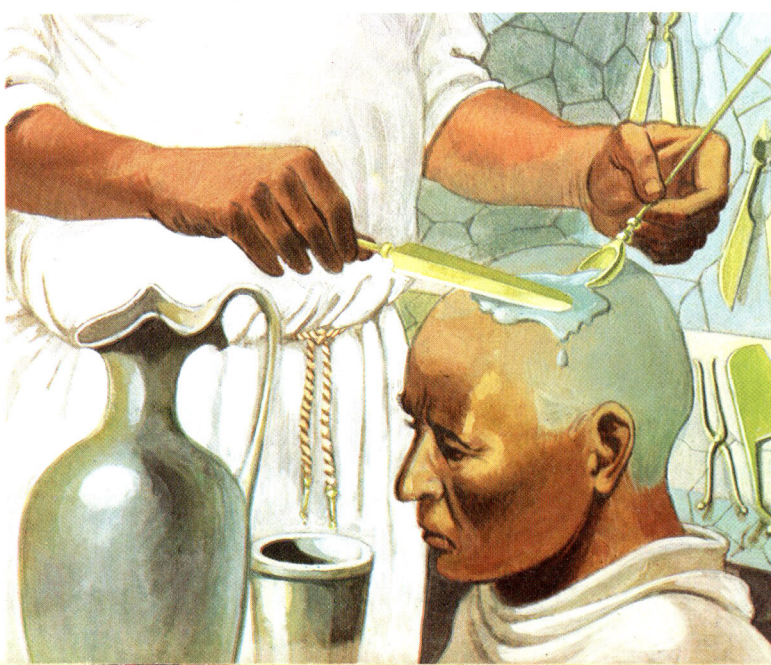

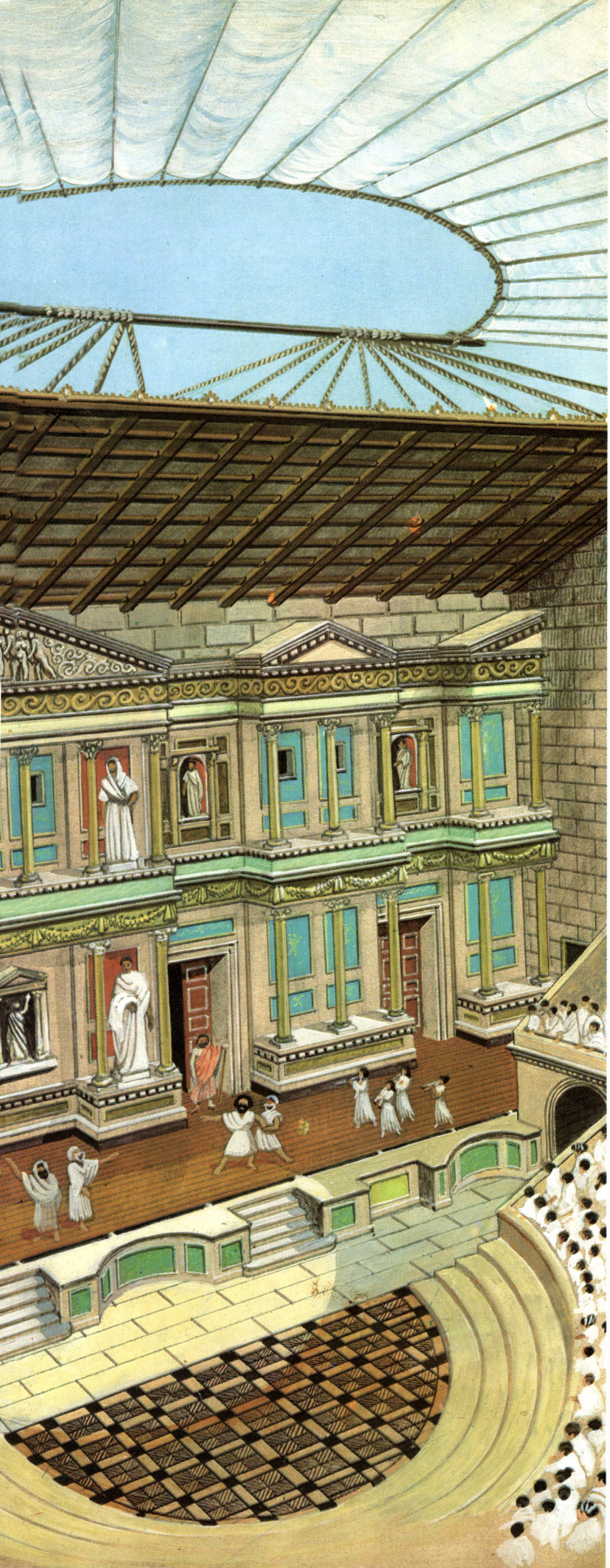

Zabava za sve

Dok običan čovjek hrli u amfiteatar ili na hipodrom, zahtjevnija publika posjećuje kazalište s mnogo omiljenijim predstavama. Ali, može li se usporediti 60 000 mjesta što ih Rimljanima pružaju gradska kazališta s 250 000 mjesta što u Velikome cirku očekuju fanatike kolskih utrka? Svakako, kazalište je manje posjećeno od ostalih priredaba, ali treba znati da danas najveća dvorana na svijetu ima samo 5000 sjedala! Na golemom prostoru pozornice ne mogu se prikazivati intimne predstave. Rimske su kazališne predstave veličanstvene, sa savršenim kulisama, s glumcima koji su i operni tenori, s mimičarima pa i pantomimičarima. Oni pjevaju, plešu, govore stihove uz pratnju citrâ ili frulâ. Kazalište se malo-pomalo pretvara u masovnu priredbu u kojoj tekst ima sve manji značaj. Traže se pjevači i akrobati.

Za Rimljane, a jednako i za Lionce ili pak stanovnike Carigrada, predstava se ponajprije izvodi na ulici. Gradovi zabavljaju besposlenu svjetinu koja luta ulicama. U kućnim vežama, u kojima ulični pjevači drže neprekidne koncerte, ljudi kockaju, igraju piljaka itd. Građani uvečer idu u zabavišta, krčme. Veliki gradovi imaju svoj noćni život.

Elitne zabave, plesovi, profinjena muzika, recitiranje pjesama ili kazališne predstave održavaju se na zatvorenim mjestima, u palačama velikaša. Umjetnika u potpunosti izdržavaju bogataši, kod kojih često i stanuje. Vrlo traženi vrhunski umjetnici, svirači na harfi ili citri, žive poput knezova i zahtijevaju nevjerojatne nagrade: 200 000 sestercija platio je car Vespazijan za samo jedno slušanje citre. No, takvi su bogataši rijetki. Velika umjetnost je vrlo stručan posao, stoga i nije nadohvat običnoga čovjeka.

Glumci privlače u kazališta mnoštvo gledalaca.

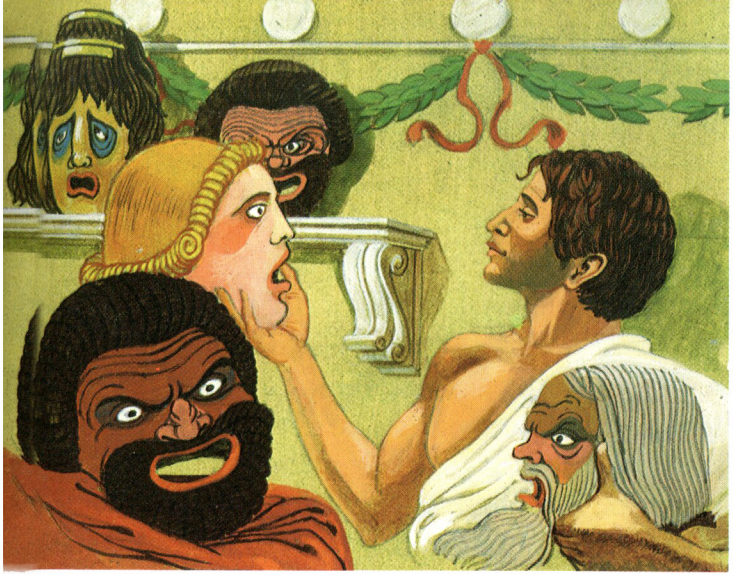

Glumac bira masku. U rimskome kazalištu gledaoci likove prepoznaju po maskama. Glumac će zaredom igrati ulogu djevojke, pa starca, pa roba. Maske su izrađene od tkanine prevučene gipsom te obojene živim bojama.

Čuvaj se varalica! Unutrašnja stijenka kutije s kockama ima izbočene krugove koji prisiljavaju kocku da se prevrće prije nego što je izbace. Tako je nemoguće izbaciti unaprijed namještene brojeve. Rimljani se kockaju za velik novac, posebice legionari.

Mjesta u kazalištima se iznajmljuju ili se na njih treba predbilježiti Ponekad se ipak dogodi da gomila probije red čuvara i zauzme sjedala. Tada vlasnik sâm pravi red: njegovi robovi izbacuju »padobrance«, i silom, ako ustreba.

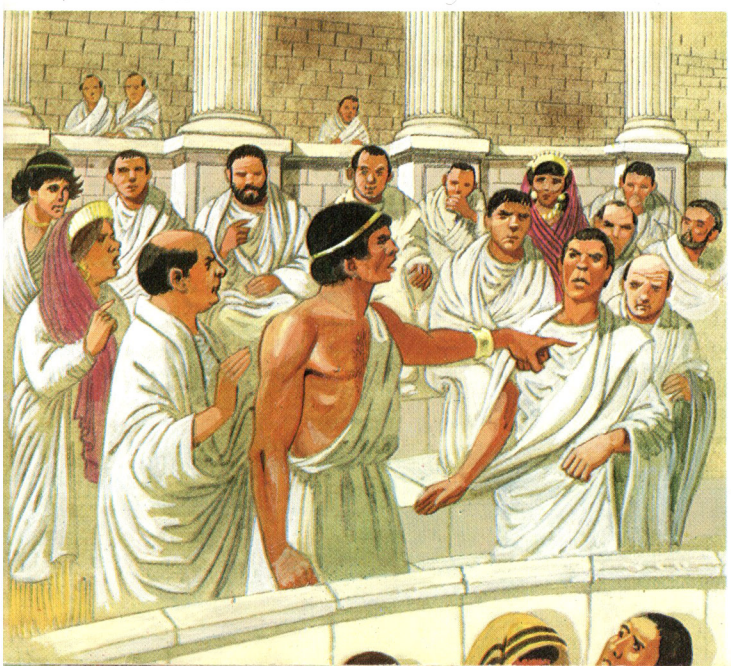

Ulicama udahnjuju život ulični svirači, koji nekad dođu i iz dalekih krajeva. Zabranjeno je svirati trubu i rog. Ta su glazbala namijenjena vojsci i vjerskim obredima. Sviraju na mjedene cimbale, u dvostruke frule, Panove svirale ili na malim bubnjevima.

Bogataši priređuju koncerte u svojim palačama. U prvom planu vidimo citru (kitaru) s tijelom od kornjačina oklopa. Iza nje stoji svirač na vodenim orguljama: voda pogonjena pumpom utjeruje zrak u cijevovlje. To se glazbalo pojavljuje krajem III. st. pr. n. e.

Gladijatorske borbe

»Zdravo Cezare, pozdravljaju te oni koji će umrijeti!« Cezar, a potom August i njegovi nasljednici od gladijatorskih će borba napraviti neku vrstu ustanove. Postoji zakon koji prisiljava gradove da takve borbe priređuju u svojim amfiteatrima. Carstvo je preplavljeno arenama poput rimskog Koloseja, koji može primiti 50000 gledalaca.

U Rimu sâm car, sa svojim službenicima, organizira u cijelosti takve priredbe. Ali, u provincijskim gradovima gradska uprava traži pomoć specijaliziranih poduzetnika. Oni gladijatore kupuju na tržnicama ili ih prikupljaju među jadnicima, skitnicama, sinovima propalih obitelji. Kandidate smrti u specijaliziranim školama podvrgavaju neumoljivom vježbanju. Car svoje borce drži u vojarnama. Prikuplja ih među osuđenicima na smrt ili ratnim zarobljenicima. Ponekad se, privučeni nagradama, javljaju dobrovoljci. Divlje životinje, potrebne za igre, također dopremaju odasvuda. Predstava počinje borbom životinjâ: nosorog napada slona, medvjedi bivole. Pijesak u areni pokrvavi. Prisustvuje se i lovu, opasnom, ali ne uvijek i pogibeljnome za čovjeka. Ponekad iz cirka iznesu i više od 5000 leševa ubijenih životinja! Ali, glavna poslastica priredbe jest borba gladijatora, niz dvoboja koji uveseljavaju gomilu. Na javnoj gozbi, dan uoči priredbe, skupljaju se nesretnici koji će, u pratnji slugu, mimohoditi ispred carske lože poput čete vojnika. Na velikim svečanostima bude ih po 1000, 4000 i 10000. Borce izvlače nasumce i počinje borba, nesmiljena. Gledalište se kladi na najbolje natjecatelje i prati borbu s nastranom strašću. Kad je jedan od protivnika oboren, pobjednik pita cara treba li ga ubiti ili ne. Ako car podigne palac, pobijeđenome je oprošteno, okrene li ga dolje, pobijeđeni će biti ubijen.

Car, podigavši palac, daje znak za pomilovanje pobijeđenoga.

Evo gladijatora! Slijeva nadesno: *retijarij,* bez kacige, i oklopa, naoružan trozubom, nožem i mrežom za hvatanje protivnika; *Tračanin,* s kacigom i mačem; *murmillo* s galskim štitom i svinutim mačem, i na kraju *Samnićanin* s velikim rimskim štitom.

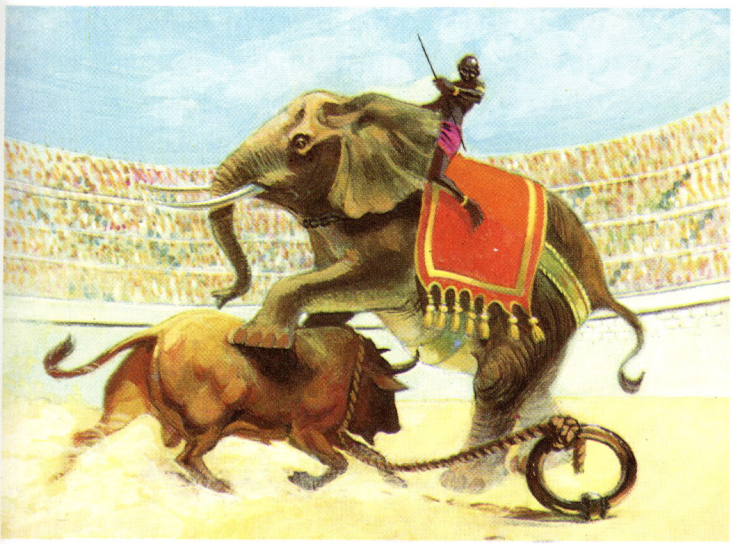

Razbješnjeli bik rogovima nasrće na slonov trbuh. Privezan je za golemi kolut tako da ne može pobjeći velikome debelokošcu, na kojem sjedi gonič. Rimska publika luduje za borbama divljih životinja.

Bestiariji su gladijatori osposobljeni za borbu sa zvijerima. Lavica smrtno ranjena mačem, baca se na nesretnika i ubija ga. Medvjed se prijeteći priprema da napadne svoga protivnika. Gladijatora pak napada lav razjaren kricima gomile.

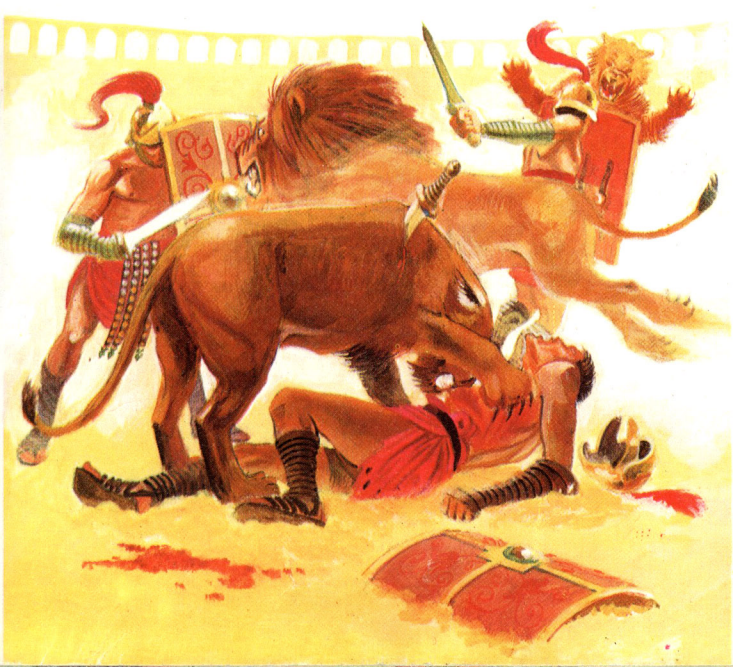

Evo revije gladijatora! Pobjedniku, idolu gomile, čestitaju obožavateljice koje su došle u arenu da bi ga dodirnule. Pritrčava ljutiti *doctor,* jer nitko nema pravo da na taj način uđe u arenu.

Goli i privezani za stupove, osuđenici na smrt izloženi su ogladnjelim zvijerima. Tako je završilo mnogo kršćana u doba velikog progona. Rimski narod obožava tu stravičnu zabavu koja se posve uklopila u cirkuske priredbe. Za besposlenu svjetinu smrt je samo predstava.

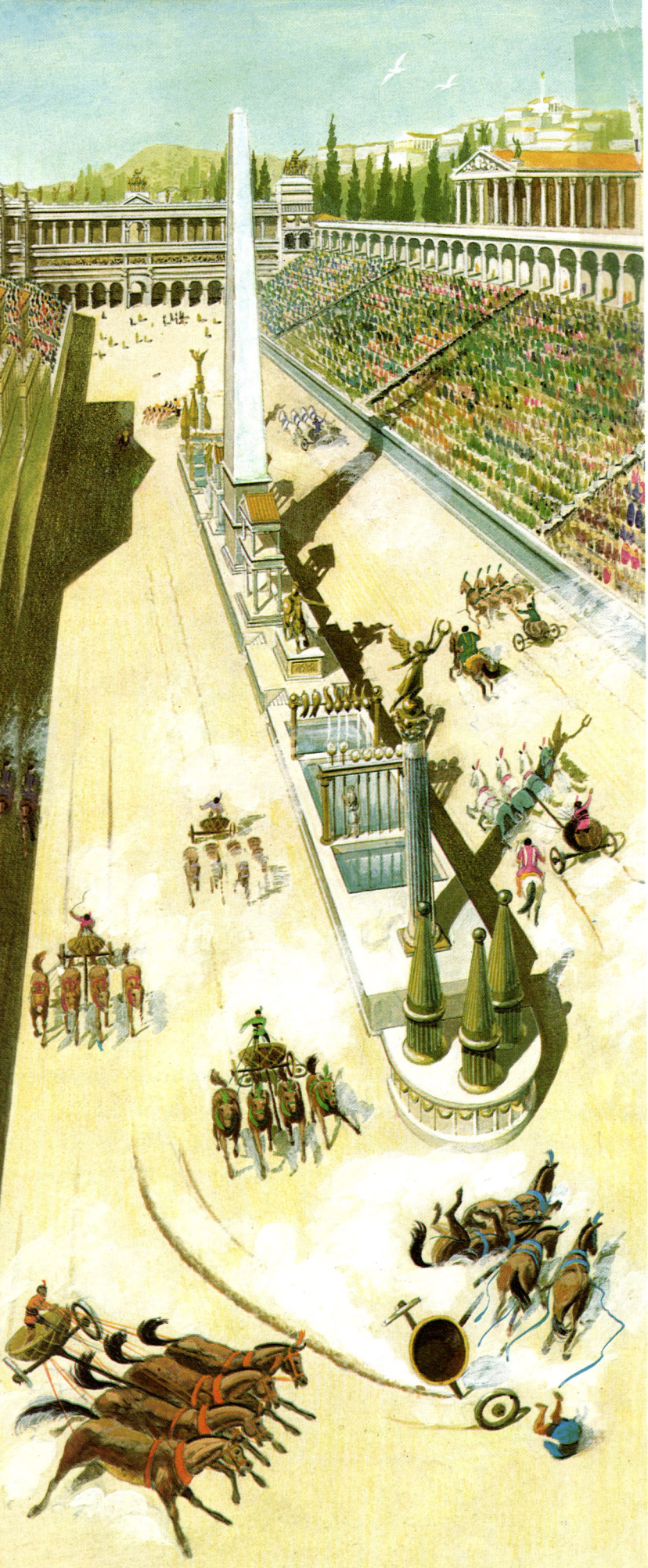

Okrutne priredbe u cirku

»Kruha i igara«. Tako carevi vladaju besposlenim narodom Rima kojemu se svakog mjeseca dijele obroci brašna. Na tisuće dokoličara očekuje priredbe na forumu, u kazalištu ili amfiteatrima.

Za slavlje uvijek nađu vremena. Gotovo 200 danâ praznika godišnje! ne ubrojivši svetkovine u čast bogova, careva, vojskovođa pobjednika te okrutna slavlja, kao što je »listopadski konj«. Na tom slavlju, 15. listopada, priređuju se konjske utrke, nakon kojih konja pobjednika žrtvuju bogu Marsu a njegovu glavu izlože na Svetoj cesti. Okrutnosti ima i u cirkuskim priredbama. Tisuće ljudi pune gledališta i prate zastrašujuće utrke kolima. Zaprege se natječu na stazi dugačkoj 1200 metara, koju prelaze sedam puta, što čini ukupno 8400 metara. Ponekad se u jednom danu može održati i do stotinu utrka!

Na znak magistrata, koji baca bijeli rubac, četveropreg kreće brzinom strijele. Vozači voze zaprege na koje su kladioci uložili bajoslovne svote. Na glavi su im kacige, a listove su stegli ovojima. Kotači kola podižu oblake prašine. Na oba kraja cirka obilaze stupove koje ne smiju dodirnuti. Ponekad se i smrtno stradava. Trkaći konji vrlo su skupi.

Vozači kola koji pobijede postaju idoli naroda. Vrlo brzo zarade milijune sestercija. Jedan od njih, Aurelije Molicije sa dvadeset godina života doživio je više od stotinu pobjeda. Oni koji srećom izbjegnu smrt na trkalištu, mogu imati na kraju karijere od 1000 do 3000 pobjeda. Ipak, malo njih uživa u stečenom bogatstvu. Utrka kolima mnogo je opasnija od današnjih automobilskih utrka. Na kraju trke car poziva narod, to nepregledno mnoštvo igrača na sreću, na dodjelu nagrada i na golemu gozbu.

Utrka kolâ u Kaligulinom cirku u Rimu.

Cirkuski namještenici u trku polijevaju kotače hladnom vodom. Kola jure takvom brzinom da bi željezni naplatak mogao zapaliti drveni kotač. Vozač kola nosi tuniku u bojama njegove konjušnice, a uzde je omotao oko tijela.

Ulaz u Kolosej. Kladitelji povisuju uloge. Na utrke kolima klade se kao i na gladijatorske borbe. Ulozi su veliki. Zeleni se bore protiv bijelih, plavi protiv crvenih.

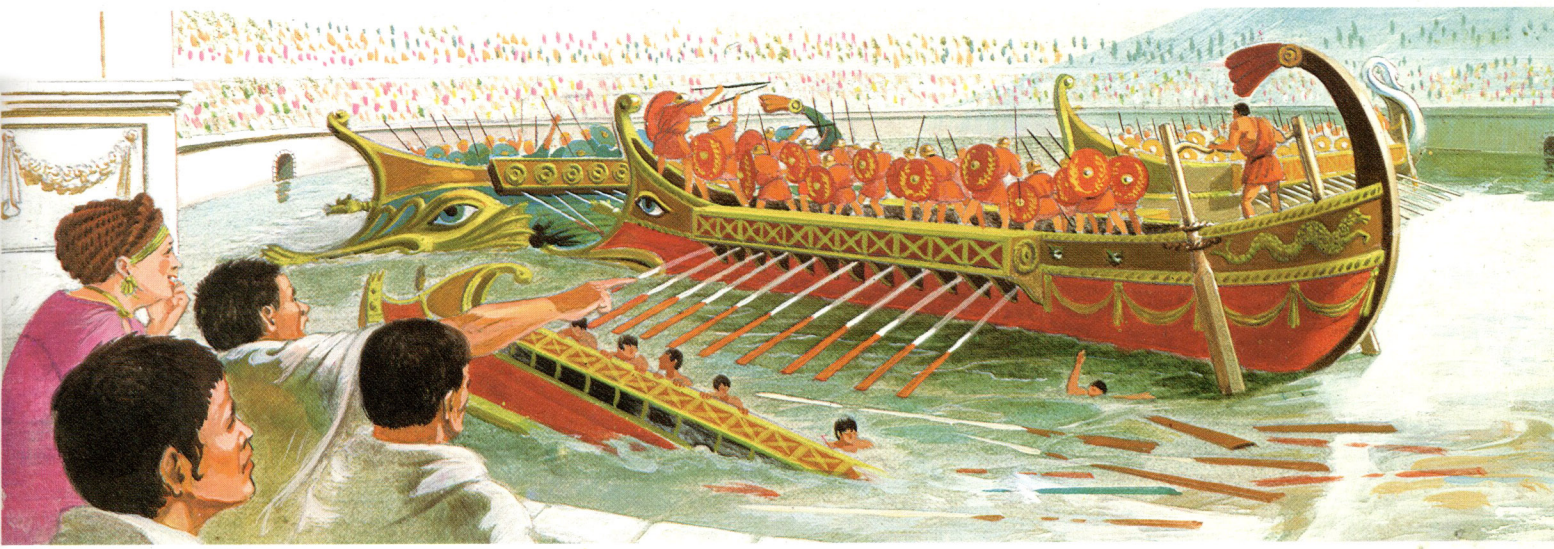

Naumahija je borba na vodi koja se, kao razbibriga svjetine, rijetko održava. Priređuje se u amfiteatru koji se, za tu priliku, puni vodom. Cezar je, za prvu naumahiju u Rimu, dao na Marsovom polju iskopati bazen koji se punio vodom iz Tibra. Posade bojnih brodova imaju i po 2000 boraca. U njima su ratni zarobljenici ili osuđenici na smrt. August će poslije prirediti naumahiju koja oponaša bitku kod Salamine, u kojoj su Grci 480. pr. n. e. pobijedili Perzijance.

U amfiteatru je rekonstruiran prirodan krajolik. Drveće je sve u zlatu. Vodoskoci izbacuju mirisavu vodu. Puštaju zvijeri u arenu. Lovci na njih navaljuju. Od pogibelji se mogu skloniti u okretna vrata na ogradi ili u košare načičkane šiljcima. Arena Koloseja ispunjena je do posljednjeg mjesta. Evo lavova, pantera, slonova, pa i krokodila. Kolosi udarcem ruke obaraju medvjede, svojim plaštevima zastiru lavovima pogled. Prilikom otvaranja Titova (79–81. god.) Koloseja poubijano je 5000 životinja.

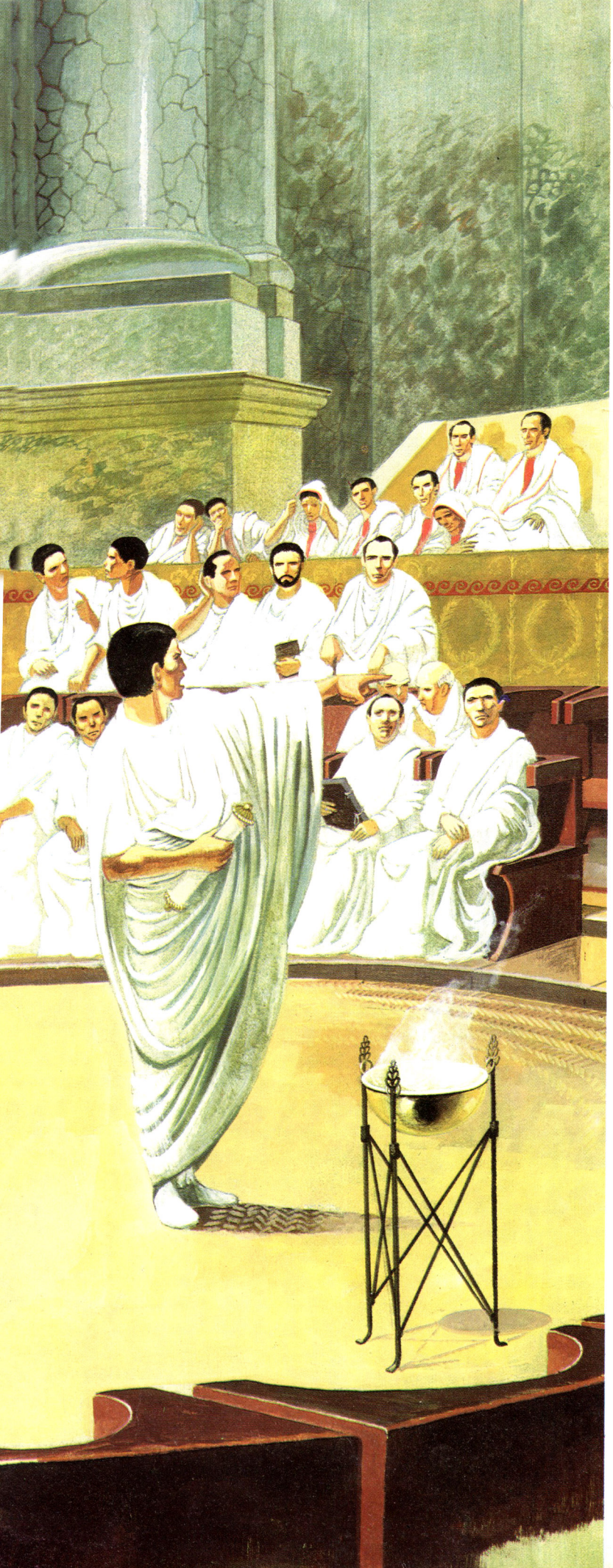

U ime senata i rimskog naroda...

Na tom svečanom zboru nisu prisutni bilo kakvi Rimljani. To su najbogatiji građani Carstva koje je Cezar odabrao da budu senatori. Njihova uloga u državi je vrlo važna. Ponekad napadaju službenu politiku, predlažu rat ili mir, brane ili osporavaju zakone. Senatori ne moraju uvijek dijeliti isto mišljenje. Ako se ne slažu s govornikom, pokriju glavu skutom svoje toge.

No, počevši s Augustom, jedini gospodar bit će car, uprkos tomu što naizgled poštuje Senat i što sve službene objave započinju rečenicom: *U ime Senata i rimskog naroda*. Senatori ne sudjeluju u izboru cara, koji – često još za života – određuje svog nasljednika. Kada se vojnici s takvom odlukom ne slažu, biraju cara sami, nikoga ne pitajući. Ako se i obrate Senatu, to rade samo zato da izbor potvrde. Carevo činovništvo postaje sve mnogobrojnije. Službenici, koje po vlastitoj želji postavlja i svrgava car, odlučuju, provode i pišu propise koji imaju snagu zakona. Senat se priziva samo radi puke forme. Biti senator, znači imati dostojanstvo i čast koji se, malo-pomalo, ukazuju i bogatašima iz provincija. Zadaća Senata više nije stvarna, kao u doba Republike, jer Senat bira magistrate, konzule, tribune, pretore, edile i kvestore jedino zato što su oni na carskom popisu. Senatori se ne biraju. Oni se imenuju iz senatorskog članstva u kojemu su najbogatiji stanovnici, oni čija je imovina vrijedna milijun sestercija. Ovjenčani počastima i novcem, senatori sami sebi dodjeljuju titule i počasne službe. Da bi mu vjerno služili, car im dopušta da se govorima obraćaju jedni drugima. Rim je zaboravio Republiku, koja se, počevši s Cezarom, navikava na samo jednog gospodara.

Sjednica Senata u doba Republike.

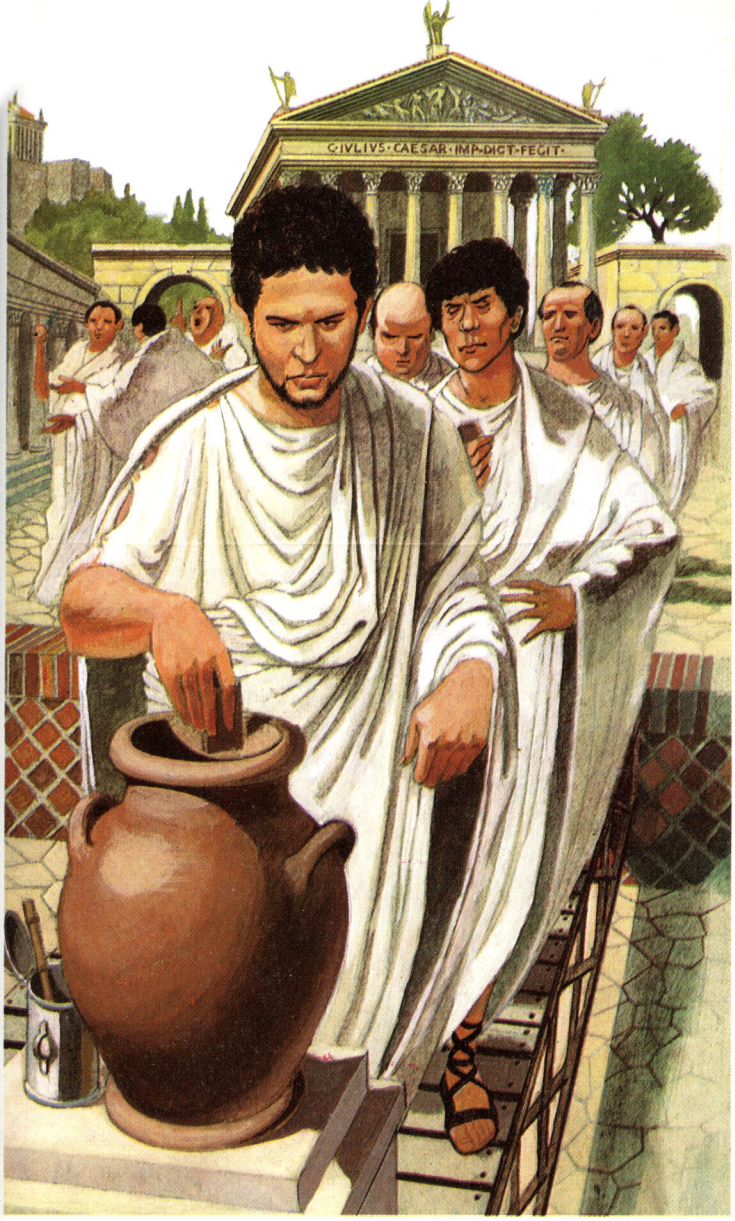

Građani stižu do urna pokretnim drvenim mostićem koji propušta jednu po jednu osobu. Glasuju spuštajući u urne drvene pločice. Ako se izglasava zakon, na pločici je ispisano slovo A (*Antiquo:* odbijam) ili slova UR (*Uti rogas:* prihvaćam).

Rimski su odličnici okruženi političkim štićenicima. To su siromašni građani s pravom glasa. Ne rade, ali su glasački opunomoćenici svojih zaštitnika *(patrona),* koje brane u svim prilikama. Zaštitnici ih zato plaćaju i svako jutro im udjeljuju košaricu s hranom.

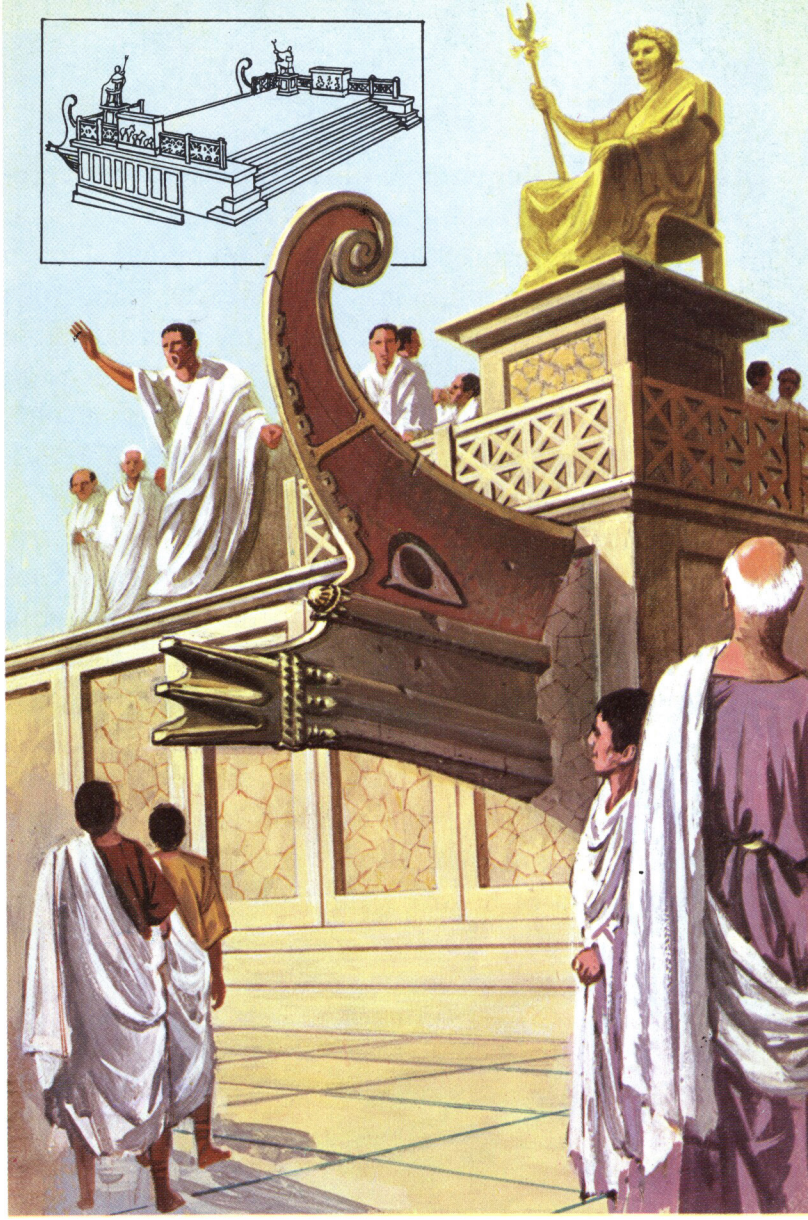

Magistrati (upravni ili sudski državni činovnici) govore narodu na Forumu. Penju se na govornicu, tzv. kljun (na krajevima je ukrašena s nekoliko brodskih pramaca iliti kljunova). Svi građani uglavnom imaju pravo zatražiti riječ.

Magistrat donosi osuđeniku carsku presudu kojom se osuđuje na smrt. Iza magistrata stoje liktori, izvršioci kazne. Na ramenima drže sjekiru i batinu. Osuđenik je ponekad mogao birati između izvršenja kazne sjekirom ili samoubojstva.

Ljudi pitaju bogove

Čuju se trublje, počinje obred pročišćenja. Svećenici će pred hramom žrtvovati svinju, ovna i bika. Životinje su pripremljene za svečani ophod. Dobro su uhranjene, oprane, ulaštene i urešene vijencima i vrpcama. Tri puta obilaze hram. Vjernici nose lovorove vijence. Kada haruspeksi (žrtvogleđe ili gataoci) završe s promatranjem žrtvine utrobe, bogu na žrtvenik prinose najbolje dijelove životinja. Ostatak se dijeli vjernicima.

Rimljani vjeruju u vječni život, ali bogove trebaju radi svladavanja ovozemaljskih iskušenja. Gradovi i država, službeno i na točno utvrđen način, štuju sve bogove Panteona, posebice Jupitera, Junonu i Minervu. Rimljani na svojoj strani žele imati svu sreću i sve bogove. Stoga se ne skanjuju preuzimati i tuđinska božanstva, ali zato osvojenim zemljama nameću svoju državnu vjeru.

Religija Rimljana sastoji se od niza običaja i obreda. Da bi bogove pridobili, prinose im žrtve. Svećenici u hramovima i svetištima služe stalne obrede. Ako su bogovi srditi, prinose im mnogobrojne žrtve. Da bi izbjegli njihov bijes i tumačili božju volju, služe se starim umijećem etrurskog naroda: pitaju za savjet nebo, munje, zvijezde. Pomno promatraju utrobu žrtava krvnog obreda. Promatraju i predmete bačene u vodu, kao i zapaljeno drvo u peći. Tumače snove itd.

Obredi prate sve događaje u javnome životu i određuju ritam svakodnevice. Strah od bogova prisutan je stalno i u govoru: kunu se Herkulom, mole se Olimpu, prijete Jupiterom... A kada su bogovi neprijateljski raspoloženi, uče štovati sudbinu i spokojno podnose iskušenja, pa čak i smrt.

Obred pročišćenja.

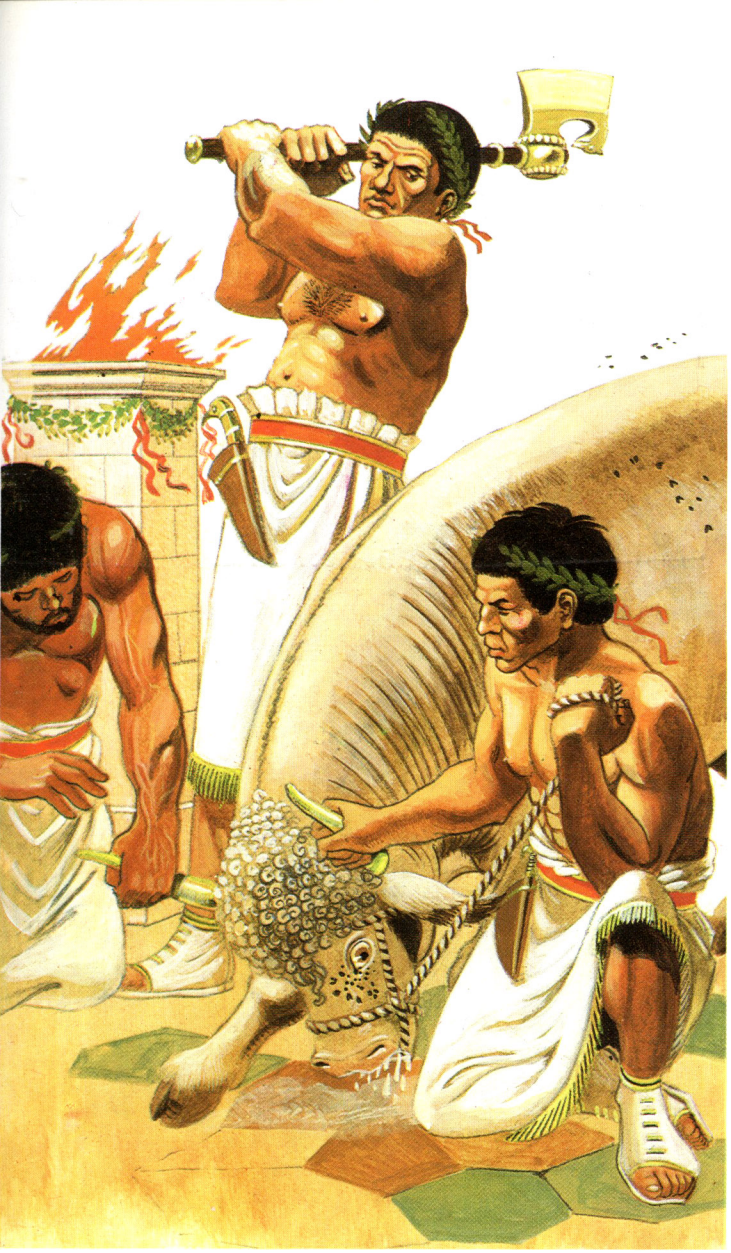

Bik je pomno opran, očesan i dotjeran. Čvrsto ga drže poslužitelji u obredu žrtvovanja *(victimarii),* okrećući mu vrat prema žrtvovatelju, koji drži obrednu bakrenu sjekiru. O pojasu nosi nož kojim će dokrajčiti životinju. Bikovom se krvlju mora posvetiti žrtvenik.

Bika su rasporili. Njegovom su krvlju polili žrtvenik. Haruspeks pažljivo promatra utrobu. Iz nje proriče budućnost i još mnogošta drugo. Odgovore dobiva promatrajući utrobu, posebice jetru bika.

Napolju se, prenosivim žrtvenicima, bogovima prinose beskrvne žrtve. Bogove mole za obilatu žetvu ili, ako je suša, za kišu. Daruju im prvine plodova: prvi grozd, prvi snop žita itd.

Evo proroka *(augura).* Država mu je naredila da otkriva znakove božje volje. Ovaj promatra svete kokoši. Ako jedu halapljivo, tako da im iz kljuna ispadaju mrvice, to je povoljan znak.

Obredna pomagala za žrtvovanje ili darivanje izrađena su uz strogo poštivanje predaje. Štap sa žezlom znamenje je proročke službe. Nož mu služi za sječenje prinesenih krvnih žrtava.

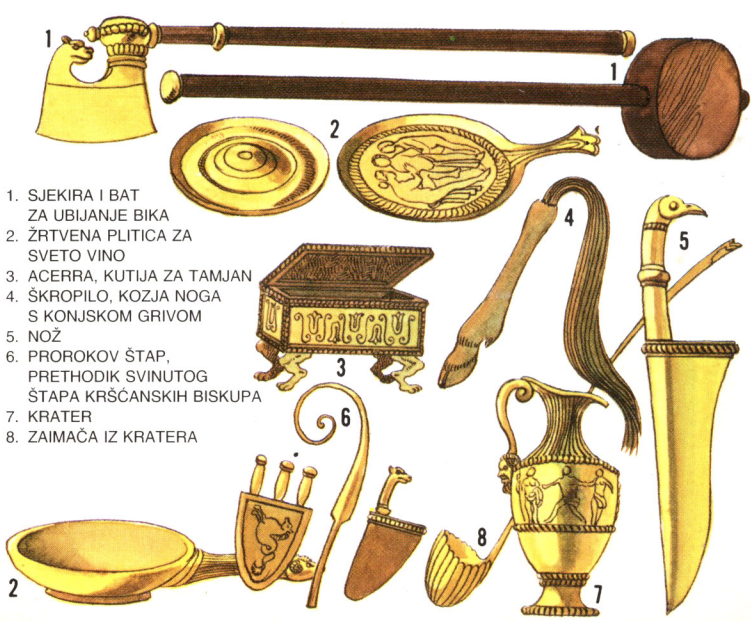

1. SJEKIRA I BAT ZA UBIJANJE BIKA
2. ŽRTVENA PLITICA ZA SVETO VINO
3. ACERRA, KUTIJA ZA TAMJAN
4. ŠKROPILO, KOZJA NOGA S KONJSKOM GRIVOM
5. NOŽ
6. PROROKOV ŠTAP, PRETHODIK SVINUTOG ŠTAPA KRŠĆANSKIH BISKUPA
7. KRATER
8. ZAIMAČA IZ KRATERA

Na kamenim cestama

Od grada Rima do najudaljenih provincija, duž rimskih putova, građenih počevši od II. st. pr.n.e., udaljenosti se računaju u miljama. Jedna milja ima tisuću koraka (koraka Rimljana), ili 1481,50 metara.

Polazna je točka za računanje udaljenosti, mjerenih po svim cestama, pozlaćeni rimski miljokaz, postavljen usred foruma. U cijelome se Carstvu, od Engleske do Sirije, od Dunava do Sahare, na svaku milju postavlja oznaka!

Ceste su često uske, loše popločene, građene od tucanika. Samo su državne ceste, slavni rimski putovi, ravne i stalno održavane. Široke su najmanje 4,15 metara i mogu usporedo primiti troja kola. Na ulasku u Rim šire se na 10 do 12 metara.

Rimski putovi su životne žile Carstva. Carska pošta mora stizati na vrijeme a moćne legije priteći u pomoć kad god je mir u opasnosti. Te su ravne ceste prava umjetnička djela. U Italiji već tada postoje tuneli dugi jedan kilometar. Osvijetljeni su kroz okna. Via Appia vijaduktom premošćuje dolinu široku 197 metara. Ponekad se cesta morala nasipati i nekoliko metara visoko. Ne treba ni spominjati mnogobrojnu radnu snagu koja je prijeko potrebna za gradnju i održavanje cesta.

Rimski su putovi zaista čvrsti. Radnici prvo kopaju dva usporedna jarka za odvođenje vodâ. Zatim dno buduće ceste kopaju sve do zdrave stijene, koju pokrivaju pijeskom i žbukom. Zatim polažu zaredom četiri zidana sloja ukupne debljine 1,5 m. Radi otjecanja oborinskih voda kolnik u sredini mora biti ispupčen. Takve, čvrsto građene ceste, trebale su izdržati stoljećima, ali mi i danas, nakon dvije tisuće godina, nailazimo na njihove potpuno očuvane dijelove.

Legionari grade rimsku cestu.

Brzim kolima s dvopregom služi se i carska pošta i pojedinci. Bogataši su neka preuredili da u njima mogu čitati, kockati se i pijančevati. Priča se da je neki car u njima postavio okretljivu stolicu kako bi lakše promatrao krajolik!

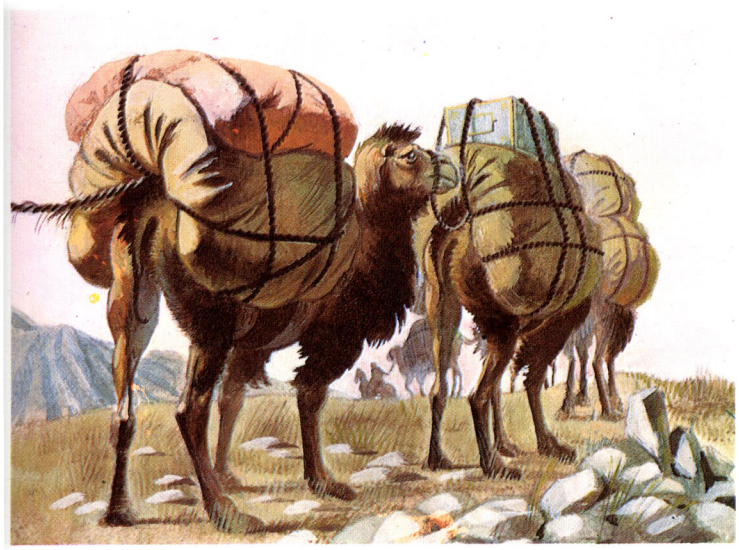

Svila stiže iz Kine, karavanama devâ, preko srednjoazijskih pustinja. Trgovanje svilom odvuklo je Rimljane daleko na Istok i trgovcima donijelo nezapamćenu zaradu. Svilenu robu već naveliko cijene bogataši.

Svratišta uzduž rimskih putova služe za zamjenu zaprega i glasonoša. U njima putnici mogu prenoćiti i promijeniti konje. Njih grade o državnome trošku i o trošku gradske uprave ili pojedinaca. U svratištima se popravljaju kola te kupuje hrana.

Ponekada ulazak u grad vojskovođe i njegovih legija prati veličanstveni prijam. Svi gradski vijećnici tada izražavaju dobrodošlicu. Narod dobacuje cvijeće vojnicima koji prolaze ulicama. U hramu će se održati vjerski obred, a poslije, na gozbi, uzvanici će nazdravljati u čast Rima i za zdravlje cara.

Koliko prevoznika za opskrbu Rima!

Svaki dan treba nahraniti 1200000 Rimljana, a talijanska se polja sve manje obrađuju. Težak je to problem za državu. Rim dobavlja svu hranu morskim putem. Iskrcavaju je u Ostiji, najvećoj luci Carstva. Slavni povjesničar Tacit zapisat će da je *»svakog dana život rimskog naroda igračka u rukama brodovlja i nevremena«*. Klaudije i Trajan dali su u Ostiji iskopati dva pristanišna bazena, veća od stotinu hektara. Zaštićeni su zidanim molovima. Postavili su i svjetionik na umjetnom otočiću, a njega su podigli potopivši u more pun brod kamenja. Rimljani posvuda grade luke u kojima se opskrbljuje njihovo brodovlje. Arles na Rhôni postaje pravo pravcato galsko skladište, kamo upućuju vunu, drvo i žito sa Sjevera prije nego što će ga otpremiti u Rim. Aleksandrija u Egiptu ima istu namjenu. Rimsko brodovlje plovi također Crnim morem, gdje nabavlja skitsko žito i drvo, te Sjevernim morem, na kojemu je trgovanje vunom i rudama vrlo živo.

Brodove grade od borovine, hrastovine ili cedrovine. Trup broda šupere konopljom ili lanom te premazuju katranom, voskom i bojom. Čavli su brončani. Najveći brodovi, poput *Corbita*, obli i masivni, plove na jedra. Jedino lagane brodove pokreću vesla.

Putovanja morem duga su i teška tako da brodari, koji preuzimaju golem rizik, osiguravaju svoje tovare.

Kad trgovci na veliko stignu u pristaništa, prodaju robu sitnim trgovcima i obrtnicima. U golema skladišta (koja u Ostiji pokrivaju deset hektara, a u Rimu još i više) odlažu sve proizvode Staroga svijeta: svijeće, baklje, teke pergamenta i svitke papirusa, papar i druge začine, kvintale žita, amfore vina i posude s uljem, odjeću, građevni materijal – sve što je potrebno za život najvećega grada Zapadnog svijeta. Bez Ostije Rim bi bio osuđen na propast...

Istovar drva u rimskoj luci.

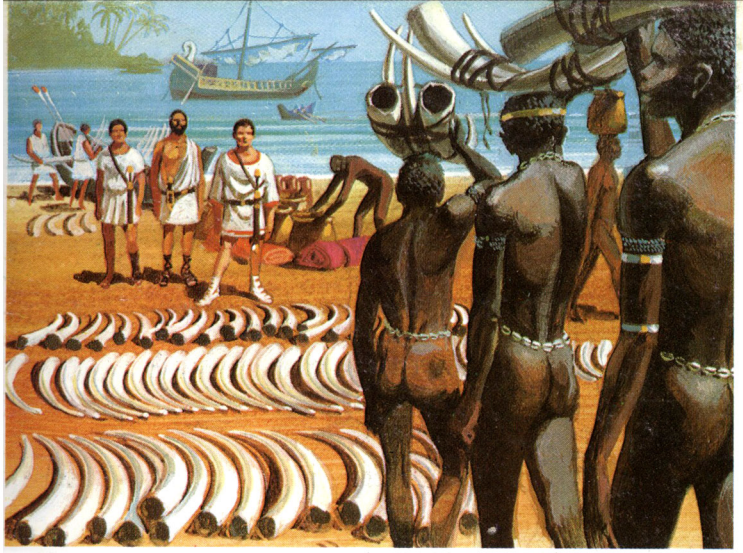

Rimski trgovci dopremaju Nilom slonove kljove kupljene u crnoj Africi: bjelokost ima visoku cijenu u Rimu. Trgovci kupuju i rogove nosoroga koji se, samljeveni u prah, upotrebljavaju u izradbi lijekova.

Ovo su prave hrastove bačve, okovane željeznim obručima, a izumili su ih Gali. Pri plovidbi teretnih brodica rijekama, s bačvama je lakše postupati nego s krhkim rimskim amforama. Pomorska se društva na taj način koriste i svim plovnim rijekama.

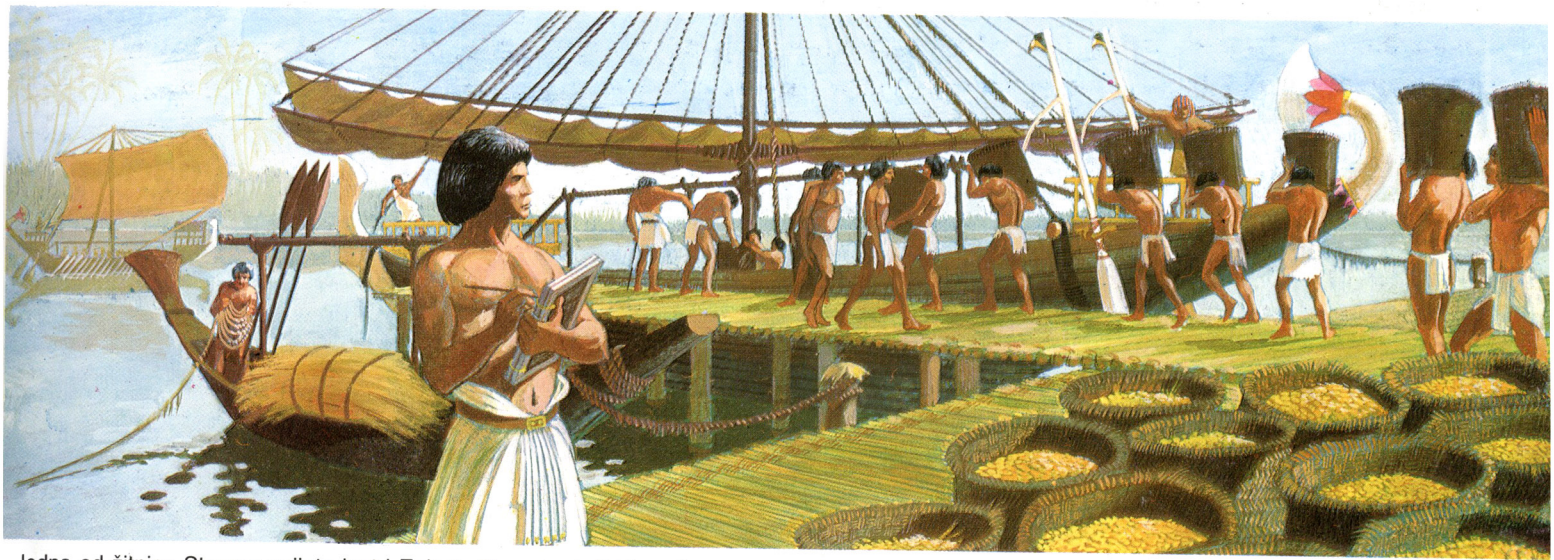

Jedna od žitnica Staroga svijeta jest i Egipat. Pisar, u službi bogatoga zemljoposjednika, broji vreće žita koje ukrcavaju robovi. Pomorci će ih isporučiti u veliku luku Aleksandriju, a odande ih uputiti u rimsko odredište. Italija uvozi sve vrste žita i žitnih proizvoda koji joj služe za hranu. Iz Egipta, preko Aleksandrije, dopremaju i druge proizvode: svilu i začine s Istoka, mirise iz Arabije itd.

Dogodila se nesreća! Prevrnula su se kola puna praznih amfora. Volovska je zaprega prestrašena. Tereti su ponekad teški i po 500 kilograma. Putovanja kolima su spora, tako da se za prijevoz na velike daljine više služe morskim ili rijecnim putovima. Čuvene rimske ceste više služe vojsci nego vozilima trgovačke robe pod pratnjom.

Niču novi gradovi

I u gradu i na selu gradnju cesta, javnih sastajališta, velikih imanja započinju mjernici čija je zadaća urediti okolinu.

Zemlje koje je Rim osvojio već imaju gradsku kulturu, ali ne postoji toliko velik grad kao što je Rim. Rimljani po cijelome Sredozemlju grade hramove, tople kupke i kazališta. Iz temelja mijenjaju galski način življenja sjeverozapadne Evrope. Veliki gradovi, *oppidia*, tvrđave su grubih zidina. Rimljani oko njih grade prave gradove, sa kamenim spomenicima, velebnim vratima, bedemima i prekrasnim kućama.

Iako posjeduju golema imanja, odličnici bježe sa sela i žele živjeti u posve novim gradskim četvrtima, sa sjajnim društvenim životom. Ta su naselja istodobno i stalna skladišta u koja se dopremaju iz provincija proizvodi što će se isporučivati Rimu.

Počevši s Augustom za veterane iz legija podižu se cijeli gradovi (Autun u Galiji i Torino u Italiji). Njihovi su prvi stanovnici dvije do tri tisuće muškaraca s obiteljima. Dodjeljuju im zemlju i pomoć da bi sagradili kuće. Osnivaju se djelatnosti prijeko potrebne za život naselja. I u Africi niču novi gradovi. Timgad u Alžiru, koji je osnovao Trajan, mogao je primiti 125 stambenih blokova.

U gradovima s vojnom posadom, velegradovima, morskim lukama, gradovima rimskog svijeta, ljudi žive povodeći se za životom Rima. Bogataši imaju gradsku vlast, upravljaju gospodarskim životom i daju posao radnicima koji često dolaze sa sela. Navečer, na Forumu, puk Volubilisa ili Efesa, Lyona ili Leptis Magnae, zapanjujuće podsjeća na plebs u Rimu: besposlen, gladan, šarena porijekla željan je zabave.

Mjernik četverokrakom motkom *(grumom)* određuje smjer akveduktu.

Centurion nadzire legionare sa štapom od vinove loze. Udara ih i za najmanji disciplinski prekršaj. Služba je teška na sjeveru zemlje. Da bi se oslobodili teških zadataka, vojnici potplaćuju centuriona. Legionar s kopljem u ruci čuva ulaz u Trier, u Njemačkoj.

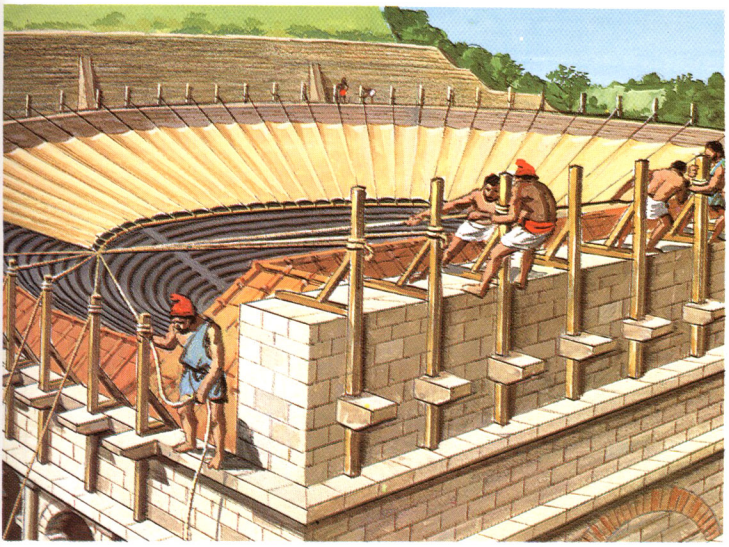

Kazališta podižu u svim velikim gradovima Carstva. Predstave dugo pripremaju: treba izgraditi kulise, pokusno izvesti predstavu itd. Da bi gledaoce zaštitili od sunca, postavljaju golemi velum (pleteni suncobran u obliku velikog jedra), što često izvode mornari.

Rimski odred u Africi kreće u lov na zvijeri. Lavovi ponekad siđu s Atlasa i napadnu domaću stoku na imanjima. Love ih kopljem u pravim hajkama.

Zima na Rajni. Rimljani su uzduž granice podigli utvrde. Legionari su izgradili pravi grad vojne posade, s drvenim kućama koje zovu *cannabae*. Ovi legionari nisu iz Italije. Vojska se sve češće unovačuje u mjestu ili u Galiji, pa čak i u Njemačkoj.

Samo časnici govore latinski. Grad vojne posade privlači trgovce. Okolica je obrađena da bi prehranila vojnike. Nastanjuju se doseljenici. Privremeni logor tako postaje zametkom grada. Malo-pomalo kolibe će zamijeniti čvrsto građene kuće.

Rimljani nisu znali za donje rublje; gaćice, čarape, majice, grudnjake. Jedino rublje, koje nose oba spola, jest tunika, koja muškarcima seže do ispod koljena, a ženama do gležnja. U staro doba, za vrijeme Republike, muškarci su ispod toge nosili samo pregaču.

Toga, vjerojatno etrurskog podrijetla, jedina je odjeća starih Rimljana. Toga magistrata i djece ima izvezenu purpurnu vrpcu. Tu halju, koju zovu *praetext,* nosi omladina do šesnaest godina, a stariji oblače mušku, potpuno bijelu togu. U vrijeme Carstva sve se manje nosi, tako da je oblače još samo na nekim svečanostima ili u Senatu. Povrh tunike tada oblače laganiji nabrani ogrtač *pallium* (palij). Tunika postaje donja odjeća, koja se oblači na drugu, unutarnju tuniku, *camisia* (košulja). Tunika može imati i prišivene rukave. Pod tuđinskim utjecajem, posebice galskim, nose se i hlače *(bracae)* debeli kišni ogrtač *(paenula)* ili pak druga vrsta ogrtača *(caracalla).*

Iznad haljine stegnute u pasu, žene također nose tuniku, nazvanu stola. Za izlaske oblače nabrani ogrtač *(palla).*

Rimljani rijetko nose šešire, a žene imaju lepeze šiljasta oblika te ponekad i suncobrane.

Kako se oblači toga

Od običnog pokrivala, u početku, toga se povećavala sve do promjera 6 metara, pa se takva mogla obući jedino uz nečiju pomoć.

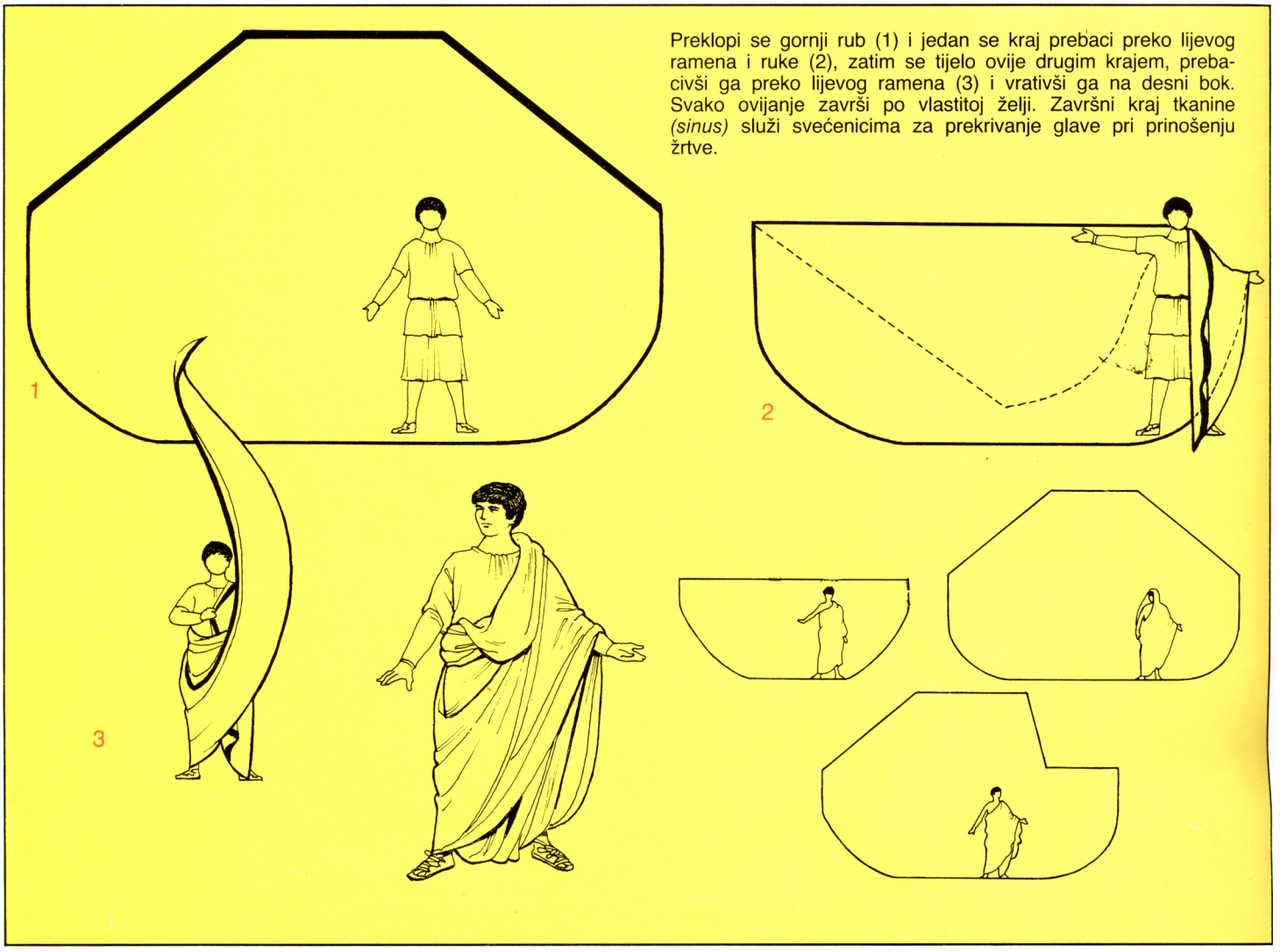

Toge, tunike i sandale

Rimljani nisu znali za donje rublje; gaćice, čarape, majice, grudnjake. Jedino rublje, koje nose oba spola, jest tunika, koja muškarcima seže do ispod koljena, a ženama do gležnja. U staro doba, za vrijeme Republike, muškarci su ispod toge nosili samo pregaču.

Toga, vjerojatno etrurskog podrijetla, jedina je odjeća starih Rimljana. Toga magistrata i djece ima izvezenu purpurnu vrpcu. Tu halju, koju zovu *praetext,* nosi omladina do šesnaest godina, a stariji oblače mušku, potpuno bijelu togu. U vrijeme Carstva sve se manje nosi, tako da je oblače još samo na nekim svečanostima ili u Senatu. Povrh tunike tada oblače laganiji nabrani ogrtač *pallium* (palij). Tunika postaje donja odjeća, koja se oblači na drugu, unutarnju tuniku, *camisia* (košulja). Tunika može imati i prišivene rukave. Pod tuđinskim utjecajem, posebice galskim, nose se i hlače *(bracae)* debeli kišni ogrtač *(paenula)* ili pak druga vrsta ogrtača *(caracalla).*

Iznad haljine stegnute u pasu, žene također nose tuniku, nazvanu stola. Za izlaske oblače nabrani ogrtač *(palla).*

Rimljani rijetko nose šešire, a žene imaju lepeze šiljasta oblika te ponekad i suncobrane.

Kako se oblači toga

Od običnog pokrivala, u početku, toga se povećavala sve do promjera 6 metara, pa se takva mogla obući jedino uz nečiju pomoć.

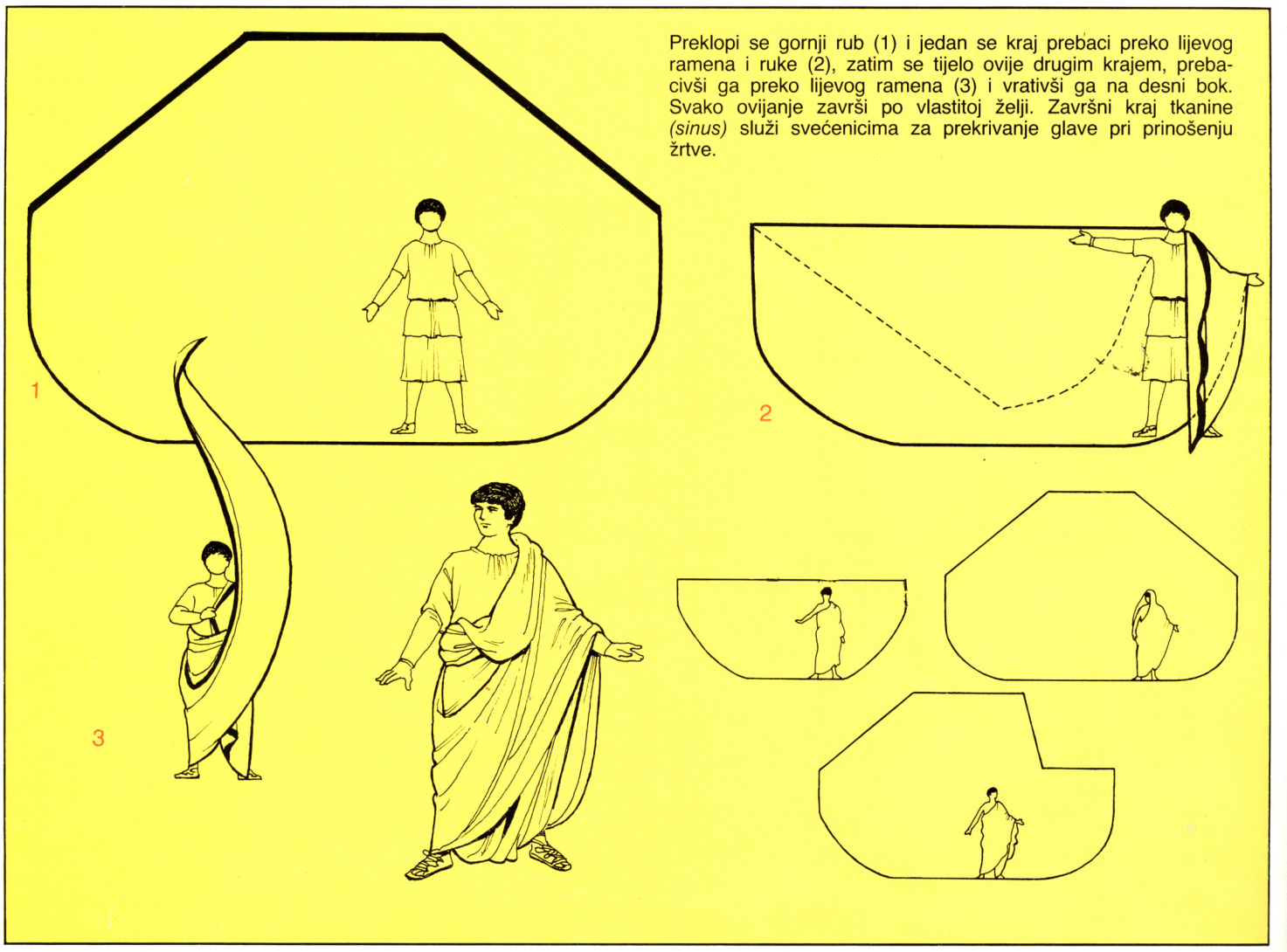

Preklopi se gornji rub (1) i jedan se kraj prebaci preko lijevog ramena i ruke (2), zatim se tijelo ovije drugim krajem, prebacivši ga preko lijevog ramena (3) i vrativši ga na desni bok. Svako ovijanje završi po vlastitoj želji. Završni kraj tkanine *(sinus)* služi svećenicima za prekrivanje glave pri prinošenju žrtve.

A

B

C

D

Ženske frizure, često vrlo složene, mijenjale su se kroz stoljeća. Kosa ponekad nije dovoljno dugačka pa se služe i vlasuljom. Frizure su sve do sredine I. stoljeća vrlo jednostavne (D). U doba Flavija pojavljuju se frizure nalik na saće ili dijademu (C, sprijeda, i B, sa strane). Nosit će se dugo, različito preinačene. Mnogobrojne pletenice obavijene oko glave (A) nose djevojke na dan vjenčanja.

EI

E2

E3

Na tuniku dugih rukava (E 1) oblači se ponekad kraća tunika kraćih rukava (E 2). Ogrtač, koji je na ramenu pričvršćen fibulom (kopčom), dopunjuje odijelo (E 3).

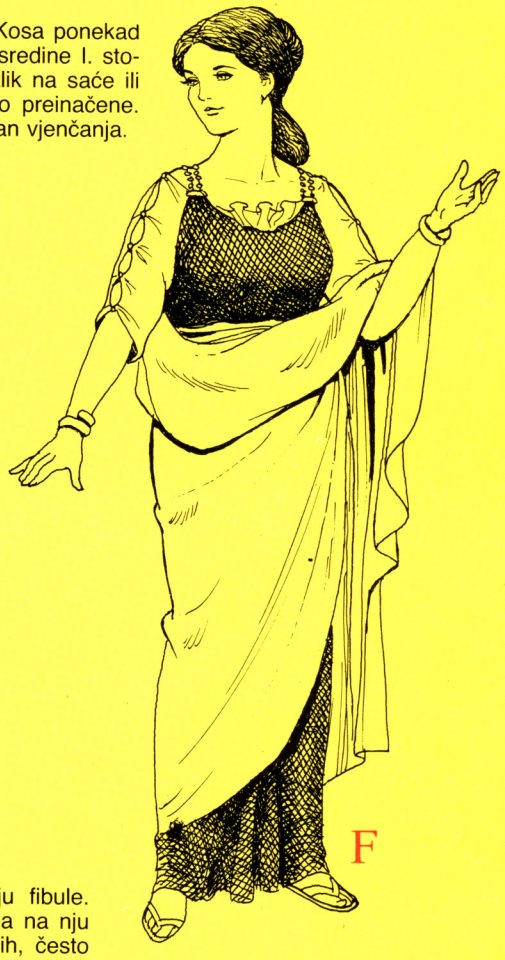

F

Rukave ženskih tunika često pridržavaju fibule. Haljina povrh nje može biti bez rukava, a na nju se prebacuje ogrtač (F). Odjeća je raznih, često jarkih boja.

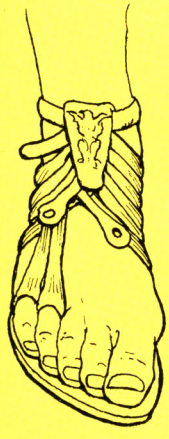

G

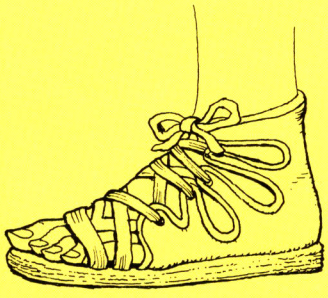

H

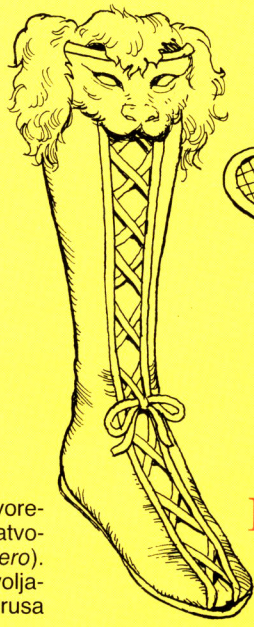

I

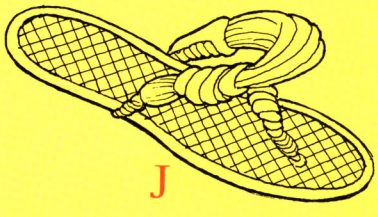

J

K

Uobičajena obuća je sandala, više-manje otvorena, koja se veže (G, H). Nose se također i zatvorene cipele od fine kože, koje sežu do lista (*pero*). Mislioci i ljudi koje krasi jednostavnost, zadovoljavaju se laganim sandalama, često od papirusa (J). Seljaci nose *carbatinae,* opanke od nestrojene kože (K), također vezane. Čizmice, *cothurni* (I), oblače neka božanstva i ponekad carevi kao božansko znamenje. Nose ih i neki muškarci, ali to se smatra drskošću i znakom mekoputnosti.

Paul–Henry Plantain

ŽIVOTINJE U DOBA RIMLJANA

Prema pismima
Kasija Oktava iz Arecija
(59–125. god.)

Poljski radovi. Mozaik, III. st. (Muzej u Cherchellu)

DIVLJE I DOMAĆE ŽIVOTINJE

CAVE CANEM

Arheolozi su u ruševinama Pompeja, grada koji je uz Herkulan razoren erupcijom Vezuva god. 79, kada je vjerojatno poginuo i Plinije, pronašli natpis: *cave canem* (čuvaj se psa). Posjetioce je upozoravao da pas čuva kuću, kao što i mi danas činimo natpisom »Pazi, oštar pas!«. No, psi su u Rimu i u velikim gradovima Carstva imali i druge zadaće. Golemi psi, molosi, danonoćno su stražarili na ulazima javnih zgrada. Mnoge životinje lutalice obavljale su poslove današnjih smetlara oslobadajući grad organskih otpadaka i smradova. Bilo je pasa pratilaca, najčešće malih hrtova, koji u s bogatim patricijima išli na šetnje. Bilo je već i sljepačkih pasa o čemu – čini se – svjedoči slika otkrivena među iskopinama Herkulana. Gotovo tisuću svetih pasa, koje su držali oko hrama boga Adranona na Siciliji, služilo je za vodiče uzvanicima na bogatim gozbama, na kojima su obroke obilato zalijevali libacijama (žrtvama ljevanicama). Psi su im pomagali da se vrate kućama. Psima su se služili i u hajkama i u lovu na divljač. Ali, najnevjerojatniji i istodobno najokrutniji zadatak koji su Rimljani namijenili tim životinjama bio je prenošenje tajnih poruka koje su, na primjer, upućivali prijateljima, sudionicima u kakvoj uroti. Nesretna bi životinja silom morala progutati kovinsku cjevčicu s porukom koju je nosila naslovniku. Bila je to ujedno i njena smrtna presuda. Jer, da bi se došlo do dragocjene poruke, životinja je, čim ispuni zadatak, bila žrtvovana. Zna se da su Rimljani znali cijeniti svoje odane sluge, pa su pronađena groblja pasa na kojima su se uz kosture našli i novčići, ostavljeni tu zacijelo kao »plaća za obavljenu uslugu«.

O GOLUBOVIMA

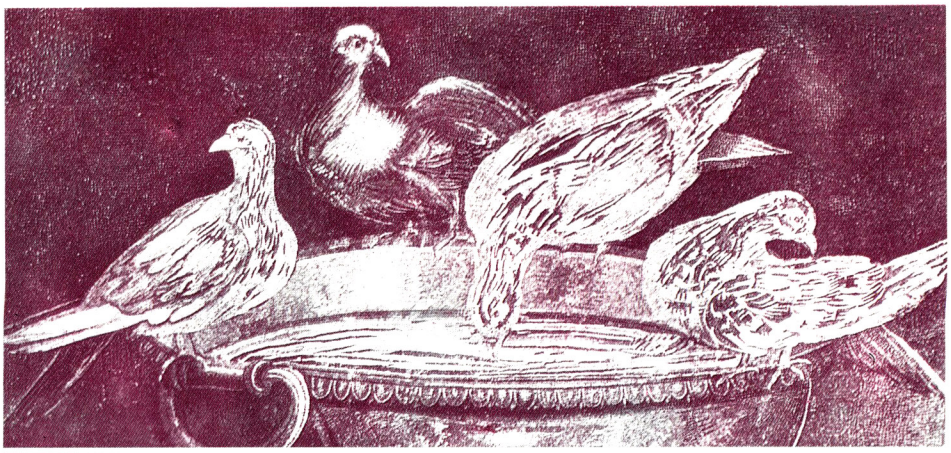

Vojno goluboljublje (kolombofilija) i zračna pošta nisu, kako neki misle, izumak modernoga svijeta. Već se Asirci i Medijci služe golubovima u vojnim pohodima, a Grci su preko tih životinja priopćivali svijetu imena pobjednikâ Olimpijskih igara.

I Rimljani su uzgajali mnoštvo tih letaša u golemim golubarnicima smještenim na krovovima kuća. Kao i danas, golub je bio cijenjena hrana, iako su sladokusci onog doba više voljeli grlice.

U nekim dijelovima Carstva po*stojale su postaje za odmjenu golubova koji su prenosili važne vijesti,* a posebice pošto je, zaslugom cara Dioklecijana, u III. st. bila uspo*stavljena prva »zračna pošta«. No, golubovi su i prije imali vojnu važ*nost. Kada je Marko Antonije 43. pr.n.e. opkolio Bruta u Modeni, *ovaj je sa svojim saveznicima razgovarao s pomoću golubova.*

DUPINI U DOBA RIMSKOG CARSTVA

Na mnogim je pronađenim latinskim novčićima lik dupina (pliskavice). U ono ih je doba u Sredozemnome moru bilo mnogo, a već od kasne antike privlače ljude svojim dobroćudnim ponašanjem prema pomorcima. Susret s jatom dupina tumačio se kao dobar predznak. Lovili su ih jedino Tračani. Zbog toga su u Grka i Rimljana bili na lošem glasu.

Stoga je razumljivo što se ti sisavci spominju u svim legendama o morskim bogovima. Na primjer, da bi osvojio Amfitritu, Neptun joj šalje dupina, kojemu zahvaljuje na taj način što na nebeski svod postavlja

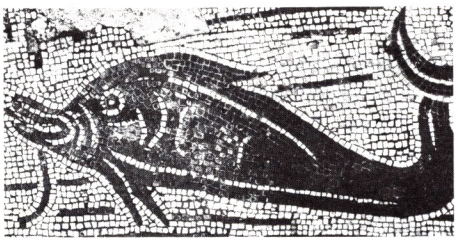

zviježđe deset Dupinovih zvijezda. Ima i priča, možda i pretjeranih, o dupinima koji spašavaju mornare, o dupinima koje pripitomljavaju djeca. Tê priče Plinije navodi u svojem »*Prirodoslovlju*«. Stari su Latini, baš kao i Grci, dobro poznavali navike i ponašanje tih životinja. »Simone, Simone...«, dozivali bi, i dupini bi se pojavili, iako taj poziv nema ništa zajedničkog s jezikom ultrazvuka. Riječ »Simon« dolazi iz grčkoga i znači »prćasti nos«, kako su obično zvali dupina.

PRORICANJE I PRAZNOVJERJE

Jednostavni obredi Rimljana pod utjecajem Etruščana postaju sve zamršeniji.

Božju volju će pokušati odgonenuti tumačenjem prirodnih pojava, prekopavanjem po utrobi žrtvovanih životinja, osobito po jetri, čiji boja i oblik nisu isti u svih bića. Ali,

budućnost se proricala i auspicijima, promatranjem leta ptičâ, na primjer lešinara ili gavrana, ili pak načina na koji jedu svete kokoši. Klaudije Lijepi, zapovjednik rimskog brodovlja, ponio je na put, u vrijeme I. punskog rata, nekoliko svetih kokoši. Trebale su mu »pronaći« najbolji smjer plovidbe. Zacijelo izmučene putovanjem, kokoši nisu htjele jesti ponuđeno im zrnje, pa ih je razbješnjeli Klaudije Lijepi pobacao u more. »Kad ne žele jesti, neka piju!«. Kada su Kartažani pobijedili njegovo brodovlje, Rimljani su poraz pripisali njegovom bezbožnom postupku.

»Prvo Kasijevo pismo prijatelju Luciju...«

O PROROŠTVIMA

išem ti iz Rima gdje sam gledao
;re koje je car Domicijan priredio
Koloseju. Vidio sam borbu noso-
)ga. Car se tako oduševio da je
ao napraviti medalje s likom tê
votinje! Ovdje ne kanim dugo
stati, jer kolaju uznemirujuće vi-
sti: čini se da auguri proriču caru
emile događaje, a govori se i o
roti njegovih najbližih.

Priznat ću ti da uopće ne vjeru-
m u proročanstva. Kako je i Lu-
recije govorio, mislim da se čov-
k treba osloboditi praznovjerja.
ristaje li državi da odluke donosi
rema teku svetih kokoši? Već je
iceron sumnjao u taj postupak.

Gledao sam kako svećenici u do-
a luperkalija (svetkovine Luper-
)ve) žrtvuju pse i jarce. Kožu im
režu u remenje i zatim, zaogrnuti
)zjim kožusima, trče za ženama koje su se došle liječiti od neplodnosti, mlateći ih tim remenima. Ne znam jesi li imao prilike promatrati žrtvovanje životinja koje bi trebale udobrovoljiti bogove. Pričao si mi da Grci, Krećani pa i Hebreji ukrašavaju bikove i krave cvijećem, a onda im režu vratove. Ponekad se čak polijevaju njihovom krvi. Od tih *tauria* draže su mi priredbe u kojima konjanici životinju hvataju za rogove i zatim je obaraju na tlo. Mislim da nam je i taj običaj stigao s Krete. Smatram ga dostojanstvenijim od lokava krvi koje naši svećenici prolijevaju po kamenim žrtvenicima. Znam da ti se moja sumnjičavost neće dopasti, no vjeruješ li ti zaista da je »sveto proljeće«, koje je Senat proglasio na početku II. punskog rata, stvarno utjecalo na sudbinu naše vojske? Ubijanje životinja rođenih u proljeće nije spriječilo Hanibala da nas pobijedi u Tesinu, Trebiji, na Trazimenskom jezeru i u Kani. Istina, Scipion je na kraju pobijedio kod Zame...

»Prvo Kasijevo pismo sestri Juliji...«

ŽIVOTINJE I LIJEKOVI

emam mira otkako si mi pisala
a te je u vrtu ugrizao pauk skri-
en u povrću. Znaš li kojemu rodu
ripada? U Pugli, a posebice na
)dručju Tarentuma (Taranto),
ıa ih mnogo i zovu ih tarantula-
ıa. A možda je to ipak jedan od
ankonožaca[1] o kojima govori Pli-
je i koji žive baš u povrću. Ti
ıcijelo znaš da je protiv vrućice i
kočenosti što nastaju nakon uboa najbolje staviti na ubodeno mje-
o baš zdrobljena pauka, ili malo
egove paučine. Brinem za tebe
ko kažeš da si ozdravila, jer Pli-
je još govori da od takva uboda
ıa može postati neplodna. Savje-
jem ti zato da dođeš u Rim čim
ıdeš mogla. Zajedno ćemo prini-
ti žrtvu u hramu Magna Mater[2], tê istočne božice, zaštitnice plodnosti.

Prekopavajući po knjigama i tražeći nešto što bi ti ublažilo bol, pronašao sam lijek koji čovjek mora poznavati. Dioskorid Petanije, čije sam djelo o »Ljekovitom bilju« ponovo pročitao, savjetuje *castoreum*, mošus koji luče fiberove[3] žlijezde, kao lijek protiv čireva, zmijskog otrova i drugih životinjskih i biljnih otrova. Draga moja sestro, takvi korisni lijekovi su i oni koje spominje Plinije kad govori o žabama, pa ti i njih šaljem. Uvarak od račića, brašna i žaba kuhanih u vinu, odličan je ako se radi o mršavosti i slabosti tijela. Žablji sok, pomiješan s vinom, djelotvoran je i protiv otrova daždevnjaka i žabe krastače. Plinije za liječenje vrućice koja se pojavljuje svaka četiri dana, i koju zovemo groznica četvrtača, savjetuje žablje meso kuhano u ulju naših maslina.

Pozdravi u moje ime svog muža Marka i budi mi dobro.

[1] *Malmignatta*, kojih ima u Provansi, Italiji i na Korzici.
[2] Cibela.
[3] Dabar.

»Prvo Kasijevo pismo Donaciju...«

O ŽIVOTINJAMA ZA CIRKUSKE PRIREDBE

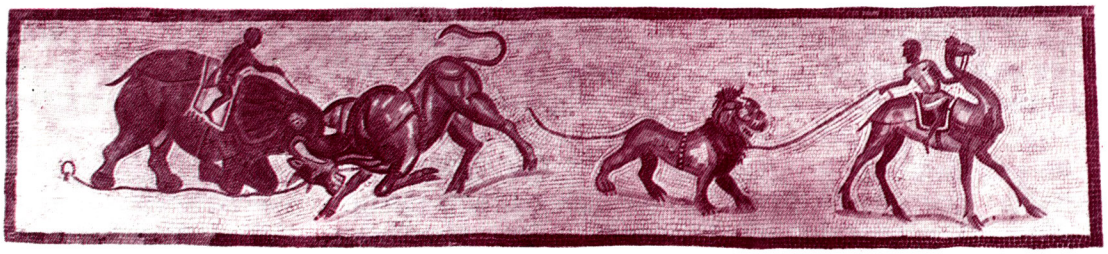

Pišem ti iz Tamugadija[1], grada u Africi, u koji me je naš car Trajan poslao da pripremim lov na divlje životinje. Jer, naši besposličari, koje treba zabavljati da ne dođe do nereda, traže životinje svih vrsta. Puk zahtijeva sve neobičnije priredbe. Zasitio se pantera koje vuku kola, slonova koji klečeći na pijesku Velikog cirka surlom ispisuju carevo ime, gladijatora koji se bore s lavovima. Oni sada žele gledati krdo medvjeda koji se bore s bivolima, bikove s nosorozima. Marko, kojega poznaješ, pričao mi je da je u Koloseju vidio užasne prizore: nadstojnik gladijatorske škole sve do krvi bičuje gola čovjeka i sili ga da razdvoji golemog medvjeda i tura iz Germanije. Troje je poginulo, a četvrti, kojemu je to konačno uspjelo, rastrgan je i zgažen. Pričao mi je također da je u Lugdunumu vidio žene na rogovima bikova iz Poenije[2], razbješnjelih strijelama koje su odapinjali s arkada. *Mansuetarii*[3] iz Velikog cirka pričali su mi da znaju kako treba razdražiti slonove u borbi s bikovima i nosorozima: prije borbe daju im uvarak od riže i trske. U Koloseju im radije u slabine zabadaju ugarke samo zato što je tako milije svjetini. Smatram da su tê igre vrlo okrutne, ali kažu da pridonose unutrašnjem miru Carstva... Ali koliko dugo još, dragi moj Donacije?

A kako je krenulo, divlje je životinje sve teže i teže loviti. U nekim su krajevima pojedine vrste posve istrijebljene, kao što se dogodilo s vodenkonjem u Numibiji, lavom u Mezopotamiji i slonom u sjevernoj Africi, iz koje ti se javljam.

Morao sam obići mnoge krajeve u našim provincijama Tingitaniji[4] i Mauretaniji[5] te nekoliko puta prirediti lov da bih ispunio carevu želju i poslao mu nekoliko stotina geparda, pantera, lavova, dvjesta bivola, pa nojeve i antilope za njegove vrtove, iako on ima više od jedanaest tisuća životinjâ, pa njegovi *custos vavarii*[6] imaju pune ruke posla.

Naši rimski doseljenici mnogo su mi pomogli u hvatanju tih životinja. Posudili su mi svoje mreže, jer ih nisam imao dovoljno za ograđivanje svih lovišta. Jedino se tako odjedanput može uloviti mnogo životinja. Kada postavimo mreže, lovci na konjima tjeraju divlje životinje u obruč, potpomognuti izvježbanim psima, kopljima, kamenjem i dugim štapovima s čuperkom žarko crvenog perja pri kraju. Zaklanjajući se štitovima i vitlajući upaljenim bakljama, hajkači love izbezumljene životinje i zatim ih zatvaraju u velike sanduke s rešetkama. Otkako sam ja ovdje, više od dvadeset ljudi je ranjeno ili je poginulo, a ustrijelili smo oko stotinu razbješnjelih zvijeri koje nismo mogli uloviti. Tražio sam od cara da mi pošalje pojačanje, jer ću se morati spustiti na jug po slonove, nosoroge i vodenkonje, a možda i po one životinje do kojih mu je posebno stalo. Svjestan sam da mi taj pokolj ne stvara nikakvo zadovoljstvo i želio bih se što prije vratiti u svoju vilu u Areciju, svojim paunovima. Na povratku ću zacijelo svratiti na Korziku, da vidim kako su fazani u Trapezu[7], koje smo tamo ostavili u nastojanju da ih priviknemo tom podneblju.

Da si mi zdravo!

1) Današnji Timgad.
2) Evropski bizon.
3) Stručnjaci za kroćenje slonova, koje su učili kleknuti, boriti se poput gladijatora, plesati uz zvuk cimbala itd.
4) Današnji Maroko.
5) Alžir
6) Čuvar u carskim zvjerinjacima.
7) Trebizond na obali Crnog mora, u rimskoj provinciji Kapadokiji.

»Drugo Kasijevo pismo prijatelju Luciju...«

NAJEZDA KUNIĆA

Vidim iz tvog pisma da si boravio u Narboni[1] i da si shvatio koliko štete kunići nanose kulturama, ali da ipak još nisi pronašao način kako da ih uništiš. Znaš i sâm koliko car nastoji da udovolji našim rimskim doseljenicima u taj kraj. Mislim da bi najprije trebalo ukinuti sve one rezervate (leporaria)* o kojima su govorili još Gelije i Varon[2], i to zato što pogoduju množenju tih nepoželjnika.

Čini se da je na Balearima stanje još gore. Otac mi je pričao kako su jednom njihovi stanovnici uputili izaslanstvo caru Augustu, moleći ga za dozvolu da napuste otoke i nastane se u nekoj drugoj, manje opasnoj zemlji, jer će ih kunići natjerati da gladuju. Car im je poslao jedino vretice (vrsta lasice), kako bi ih one riješile glodavaca. Nekoliko stotina ih je poslao i u Terakoniju[3], koju se kunići toliko izbušili hodnicima da ju je Katul[4] zvao *cuniculosa*[5]. Sve je bilo uzalud. Žao mi je, dragi moj Lucije, što si tako olako prihvatio carev zadatak. Svakako pripazi na kuću. Plinije priča da su zečevi srušili bedeme Tarragone, kopajući pod njima svoje logove. Moli Dijanu da se to tebi ne dogodi i da ti pomogne na tom zadatku.

* Rezervati za kuniće i sličnu divljač.
1) Rimska provincija u jugoistočnoj Galiji (*G. Narbonensis*).
2) Gelije je povjesničar iz I. st. pr.n.e. Varon, njegov suvremenik, napisao je traktat o poljodielstvu *Res rusticae*.
3) Rimska provincija (*Terraconensis*) cijela današnja Španjolska.
4) Latinski pjesnik iz I. st. pr.n.e.
5) Puna kunića.

Drugo Kasijevo pismo sestri Juliji...

O UZGOJU ŽIVOTINJA

Na nekoliko sam se mjeseci vratio u svoju vilu u Areciju. Imam dosta posla, jer mi čak izdaleka dolaze ljudi i traže savjete o uzgoju i liječenju životinja.

Nikada neću shvatiti zašto ljudi toliko žele uzgajati paunove za jelo. Meso tê ptice smatram odvratnim i u svojim vrtovima radije gledam njihove prekrasne repove. Jednako tako ne shvaćam zašto ne vole prepelice, koje uzgajaju ali ne jedu, smatrajući ih otrovnima. Šaljem ti ih nekoliko. Priredi ih Marku s grožđem iz Smirne. Šaljem ti i tucet puhova (moja *gliraria* [1] su ih prepuna), a odlični su zapečeni u medu.

Servus, koji se brine za moje *piscinae*[2] kaže da bismo češće trebali jesti jegulje, jer više nisu tako masne. Hvala bogu, moja su jata zdrava. Očekujem oko stotinu gusaka koje mi je Rufus poslao iz Narbone skupa s onima što ih šalje u Rim. Kako stižu gegajući se na vlastitim nogama, ne znam kada ću ti moći poslati guščje jetre.

Iskoristit ću vrijeme što ga ovdje moram provesti da na otočiću usred rijeke postavim *cochelaria*[3]. Kažu da je to najbolje mjesto, s kojeg puževi neće moći pobjeći. Uzgajanje puževa ne stoji mnogo. Dovoljno je vodu dovesti akveduktom niz kosinu tako da pada na ravni kamen i raspršuje se po okolini, čime se održava vlažnost kakvu ti mekušci zahtijevaju. Oni koji ih već uzgajaju kažu da za hranu trebaju tek malo mekinja i lovorovo lišće.

Žao mi je što sam tako daleko od mora. Ne uspijevam u slatkoj vodi svojih ribnjaka uzgojiti murine, a želio bih uzgajati i kamenice. One koje dobivamo iz Akvitanije vrlo su skupe. Ponovo sam čitao što Plinije piše o uzgajalištu koje je Sergije Orata podigao u Kampaniji blizu Kune (Cunae) na jezeru Lucrinu. Opskrbljivao ga je školjkama s obala Brindizija, pa i iz Galije. Vidio sam na jadranskoj obali, pokraj Akvileje[4], kako ribari uspijevaju uzgojiti krasne kamenice. Snopove pruća bacaju na dno na kojemu leže kamenice. Kada ga nakon tri godine povade, pruće je prekriveno velikim školjkama ukusna mesa.

Zaboravio sam ti reći da je Servus, dok mene nije bilo, kupio magarca. Morat ću ga se riješiti, jer sumnjam da je Servus učenik onog Krista čiji sljedbenici obožavaju tu životinju. Iz Rima sam za svoju ženu Klaudiju donio velikog Aleksandrovog noja. Ne usuđujem se priznati koliko sam ga platio: stajao me je koliko i jedan rob!

Da si mi zdravo!

1) Ograđeni prostor za puhove.
2) Ribnjaci.
3) Ograđeni prostor za puževe.
4) Taj važni antički grad, blizu Trsta, razorio je Atila. Njegovi stanovnici osnovali su Veneciju.

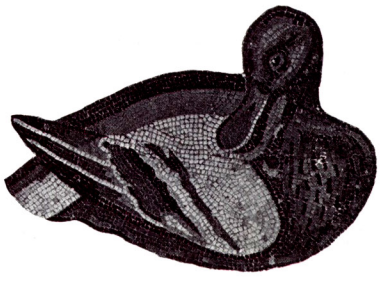

»Drugo Kasijevo pismo Donaciju...«

O MEDVJEDIMA

Molio si me da ti dopremim jedan par medvjeda ili pantera. Dakle, i ti si popustio slabosti naših sugrađana koji se okružuju divljim životinjama! Podsjećam te da jednom odredbom, starom 150 godina, naši edili zabranjuju na javnim mjestima držati pse, svinje, divlje svinje, medvjede, pantere i lavove koji nisu na lancu. Istina je da se toga danas više nitko ne pridržava. Ja ću ti, u ime našeg prijateljstva, želju ipak ispuniti, barem što se tiče panterâ. No, odvraćam te od medvjeda. To su podmukle životinje, čiji sam život dobro proučio.

Jesi li znao da je Scipion Afrički, slaveći pobjedu nad Hanibalom u Zami, priredio Rimljanima borbu četrdeset medvjeda protiv šezdeset pantera? Bili su to mrki medvjedi. No, priča se također da je za krunidbe egipatskog kralja Ptolomeja V, u to isto doba, narod vidio u povorci životinja golemoga bijelog medvjeda[1]. Ja nikada nisam ulovio takvog medvjeda, ali sam u našim provincijama, Germaniji, Tarakoniji i carskoj Mauretaniji[2], lovio mrke medvjede. U toj ih zemlji love u jamama, bacivši im na glavu prekrivku, koja smiruje krvoločnost. Vidio sam u Germaniji da ih love na lijepak, koji je vrlo jak. Lovci mi nikada nisu htjeli odati tajnu njegova sastava.

Naši su carevi oduvijek željeli imati te zvijeri... zacijelo zato što se propinju na stražnje noge kao njihovi podanici. U Augustovim ih je zvjerinjacima bilo samo dvanaest, ali se priča da ih je Kaligula imao najmanje sto. Jednoč je Neron u Koloseju pustio četu svoje konjaničke straže na četiri stotine medvjeda. Volio ih je gledati i u borbi s tuljanima. To je bilo strašno jer su te jadne životinje bile namazane debelim slojem lijepka. Želeći ga se osloboditi, valjale su se po areni i tako kupile na sebe cvijeće, lišće i slamu koje je svjetina bacala u arenu. Neron je medvjedima ponekad bacao i Kristove učenike koji se nisu htjeli odreći svoje vjere. Ali, na kraju je od toga odustao, jer su medvjedi prezirali svoje žrtve čim bi one pale na zemlju.

Pišeš mi također da ti je Flavije poklonio lava koji ti jede iz ruke. Savjetujem ti da ga ostrižeš kao što su striženi carski lavovi. Treba im ostaviti samo grivu i uski pojas dlaka iza šapa i na svakom boku. Onome koji će ih strići reci da na leđima ostavi veliki čuperak. Ako ikad dođeš u Kapuu, pogledaj lavove onog sitničavog Enija, koji više ne zna što bi s novcem. On lavovima grivu posipa zlatnim prahom, stavlja im skupocjenu ormu i upreže ih u kola kojima se vozi kroz polja. Zacijelo želi oponašati Marka Antonija, koji se na povratku iz Brindizija u Rim pojavio s takvom zapregom u gradu.

[1] Vjerojatno mrki albino, a ne polarni medvjed.
[2] Današnji Alžir.

»Kasijevo pismo nećaku Horaciju...«

KAKO SE OBUVAJU KONJI I MULE

Pitaš me odakle *solea* koje su car Neron i njegova dragana Popeja obuvali svojim mulama. Nisam ih vidio. Svetonije kaže da su Neronove mule nosile srebrne potplate, a Popejine su, po Pliniju, imale zlatne. Znam jedino da se takva sandala obuvala na konjska kopita samo onda kada je cesta loša. Naime, naši sunarodnjaci cijene u konja tvrdoću kopita te vole slušati njihov zvuk na kamenoj cesti, baš kao da je zvuk cimbala. Kolumela zato savjetuje da se pod u konjušnicama pravi od hrastovine, jer konjsko kopito od nje postaje tvrdo kao kamen. Savjetuje također da se konjima na noge obuvaju cipele pletene od žukovine. Ne bih znao zašto...

Poznata mi je tvoja strast za konjima, dragi moj nećače, pa ću se poslužiti ovim pismom da ti dam nekoliko savjeta ako se budeš njima bavio. Naše postaje za zamjenu zaprega tako su savršeno uređene da nećeš imati mogućnosti trgovati, a naše je konjaništvo na tako lošem glasu zato što baš nikada nije blistalo u bitkama. Iako malobrojno (tek 100 konjanika po legiji), nije u milosti cara, koji svoje povjerenje poklanja numidskim, galskim i germanskim plaćenicima. Ne živimo više u doba Kaligule koji je, zbog strasti za konjima, svog konja Incitata imenovao konzulom... Zato bih ti savjetovao da se baviš uzgojem životinja. Ponovo čitaj Vergilija koji je o tome govorio u svojim *Georgikama*, a želiš li, mogu pisati svome prijatelju Demociju, koji bi te slijedeće godine mogao odvesti u pastuharnicu Hadrumeta[1] u Africi.

[1] Suza.

»Kasijevo pismo Rufusu...«

KAKO SE OPHODI S UZVANICIMA SLUŽEĆI IM BIRANA JELA

Tražiš savjet za gozbu koju želiš prirediti svojim prijateljima.

Iako je Ciceron smatrao da »se od svih zanimanja najmanje cijene zanimanja ribara, mesara, kuhara i stručnjaka za umake«, uživam u lijepome ophođenju s uzvanicima koje poslužujem biranim jelima. Navodeći što bi, po njemu, trebalo biti na gozbi, pjesnik Juvenal predlaže »velikog jastoga punjenog šparogama, ribu mulj s Korzike, najbolju paklaru što se nađe u Sicilijanskom tjesnacu, guščja jetra, krupnoga utovljenog kopuna, vruću veprovinu, tartufe i jabuke«, ali ja više volim slasna jela što ih je Apicije izjelica zapisao u svojoj kuharici. Možeš je naći u dvjema javnim knjižnicama koje je osnovao car August. Svakom se prijatelju može ugoditi jelovnikom s ovakve gozbe:

Za predjelo (»gustus«)

Soljena riba i jaja.
Punjene krmeće sise.
Medaljoni od mozga, kuhani u mlijeku i jajima.
Kuhane šumske gljive, s umakom od papra na ribljoj masti.
Morski ježinci sa začinima, medom i umakom od ulja i jaja.

Glavno jelo (»cena«)

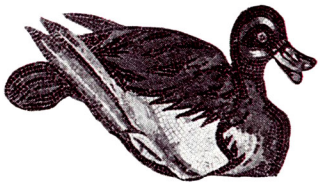

Pečeni srndać s umakom od luka.
Jerihonske datulje, grožđe, ulje i med.
Kuhani noj sa slatkim umakom.
Grlica kuhana u vlastitom perju.
Pečena papiga.
Puh punjen svinjetinom i golubovima.
Kuhana šunka sa smokvama i lovorovim lišćem,
prelivena medom i pečena u oblozi od tijesta.
Plamenac kuhan s datuljama.

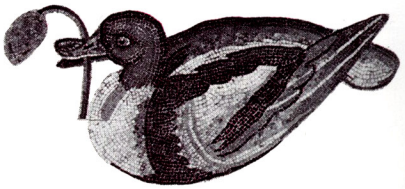

Drugo jelo

Mješanac od ruža s kolačićima.
Ispučene datulje, punjene orasima i
pinjolima te pečene u medu.
Vrući afrički kolač u moštu, s medom.

Evo naslova i ostalih 5 svezaka naše
I. zbirke **POVIJEST LJUDSKOG RODA:**

- PRAPOVIJESNA VREMENA
- FRANCUSKA REVOLUCIJA
- RIMSKA VOJSKA
- VIKINZI
- SREDNJOVJEKOVNI DVORCI
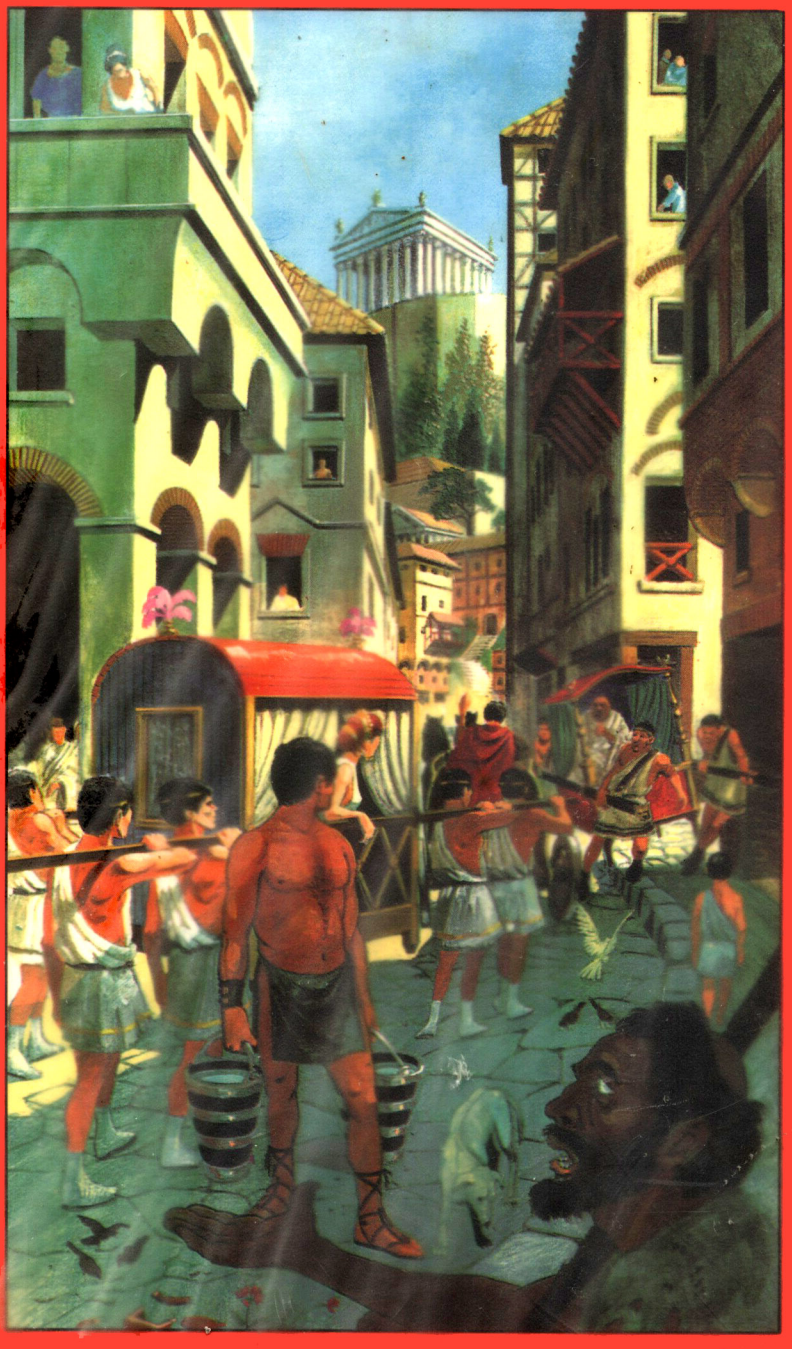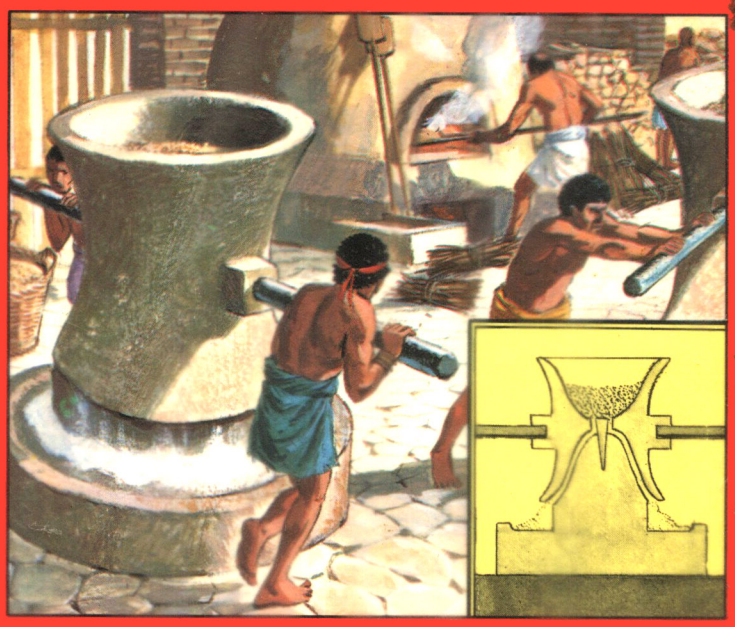
Rimljani